

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HİNT DÜŞÜNCESİ VE HİNT DÜŞÜNCESİNİN

J. KRİSHNAMURTI'YE ETKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Havva BARIŞ BOYACI

Çorum - 2022

**HİNT DÜŞÜNCESİ VE HİNT DÜŞÜNCESİNİN
J. KRİSHNAMURTI'YE ETKİSİ**

Havva BARIŞ BOYACI

**Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Feyza CEYHAN ÇOŞTU

ÇORUM-2022

Havva BARIŞ BOYACI tarafından hazırlanan “Hint Düşüncesi ve Hint Düşüncesinin J. Krishnamurti’ye Etkisi” adlı tez çalışması 15/09/2022 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ferhat AKDEMİR (Başkan)

.....

Doç. Dr. Feyza CEYHAN ÇOŞTU (Danışman)

.....

Doç. Dr. Hesna Serra AKSEL DURMUŞ

.....

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../..... tarih ve sayılı kararı ile Havva BARIŞ BOYACI’nın Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

(İmza)

Prof. Dr. Muhammed Asif YOLDAŞ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdür

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Havva BARIŞ BOYACI

HİNT DÜŞÜNCEİ VE HİNT DÜŞÜNCEİNİN

J. KRİSHNAMURTI'YE ETKİSİ

Havva BARIŞ BOYACI

ORCID: 0000-0002-3268-9610

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans

Eylül 2022

ÖZET

Hindistan, MÖ 4000'li yıllara dayanan tarihiyle bilinen en eski medeniyetlerden biridir. Bu medeniyet üzerinde bulunduğu coğrafya itibariyle birçok medeniyetle etkileşim halinde olmuştur. Bundan dolayı günümüze kadar gelen pek çok felsefe ve kültüre kaynaklık etmiştir. Bu coğrafya üzerinde göç faaliyeti içerisinde olan toplulukların Hint kültüründen ve düşüncesinden etkilendiğini söylemek gerekmektedir. Ayrıca Hint düşüncesi ve inanış biçimleri günümüzde halen etkisini devam ettirmektedir. Özellikle Batılı bilim insanları bu konular üzerine yoğunlaşmış, Hint düşüncesini sistemli bir şekilde araştırma konusu haline getirmişlerdir. Bu çalışma, konusu itibariyle Hint felsefesinin araştırılmasını ve ana temalarının ortaya konulmasını amaçlamıştır. İlk olarak Hint felsefe tarihinin araştırılması yapılmış, Vedalar Dönemi'nden başlayarak kurulan felsefe okullarına kadar incelenmiştir. Daha sonrasında Hint felsefesinin temellerini oluşturan konular üzerine bilgiler verilmiştir. Ayrıca Hint kültürü içerisinde yetişmiş olan konuşmacı, yazar ve filozof Jiddu Krishnamurti'nin yaşamı ve felsefi öğretileri üzerinde durulmuştur. J. Krishnamurti'nin eserlerinde önemli görülen bazı kavramların incelemesi yapılmıştır. Bu kavramlar; bilgi, zihin, tanrı, sevgi ve zamandır. Theosophical Society tarafından "dünya öğretmeni" seçilen düşünürün, Hint felsefesinin bazı alanlarından etkilendiği bazı alanlarda ise kendi görüşlerini ortaya koyduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Hint felsefesinin özellikleri verilerek bunlarla etkileşim içerisinde olup olmadığına bakılmıştır. J. Krishnamurti, yaşamını tamamen kendini anlama çabası üzerine kurmuş bir bilgedir. Hakikati "yolları olmayan bir ülke" olarak tanımlayan filozof, yaşamın dingin bir zihinle araştırılması gerektiğini ancak o şekilde bireyin gerçeği bulabileceğini söylemiştir.

Anahtar Kavramlar: Hint Felsefesi, Jiddu Krishnamurti, Etkileşim, Hakikat, Zihin.

Bilim Kodu: 60202

**INDIAN PHILOSOPHY AND ITS EFFECTS ON
J. KRISHNAMURTI'S VIEW**

Havva BARIŞ BOYACI

ORCID: 0000-0002-3268-9610

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

September 2022

ABSTRACT

India is one of the oldest known civilizations with its history dating back to 4000 BC. As anticipated, this civilization has been in interaction with many other civilizations due to the geography it is located. Therefore, it has been the source of many philosophies and cultures that have survived up to the present. It should be said that those who are involved in migration activities on this geography are affected by the Indian culture and consequently the philosophy. In addition, Indian philosophy and belief styles still maintain their influence up to date. Especially Western scientists focused more on these issues and made them a systematic research topic. The study aims to research Indian philosophy and reveal its main themes in terms of its subject. First, the History of Indian Philosophy was researched, and it was examined starting from the Vedas period to the establishment of philosophy schools. Afterwards, information is given on the subjects that form the basis of Indian philosophy. In addition, the life and philosophical teachings of Jiddu Krishnamurti, a speaker, writer and philosopher who grew up in Indian culture, are emphasized. Some concepts that are considered important in the works of Jiddu Krishnamurti have been examined. These concepts are knowledge, mind, god, love and time. It is seen that the philosopher, who was chosen as a " teacher of the world " by the Theosophical Society, was influenced by Indian philosophy in some areas and put forward his own views on some issues. In addition, the characteristics of Indian philosophy were given and it was examined whether it interacted with them. Jiddu Krishnamurti is a sage who has built his life entirely on the effort to understand himself. According to the philosopher, who defined it as "a country with no paths

to the truth", he said that life should be investigated with a calm mind, and only then can the individual find the truth.

Keywords: Indian Philosophy, Jiddu Krishnamurti, Interaction, Truth, Mind.

Science Code: 60202

TEŞEKKÜR

Tez konusunun seçiminden itibaren olumlu eleştirileri ve yönlendirmeleri ile hem bu tezin hem de şahsımın akademik anlamda olgunlaşmasını sağlayan, her daim desteğini yanımda hissettiğim, gece gündüz demeden sorularıma cevap veren danışman hocam Doç. Dr. Feyza CEYHAN ÇOŞTU' ya, teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Tez jürisinin kıymetli üyeleri Prof. Dr. Ferhat AKDEMİR'e ve Doç. Dr. Hesna Serra AKSEL DURMUŞ'a katkılarından dolayı minnettarım. Manevi desteği ve rehberliğiyle yanımda duran Prof. Dr. Yakup ÇOŞTU'yu özellikle anmak isterim. Tüm hayatım boyunca benim yanımda olan, aldığım kararları her zaman destekleyen, hedeflerime ulaşmam için cesaretlendiren aileme emekleri için çok teşekkür ederim. Eleştiri ve önerileri ile çalışmamın sonuca ulaşmasında katkıları olan ve bu süreç içinde bana katlanan sevgili eşim Aydın BOYACI' ya ve biricik kıızıma sonsuz sayęı ve teőekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR	xi
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

HİNT FELSEFESİ TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

1.1. Vedalar Dönemi.....	6
1.1.1. Erken Vedacı Dönem (MÖ 1500-1000).....	8
1.1.2. Geç Vedacı Dönem (MÖ 1000-500).....	9
1.2. Erken Vedalar Sonrası Dönem (MÖ 500- MS 1000 Klasik Dönem).....	11
1.3. Sistemler Çağı	12
1.3.1. Carvaka	13
1.3.2. Buddha.....	13
1.3.3. Nyaya- Vaişēika	14
1.3.4. Sankhya.....	14
1.3.5. Yoga 15	
1.3.6. Purva-Mimamsa	15
1.3.7. Vedanta.....	15

2. BÖLÜM

HİNT FELSEFESİNİ TEMELLENĐİREN UNSURLAR

2.1. Vedalar Döneminde Tanrı Anlayışı.....	16
2.2. Ölüm Ve Ölümsüzlük Düşüncesi	18
2.3. Brahmanlar Ve Kshatriyalar Arasındaki Çatışmalar	20

	Sayfa
2.4. Rigveda'da En Eski Düşünürler	22
2.4.1. Aghamarshana	22
2.4.2. Pracapati Parameshthin	23
2.4.3. Brihaspati.....	24
2.4.4. Uddalaka Aruni.....	24

3. BÖLÜM

JİDDU KRİSHNAMURTI VE HİNT DÜŞÜNÇESİNİN JİDDU KRİSHNAMURTI'YE ETKİSİ

3.1. Jiddu Krishnamurti'nin Hayatı ve Öğretileri	28
3.2. J. Krishnamurti ve Teosofi	30
3.3. J. Krishnamurti Felsefesi ve Eserlerinde Öne Çıkan Kavramlar.....	36
3.3.1. Bilgi 37	
3.3.2. Zihin43	
3.3.3. Sevgi	46
3.3.4. Tanrı.....	50
3.3.5. Zaman.....	53
3.4. Hint Düşüncesinin J. Krishnamurti Üzerinde Etkileri	54
SONUÇ	60
KAYNAKÇA	65

SİMGELER VE KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
s.	Sayfa
Haz.	Hazırlayan
vb.	Ve Benzeri
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
yy.	Yüzyıl
sy.	Dergi Sayı Numarası

GİRİŞ

Hindistan, bilinen en kadim medeniyetlerden biridir. Hint kültürü, doğu medeniyetinin kaynaklarından birisi olarak da görülmektedir. Bununla birlikte Hint düşüncesi günümüzde dahi etkisini sürdürmektedir. Hint düşünce sistemi, güncel araştırmalara konu olmaya devam etmektedir.

Hint düşünce sistemi incelendiği zaman insanı merkeze alan bir felsefesinin olduğu açıktır. Bu düşünce sistemi; insan, tanrı ve âlem üzerindeki zihin deneyimlerini ve aynı zamanda felsefenin de konularını içermektedir. Hint düşüncesinin farklı evrelerden geçmesi sonucunda farklı düşüncelerin yeni ekolleri beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu nedenle tam olarak Hint düşüncesinin sınırlarını belirlemek zorlaşmaktadır. Hint düşüncesinin ana kaynakları dönemselsel olarak yeniden değerlendirilmelidir.

Bu çalışmayla öncelikle Hint düşünce tarihinin doğuşu genel hatlarıyla ele alınmış daha sonra geçirdiği süreçler incelenmiştir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda gördüğümüz temel eksiklikler belirlenmiş ve daha bütüncül bir yaklaşımla hem Hint tarihi hem düşünce hayatı konu edinmeye çalışılmıştır. Hint felsefesinin temelleri ve özellikleriyle ilgili bilgiler toplanmıştır. Ülkemizde yapılan çalışmalara baktığımızda ise, çalışmaların sadece Hint tarihine ya da Hint düşüncesine odaklandığını görüyoruz. Bu çalışma ise hem Hint tarihi hem Hint düşüncesinden hareketle, Hint düşüncesinin çağdaş dünyadaki yansımalarını ele alacaktır. Bu yansımada öne çıkan, Hint düşünce sistemi içerisinde büyümüş, daha 13 yaşında iken “dünya öğretmeni” seçilmiş *J. Krishnamurti* merkez isim olarak belirlenmiştir. Bu amaçla, Hint düşünce dünyası için önemli bir şahsiyet olan J. Krishnamurti'nin yaşamı ve öğretileri araştırılmış, Hint kültürü içerisinde yetişmiş bir konuşmacı, yazar ve filozof olarak Hint düşüncesinden ne kadar etkilendiği ve Hint düşüncesini ne kadar etkilediği toplanan verilerden hareketle açıklanmıştır.

Hint kültür ve medeniyetine dair yapılan araştırmaların yüzyıllar öncesine dayanan temellerinin olduğu ele alınmıştı. Türklerle olan ilişkisine bakıldığı zaman ise İslam öncesi ve sonrası dönemde bu coğrafyayla olan bağlantıların çok eskiye dayandığı görülmektedir. Tarihi veriler incelediği zaman Hintlilerin İngiliz işgaline kadar da belirli bir dönem Türk hükümdarlar tarafından yönetilmiş oldukları dahası günümüze kadar gelmiş bazı mimarı yapıları da bu dönem içerisinde inşa ettikleri bilgilerine ulaşılmıştır. Hint düşüncesi üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda ise özellikle 20.yüzyıl sonralarına doğru, batıda oryantalistlerin de etkisiyle, Hint düşüncesinin, tarihinin, kültür ve medeniyetinin daha kapsamlı araştırma konusu haline geldiğini görüyoruz. 1992'de çıkan Heinrich Zimmer'in *Hint Felsefesi*¹ bu alanda önemlidir. Ülkemizde de bazı çalışmalar mevcuttur. Bunlar arasında

¹ Heinrich Zimmer, *Hint Felsefesi*, çev. Sedat Umran (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1992).

Yusuf Hikmet Bayur'un üç ciltlik çalışması, *Hindistan Tarihi* 2 adlı eseri ve özellikle Hint dinleriyle ilgili yapılan çalışmaların yanı sıra son on yılda Hindoloji bölümünde hoca olan Korhan Kaya'nın Hint edebiyatı ve kutsal metinleriyle alakalı yaptığı çalışmaların katkı sağladığı düşünülebilir. Hintli bir felsefeci M. Hriyanna'nın, ders notlarının kitaplaştırılmış hali olan *Outline of Indian Philosophy* adlı eseri *Hint Felsefesi Tarihi*³ adıyla Fuat Aydın tarafından çevrilmiştir. Bu çalışmada ulusal ve uluslararası kaynaklar temel alınarak Hint felsefesi tarihinin araştırılması amaçlanmıştır.

Hint felsefesi tarihiyle ilgili ön yargıların olduğu söylenebilir. Bu ön yargılar, eski Hindistan'ın genel manada Batı felsefesinden uzak kaldığı sadece dinsel bir öğreti, mistisizm ve tinsellik geliştirdiği yönündedir. Öncelikle felsefe tarihi için önemli şahsiyetler bu tarzda ön kabullerde bulunmuş olabilirler. *Hegel* (1770-1831), *Heidegger* (1889-1976) ya da *Husserl* (1859-1938) için bu durum geçerli kabul edilebilecek durumdadır.⁴ Çünkü yaşamış oldukları dönemlere bakılacak olursa Hint felsefesinin temelini oluşturan metinlerin Sanskritçe yazılmış olduğu ve bunların tam manasıyla çözümlenebilmesi için yapılan filolojik çalışmaların henüz yeterli olmadığı görülmektedir. Günümüzde ise böyle bir ön yargı yoktur zira bu konuda yapılan birçok çalışma söz konusudur. MÖ 10. yüzyıldan beri ortaya çıkan bu dil Hintliler içerisinde entelektüel bir sınıf olan *Brahmanlar* tarafından ortaya çıkarılmış ve çok kısa bir süre içerisinde soyut olan kavramları ayrıştırabilecek seviyeye gelmiştir denilebilir. Brahmanlar *kast sistemi*⁵ içerisinde yüksek bir mevkide olup toplumun entelektüel kültürünü oluşturmaktaydılar. Bu nedenle metinlerin çözümlenmesi demek o zamanki genç Brahmanların neler düşündükleri hakkında fikir sahibi olmak demektir. Hatta Aristoteles'in çağdaşlarından olan *Panini* (MÖ 4-5 yy.)⁶ isimli bir dil bilimciden söz etmek mümkündür. Panini'nin MÖ 4. yüzyıldan itibaren yapmış olduğu Sanskritçenin analizi ve daha sonrasında onun yorumcularının çalışmaları dikkate alınırsa bu dilin öğretileri mantıksal düşünme başlangıcı için bir hazırlık aşamasıdır denilebilir.⁷ Mantıksal düşünme de felsefi düşünceye kılavuzluk eden bir araç vazifesindedir. Hint düşünce sistemini bilmek için bu metinlere ihtiyaç olduğu gibi Sanskritçenin gramer bilgisine de ihtiyaç bulunmaktadır. Bu noktada "gramer bilmeyen buraya girmesin" diyerek Platon'a atıfta bulunulabilir.⁸

² Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1946).

³ Mysore Hirianna, *Hint Felsefesi Tarihi*, çev. Fuat Aydın (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011).

⁴ Roger-pol Droit, *Başka Diyarların Felsefeleri Hint, Çin Ve Tibet Düşünceleri*, çev. İsmail Yerguz (İstanbul: Say, 2014), 35.

⁵ Kast sistemi: Kast kelimesi, Portekizce'den (*casta; ırk, soy*) geçmiş bir kelime olup "ayrıcılıklar bakımından yukarıdan aşağı doğru kesin ölçülerle sınırlanmış bulunan, en koyu biçimiyle Hindistan'da görülen toplumsal sınıfların her biri" olarak tanımlanır. (Esra Büyükbahçeci, "Hint'te Kast Sisteminin İlk İzleri Ve Hint Edebiyatındaki Yeri", *DTCF Dergisi* 56/2 (2016), 240.)

⁶ Dr. Shyam Prakash, "Paninian Method Of Linguistic Analysis", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi* 35/2 (1991), 241-246.

⁷ Droit, *Başka Diyarların Felsefeleri Hint, Çin Ve Tibet Düşünceleri*, 1/36.

⁸ Droit, *Başka Diyarların Felsefeleri Hint, Çin Ve Tibet Düşünceleri*, 1/36.

Hint düşünce tarihi genel olarak sanıldığından çok daha karmaşık ve başka hiçbir düşünce tarihinde karşılaşılmayan şekilde uzun ve çetrefilli bir gelişme süreci içermektedir. Felsefe tarihi içerisinde yapılan araştırmalarda görüldüğü kadarıyla her gelenek için tarihsel alt yapı büyük önem taşımaktadır. Fakat Hint felsefesinin gelişimi için kronolojik bir araştırma ortaya koymak diğerlerine göre daha zordur. Hintlilerin kronolojik çalışmalara olan ilgisizlikleri bunun sebebi olarak gösterilebilir.⁹ Bundan dolayı yazılan eserlerin ve çalışmaların birçoğu kaybolmuştur. Bugüne ulaşan eserlerin de yazarları ve tarihsel dönemleri hakkında bilgi sahibi olunamamaktadır. Bu sebeplerden dolayı genel bir Hint felsefesi tarihinden bahsedilse bile söz konusu felsefe sisteminin oluşmasında katkısı bulunan filozoflardan söz edilemeyeceği için tam bir tarih araştırması olmayacağını belirtmek gerekmektedir. Onlara dair bilgilere sahip olunmasa bile felsefeleriyle ilgili bilgilere ulaşılabilmektedir.

Klasik Hint düşüncesinin büyük filozoflarından çok azı bugün bilinmekte ve tarihin belirli bazı felsefi öğretileri ve sistemleri atfettiği çok meşhur isimlerin de bir kısmı günümüzde hayali veya mitolojik şahsiyetler olarak kabul edilmektedir.¹⁰ Bazı öğretilerin kime ait olduğu hakkında tahmini bilgilere sahip olunsa da orijinal metinler olmadığı için net bir şey söylemek mümkün değildir.

Hint medeniyeti ve kronolojik tarihi çok uzun zamandır yapılan çalışmalar neticesinde yeniden düzenlenmeye çalışılmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda, MÖ 4500'lü yıllarda gerçekleştiği düşünülen büyük Hint göçü hakkında hiçbir bilgi bulunamamaktadır. Bu sebeple araştırmacılar Hint sanatını, sosyal tesisleri ve kültürel yapıları MÖ 7000'li yıllarda başlatmayı daha uygun görmüşlerdir. Bu açıdan yorumlamak gerekirse kadim Hindistan ile Batı Asya'nın İskender zamanından önce sürekli etkileşim içerisinde olduğu söylenebilir. Budizm'in ortaya çıktığı dönem ile Hint Felsefesinin sistematik hale geldiği dönem tarihsel olarak birbirine çok yakındır. Bu iki deneyim yüzyıllarca beraber devam etmiştir. Hint düşüncesi içerisinde ortaya çıkan bazı önemli ekoller olmuştur. Bu ekoller zaman içerisinde sistematik bir hale gelerek sonraki dönemlerde Hint düşüncesi için önemli eserler kaleme almışlardır. Bu eserlerin temelleri incelendiği zaman kökenlerini destanlar dönemine götürmek mümkündür. Hint düşüncesinde oluşan bu zenginlik aynı zamanda düşünsel zenginliğe de sebep olmuştur. Hatta dünyada bulunan Yunan, Çin ve İran medeniyetlerinde o zaman için felsefi düşüncenin en verimli dönemleri yaşanmaktadır.¹¹

Bu çalışmanın konusu ise Hint düşüncesinin J. Krishnamurti'ye etkisi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu konunun araştırılmasının sebebi, bireysel olarak Hint düşüncesine duyulan meraktır. Ayrıca J. Krishnamurti'nin öğretilerinin felsefi olarak değer taşıdığına düşünülmesidir. Bu amaçla üç bölümden oluşan tezimizin ilk bölümünde J. Krishnamurti'nin düşüncelerine zemin olduğunu düşündüğümüz Hint felsefesi tarihine yer verilmiştir. Hint felsefe tarihi

⁹ Ali İhsan Yitik, "Hint Düşüncesine Genel Bir Bakış", *Divan İlmî Araştırmalar* 1 (2004), 7.

¹⁰ Yitik, "Hint Düşüncesine Genel Bir Bakış", 7.

¹¹ Yitik, "Hint Düşüncesine Genel Bir Bakış", 8.

araştırmaları üç başlık halinde gruplandırılmıştır. İlk başlık *Vedalar Dönemi*'dir. Burada ilk felsefi metin olarak Vedalar'ın değerlendirmesi yapılmıştır. Daha sonra döneme ait kavramlar ve bilgiler aktarılmıştır. Vedalar dönemi uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Düşüncelerin gelişimi daha iyi görmek açısından kendi içinde iki alt başlık halinde incelenmiştir. İkinci başlık *Erken Vedalar Sonrası Dönem*'dir. Döneme *Klasik Dönem* de denilmektedir. Bu dönemde düşüncelerin eleştirel faaliyetlerle birlikte daha çok olgunlaşması ele alınmıştır. Bu durum din adamları üzerinden örneklendirilmiştir. Üçüncü başlık *Sistemler Çağı*'dır. Hint düşüncesi dokuz sisteme ayrılmıştır. Bunlar; *Carvaka, Buddha, Samhky, Yoga, Nyaya, Vaisesika, Purva, Mimamsa ve Vedanta*'dır. İlk olarak sistemlerin oluşumu hakkında bilgi verilmiştir. Sonrasında ise sistemler tanıtım amaçlı açıklanmıştır.

Çalışmamızın 2. bölümü'nde ise Hint felsefesini temellendiren genel unsurlara yer verilmiştir. Bu anlamda ilk olarak *Vedik Dönem*'de Hint toplumunun tanrı anlayışı üzerinde durulmuştur. Tanrı konusu ile bağlantılı olacak şekilde ölüm ve ölümsüzlük kavramlarının Hint toplumunda kendisine nasıl bir yer edindiğine bakılmıştır. Bu başlık altında felsefi değer taşıyan Hint kavramları açıklanmıştır. Bir diğer alt başlık olarak *Brahmanlar* (din adamları) ve *Kşhatriyalar* (askerler) arasındaki çatışmalara yer verilmiştir. Bu tartışmaların önemi üzerinde durulmuştur. Daha sonra bir diğer unsur olarak *Rigveda* metinlerinde karşımıza çıkan en eski Hint düşünürleri ve onlara ait fikirler hakkında bilgi verilmiştir. Böylece Hint felsefesini temellendiren unsurlar dört alt başlık halinde sunulmuştur. Bu iki bölümle amacımız ağdaş Hint düşüncesine giden yolda etkilenilen alanları göstermek ayrıca bir ağdaş Hint düşünürü olarak J. Krishnamurti'nin genel felsefesini anlamaya çalışmaktır.

Çalışmanın 3. bölümünde ise J. Krishnamurti'nin ve Hint düşüncesinin karşılıklı etkileşimini içermektedir. Bu anlamda ilk olarak J. Krishnamurti'nin yaşamı ve öğretileri üzerinde durulmuştur. Daha sonra onun felsefesinin oluşmasında etkisi olduğunu düşündüğümüz *Teosofi Derneği* ile olan bağlantısına yer verilmiştir. Ardından onun felsefesinde öne çıkan kavramlar analiz edilmiştir. Konuşmalarında sıklıkla kullandığı bilgi, zihin, sevgi, tanrı ve zaman kavramlarının Hint felsefesi içindeki konumuna göre tekrar değerlendirilmiştir. Son olarak J. Krishnamurti'nin Hint felsefesi ile olan etkileşimi açıklanmıştır. Hint düşüncesinin J. Krishnamurti üzerine etkisi olduğu genel bir kabuldür. Kendisine ait kitaplarında bu etkinin görölmesi mümkündür. Özellikle Hint düşüncesinde de önemli yere sahip olduğu düşünölen kavramlar üzerinde ayrıca durulmuştur. Fakat incelemeler sırasında göröldüğü kadarıyla tamamen etkilenmiş bir filozoftan bahsedilememektedir. Filozofun bazı kavramlara yüklediği anlamlar Hint düşüncesinden uzaktadır. Çalışmanın bu bölümünde bu konu üzerinde durulmaktadır.

Hint düşüncesine dair yapılan çalışmalar ölkemizde sınırlı sayıdadır. Oysaki Hint düşünce sistemi son zamanlarda Batı'da birçok bilim insanı tarafından dikkat çekici bulunarak üzerinde çalışılmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu motivasyondan hareketle yürüttüğümüz bu çalışmanın ise birtakım kısıtlılıkları olduğunu söylemeliyiz. Özellikle ölkemizde yapılan

çalışmaların daha çok Batı dilleri ekseninde geliştiğini, Hint dillerine olan hâkimiyetin zayıflığını, bu anlamda bu çalışmanın da bu eksiklikle yapıldığının farkındayız. Tüm bu eksikliklerle birlikte kaynak taraması yapılmış ve temel metinlere ulaşılmıştır. Çalışmanın yöntemi olarak ilk önce konuyla ilgili kitaplar, makaleler ve kütüphane verileri taranmıştır. Elde edilen dokümanlardan öncelikli olarak birincil kaynaklara yer verilmiştir. Bu dokümanlar derinlemesine incelendikten sonra konunun aydınlatılmasına destek olması anlamında ikincil kaynaklardan da faydalanılmış ve bu doğrultuda değerlendirme yapılmıştır. Çalışma; deskriptif bir yöntemle ele alınmıştır.

Felsefenin ilk adımlarının görüldüğü bu toplum, ülkemiz sınırları içinde de çalışmalıdır. Bu çalışma, Hint felsefesine dair alan yazına katkı sağlaması açısından önemlidir. Ayrıca J. Krishnamurti'nin çağdaş Hint düşünürler içerisinde felsefi yaklaşımının değer görmesi anlamında da önem kazanacaktır. Yani genel olarak bu çalışmanın içinde yaşanan coğrafya için yeni bir farkındalık yaratması hedeflenmektedir.

1. BÖLÜM

HİNT FELSEFESİ TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Felsefi ve metafiziksel düşünmenin başlangıcı Hint dünyasındadır. Yapılan kronolojik çalışmalar bunu göstermektedir. Hint düşünce tarihinin çok eskilere dayandığı konusuna değinilmişti. Bu kadar eski bir medeniyet, içerisinde birçok farklı bilgiyi de barındırmaktadır. Hint Felsefesinin oluşumunda bu medeniyetin önemli eserlerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu felsefenin temellerinin aranmaya başlanılacağı ilk yer Rigveda'dır¹². Daha sonra onu izleyen diğer Vedalar'a bakmak gerekmektedir.

Kadim zamanlardan itibaren birçok filozofun var olduğu görülmektedir. Bu filozoflar hakkında çok fazla bilgiye sahip olunmasa bile ilk çağ Yunan filozoflarından çok daha önce bazı felsefi etkinlikleri başlattıkları görülmektedir. Eski bilgiler yeni zamanlara doğru aktarılırken bilgilerde birtakım değişikliklerin olduğu veya bunlar üzerine eklemeler yapıldığı söylenebilir. Bu durum tüm dünya kültürlerinde var olan, kadim ve kutsal kitaplar incelendiği zaman rahatlıkla görülebilmektedir. Bilgilerdeki değişikliklerin hangi toplumsal, siyasal ve ekonomik olaylarla biçimlendiği de ayrıca incelenmesi gereken önemli bir konudur.¹³ Bu sebeple bu bölümde geçmişten günümüze kadar Hint felsefesine dair bilgilere ulaşmak için yapılan çalışmalar incelenmiştir. Ayrıca Hint felsefesi geçirmiş olduğu dönemlerdeki sosyal, ekonomik ve kültürel şartlar göz önüne alınarak değerlendirilmiştir.

Hint felsefesi tarihi üç başlık altında incelenecektir. Bu başlıklardan birincisi Vedalar Dönemi, ikincisi Erken Vedalar Sonrası Dönem, üçüncüsü ise Sistemler Çağıdır.¹⁴ Bu sınıflandırmayla daha detaylı ve bütüncül bir metotla ilerlemek amaçlanmıştır.

1.1. Vedalar Dönemi

İlk safhada yer alan Vedalar dönemidir. Bu dönemle ilgili yeterli tarihsel bilgilerin olmamasından dolayı karanlık ve belirsizliklerle dolu bir çağ olduğu söylenebilir. Teknik olarak bu döneme "Felsefe Çağı" denilse de arayış dönemi demek daha doğru olabilir. Çünkü bu dönemde din, felsefe, hurafe ve tefekkür iç içe girmiştir.¹⁵ Hint düşünce tarihinin en eski metinleri Vedalar'dır. Bu metinler felsefi düşüncenin temeli sayılabileceği için büyük önem taşımaktadır. Hint kökenli düşünürlerin veya filozofların bazıları bunları dogmatik kabul

¹² Rigveda: İlahiler ve dua türünden deyimlerin yer aldığı bir metindir. Rig sözcüğü övücü kıta ya da dörtlük anlamına gelir. Veda ise bilgi anlamında kullanılmaktadır. Bu nedenle eserden kısaca yakarış ve Tanrıları övme bilgisi olarak bahsedilir. Mantra metinleri içerisinde en eskisi budur. (Erdem Miray Yazgan Yalkın, *Antik Çağ-Orta Çağ Hint Felsefesi ve Mantık Çalışmaları* (İstanbul: Demavend, 2017), 10.)

¹³ Korhan Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri* (Ankara: Doğu Batı, 2016), 171.

¹⁴Bkz. Emel Sünter, "Hint Düşüncesi ve Hint Düşüncesinin İslam Düşüncesine Etkisi Üzerine", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18 (2019), 21-40.

¹⁵ Yitik, "Hint Düşüncesine Genel Bir Bakış", 2.

ederek doğrulukları asla tartışılmaz metinler olarak ele almışlardır. Haliyle bu durum onların düşünce sistemlerinde de etkili olmuştur. Vedalar'ın temel prensipleri üzerine kurulmuş olan bu sistemler *Astika* olarak adlandırılmıştır. Bu düşünür ve filozoflar Vedalar'ın otoritesini reddederek bu metinleri eleştiren yeni düşünce sitemleri oluşturmuşlar ve bu sistemlere *Nastika* adını vermişlerdir. Bu kavramlar araştırıldığı zaman modern Hint dilleri içerisinde ateist ve teist kavramlarına denk geldiği görülmektedir. Kısacası *astika* inanan, *nastika* ise tam zıttıdır.”¹⁶

Hint metinlerinin ve doğal olarak felsefesinin ilk eseri kabul edilen Vedalar, kimler tarafından kaleme alınmış oldukları bilinmeyen yapıtlardır. Aynı şekilde kaleme alınmış tarihleri için de tam bir tarih verilmemekle birlikte farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşler arasında en dikkat çekici ve şu anda genel kabul görmüş olanı ise Max Müller'e(1823-1900) aittir. Oxford Üniversitesi'nde Hindolog olarak görev yapan Max Müller kendisine çıkış noktası olarak Buddha'nın doğumunu (MÖ 500) referans almış, Vedalar'ın kapanış bölümünün içerisinde yer alan *Upaniṣadlar'ı* Buddhacı felsefe öncesine ait oldukları kabulüyle en erken MÖ 800 olarak tarih etmiş dolayısıyla en eski Veda metinlerinin MÖ 1200 dolaylarında yazılmış olabileceğini iddia etmiştir.¹⁷ Vedalar'ın yazıldığı tarih tam olarak bilinmese de insan zihninin erken gelişimi hakkında vermiş olduğu bilgiler nedeniyle kıymetli eserler arasında yer aldığı söylenebilir.

Eserin içeriği hakkında söz edilecek olursa eski tarihlerde din adamlarının kendileri için saklı tuttıkları ilahiler, dua biçimleri, gizemli sözler ve kurban törenlerine ait birtakım ritüellerden bahsedilebilir. Vedalar bu tarzda pek çok eski çağ bilgisini gün yüzüne çıkarmıştır. Bu sayede Hint kültürünün her döneminde etkisinden bahsetmek mümkündür. Şu anda günlük hayata dair yapılan birçok gelenek buna örnek olarak gösterilebilir.¹⁸

Vedalar dönemi kendi içerisinde Erken Vedacı Dönem ve Geç Vedacı Dönem şeklinde ikiye ayrılabilir. Erken Vedacı Döneme bazı kaynaklarda *Upaniṣhad Öncesi Düşünce* veya *Samhita Dönemi* de denilmektedir. Vedalar dönemine ait literatür, her biri *Mantralar*, *Brahmanalar*, *Aranyakalar* ve *Upaniṣadlar* şeklinde dört bölümden oluşan dört Veda'dan (*Rig*, *Yajur*, *Sama* ve *Atharva*) ibarettir. Mantralar, özellikle Rig-Veda'nın son ilahileri, Hint felsefesinin gerçek başlangıcını oluşturmaktadır. Nesir veya manzum olarak kaleme alınmış bu metinler, İlk Vedalar Dönemi politeizminden monoteizme veya monizme doğru gelişen düşünce yapılarıyla Upaniṣadlar'daki monistik görüşlere zemin hazırlamıştır.”¹⁹

Brahmanlar ise genellikle dini törenlerle ilgili kuralları bildiren kutsal yazılardır. Özellikle kurban ayinlerinin kural ve şartlarını içermektedirler. Felsefe konularının tartışıldığı asıl

¹⁶ Yazgan Yalkın, *Antik Çağ- Orta Çağ Hint Felsefesi ve Mantık Çalışmaları*, 7.

¹⁷ Yazgan Yalkın, *Antik Çağ- Orta Çağ Hint Felsefesi ve Mantık Çalışmaları*, 8.

¹⁸ H.J Störig, *İlk Çağ Felsefesi: Hint, Çin, Yunan*, çev. Ömer Celal Güngören (İstanbul: Yol, 1994), 39.

¹⁹ Yitik, "Hint Düşüncesine Genel Bir Bakış", 2.

önemli olan Upaniṣadlar ve Aranyakalar ise Brahmanalar'ın sonuç bölümlerini oluşturan metinlerdir.

Aranyakalar, Brahmanaların dinî törenleriyle Upaniṣad felsefesi arasında bir geçiş oluşturmaktadır. Veda ilahileri *riṣi* adı verilen şairlerin eseri, Brahmanalar ise din adamlarının metinleridir. Upaniṣadlar ise filozofların tefekkür ve meditasyonları sonucunda ortaya çıkmış ürünlerdir. Hatta şunu belirtmek gerekir ki Hint felsefesinin günümüzdeki en önemli karakteristiği olan *spiritual monizm* (ruhçu tekçilik) ilk olarak Upaniṣadlarda ortaya çıkmıştır. İlk defa yer alan başka bir düşünce ise nihaî gerçekliğe götüren rehberin akıl değil sezgi olduğu düşüncesini Upaniṣadlar da iddia etmişlerdir.²⁰

1.1.1. Erken Vedacı Dönem (MÖ 1500-1000)

Güney Asya alt kıtası yaklaşık olarak MÖ 2000 yılı sonlarında *Indus medeniyetinin* yıkılmasının ardından tarihinde büyük bir olaya ev sahipliği yapmıştır. MÖ 1600'lü yıllarda Hindistan, kendilerini kutsal ilahilerinde Arya olarak adlandıran ve Afganistan dağlarını aşarak Indus Vadisine inen yarı göçebe insanlar tarafından istila edilmeye başlanmıştır.²¹ Erken Vedacı Döneme ait bilgiler Hindistan'da yeni yurtlarına gelen *Ariler (aryalar)*²² tarafından oluşturulan Mantra metinlerinden elde edilmektedir. Bunlar vezinli ilahilerdir.²³ Söz konusu bu dönemde ne türden düşünce etkinliklerinin olduğuna ilişkin bilgiler buradan alınabilmektedir. Bu sebeple önemli bir yere sahiptir. Bunun için de öncelik Aryalar'dır.

Aryalar hakkında sahip olunan bilgilere göre onlar kendilerini soylu kabul eden çobanlardır. Bunlar, şehir kurmaktan anlamayan, gemicilik hakkında bilgisi olmayan insan topluluğudur. Tabii ki kendileri gelirken dinlerini, kültürlerini, yaşam biçimlerini ve daha birçok şeyi beraberinde getirmişlerdir. Onlara ait bilgiler Mantra metinleri olarak isimlendirilen Samhitalar bölümünde karşımıza çıkmaktadır. Aryalar'a ait olan savaşlar, günlük rutin işler, dinler ve felsefi içerikli bilgiler burada yer almaktadır.²⁴

Aryalar'ın yaşamlarıyla ilgili bilgi veren bu metinlerden anlaşılacağı üzere henüz tam manası ile yerleşik yaşama geçememiş olan bu topluluk, kral veya yöneticiyle idare edilmemektedir. Karizmatik bir lider etrafında toplanarak idare edilmedikleri için sürekli olarak bir kargaşa hayatı yaşamak zorunda kalmışlardır. Yukarıda bahsedilen savaşlardan bazıları

²⁰ Yitik, "Hint Düşüncesine Genel Bir Bakış", 2.

²¹ Yazgan Yalkın, *Antik Çağ- Orta Çağ Hint Felsefesi ve Mantık Çalışmaları*, 13.

²² Arya sözcüğü Sanskritçe'de inanan, soylu, güden, çoban anlamlarına gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz; Yazgan Yalkın, *Antik Çağ- Orta Çağ Hint Felsefesi ve Mantık Çalışmaları*, 13.

²³ Hiriyan, *Hint Felsefesi Tarihi*, 17.

²⁴ Yazgan Yalkın, *Antik Çağ- Orta Çağ Hint Felsefesi ve Mantık Çalışmaları*, 13; Störig, *İlk Çağ Felsefesi: Hint, Çin, Yunan*, 40.

Hindistan'daki yerli halk ile olduğu gibi diğer taraftan da Aryaların toprak mücadelesi yaptığı kabileler arasında gerçekleşmektedir.²⁵

Buraya kadar özellikleri genel hatlarıyla verilen Aryalar daha çok varoluş mücadelesi içinde yaşamlarını sürdürmeye çalışan topluluk olmuşlardır. Bu durumda ilk dönem metinleri için bütüncül bir felsefi sistemden bahsetmek mümkün değildir. İlkel bir yaşamın olduğu bu ortamda ancak hayatlarını devam ettirebilecek kadar bir düşünce hâkim olmuştur. Düşünce dünyalarında henüz canlı-cansız, insan-doğa, madde-ruh gibi ayrımlar yoktur. Yani onlara göre evren oldukça yalın bir haldedir ve her şey eşittir. Bu sebeple tanrı anlayışları da daha ilkel kabul edilebilecek şekilde gelişmiştir. Tanrılar için doğa güçlerini kullanırlar. Örnek verilecek olursa *Agni* ateş tanrısı, *Indra* şimşek tanrısı, *Vişnu* güneş tanrısıdır.²⁶ Tanrı düşüncesi her ne kadar doğa güçlerinden oluşsa da insan şeklinde tasavvur edilmiştir.

1.1.2. Geç Vedacı Dönem (MÖ 1000-500)

Geç Vedacı Dönem iki döneme ayrılmıştır. Bu dönemlerden birincisi Brahmana Dönemi (MÖ 1000-750), ikincisi ise Upaniştahatlar Dönemi (MÖ 750-500)'dir. Bu iki dönem kronolojik bir sıralama takip etmektedir.

Aryalar, MÖ 1000'li yıllarda Ganj Deltasına yayılarak yarı göçebe yaşamını bırakmış ve yerleşik tarım düzenine geçmişlerdir. Böylece küçük topraklı prenslikler kurmuşlardır. Hindologlar açısından bu olay Geç Vedacı Dönem olarak isimlendirilmiştir. Yerleşik yaşamın toplum üzerinde doğal olarak birtakım getirileri söz konusu olmuştur. Kurulan küçük köyler ve kabileler arasında sosyal tabakalaşma hareketleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Aryalar hem kendi kabileleri hem de Hindistan'ın yerli halkı ile olan iktidar savaşlarını tetiklemiştir. Toplumsal olarak yaşanan bu olay batıda kast sistemi olarak adlandırılmıştır. Fakat eski terim anlamıyla Sanskritçe'de *Varna*'dır. *Varna* kelime anlamı olarak renk demektir. Bu renk kavramı ırk, soy, sınıf olarak anlamlandırılabilir. Bu sistemi oluşturan Aryalar'ın bir amacı vardır. Onlara göre özgür ve yönetici olan Arya'lar, zamanla çoğunluk olan ama ezilmiş halde bulunan yerli halk arasında kaybolup yok olma korkusunu böyle önlemişlerdir. *Varna* sisteminde en üst seviyede bulunan kişiler *Brahman*'lardır. *Brahman*lar din işlerinden sorumlu üstün kişilerdir. Daha sonrasında ise *Ksatriya*'lar gelmektedir. Bunlar da krallar, yöneticiler, soylu savaşçılar için ayrılmış bölümdür. Bir sonraki tabaka *Vaisya*'lara aittir. Onları ise ticaretle uğraşanlar, nitelikli çalışanlar ve zenginler oluşturmaktadır. En sonda ise *Sudra*'lar bulunmaktadır. *Sudra*'lar boyun eğmiş, ezilmiş yerli halkı ve niteliksiz işler için kullanılan insanları ifade etmektedir. Bir de bunlardan tamamen ayrı tutulan toplumdan

²⁵ Yazgan Yalkın, *Antik Çağ- Orta Çağ Hint Felsefesi ve Mantık Çalışmaları*, 14.

²⁶ Yazgan Yalkın, *Antik Çağ- Orta Çağ Hint Felsefesi ve Mantık Çalışmaları*, 14.

dışlanmış, kast sistemi içerisine bile dâhil edilmeyen, temas kurulması yasaklanan sınıf vardır ki bu sınıf *Pariah*²⁷ olarak isimlendirilmektedir.

Bu dönem için en önemli kişiler kabul edilen hatta bu döneme de ismini veren Brahmanlar oldukça ayrıcalıklı bir sınıfı oluşturmaktadırlar. Çünkü toplumsal olayların her alanında onlara ihtiyaç vardır. Örneğin doğum ve ölüm törenleri, taht değişiklikleri, savaşlar, barışlar hatta düğünler hepsi için Brahmanların kutsamasına, onların onay vermesine bakılmaktadır. Ayrıca onları bu kadar önemli yapan, gizli tutulan bir bilgiye sahiplerdir. Brahmanlar tanrı ve doğa arasında ilişki kurabilecek *Yagur Veda* ve *Athara Veda* adı verilen daha bunun gibi tüm Mantra metinlerini biliyorlar ve bunları büyük bir sır gibi saklıyorlardır. Bu çalışma için asıl önemli olan ise bu dönemin şahsiyetleri tarafından kaleme alındığı düşünülen Brahmana metinlerinin felsefi bir yönünün olmasıdır. Bu metinler, Hint düşünce tarihi açısından felsefi temelleri bulunan birçok öğretiyi içinde barındırmaktadır. Bu şekilde tabakalaşmış bir kültür içerisinde felsefi düşüncenin nasıl ortaya çıktığına dair dolaylı şekilde de olsa bir kaynak olduğu düşünülmektedir. En nihayetinde Hint felsefesi açısından son derece önemli olan Brahman ve *Atman*²⁸ kavramları, bu metinlerde ortaya çıkmıştır.²⁹

Brahmanlar döneminden sonra Upaniṣadlar dönemi gelmektedir. Vedalar'ın dört ana başlığından biride Upaniṣadlar'dır. Upaniṣadlar, beyitler halinde yazıya geçirilmiştir. Hint felsefesini içeren metinlerden oluşmaktadır. Kelime anlamına bakılacak olursa eğer upa(yakın), sad(oturmak) sözcüklerinden oluşmaktadır. Bu sebeple Upaniṣad ustaya/hakikate/gerçeğe yakın oturmak anlamında kullanılmaktadır. Eserin bu bölümünün kimler tarafından kaleme alındığına dair bir bilgi yoktur. Fakat eserin içeriğiyle ilgili yapılan çalışmalar gösteriyor ki tek bir felsefi öğretilerden ziyade birçok tutarlı bilgi bütününden oluşmaktadır. Birbirinden farklı olan Upaniṣad öğretilerinin ana fikri kısaca "*tat tvam asi*" yani "tanrı sensin" ifadesidir. Bu ifade tanrının ve kişinin bir olduğu anlayışının bu öğretilerin temel fikrini oluşturduğunu göstermektedir.³⁰

Bu dönemde diğer dönemlerin ötesinde biraz daha rasyonalist bir düşüncenin hâkim olduğu görülmektedir. Geçip giden yüzyılların ardından Geç Vedacı Dönem görüşü biraz daha gelişimini tamamlamıştır. Bu dönemin en belirgin özelliği hem Brahman'ların hem de tanrıların güçleri hakkında duyulan şüphelerin artmasıdır. Bununla beraber Aryalar çok tanrılı hayatın aslında büyük bir karmaşa yarattığı gerçeğiyle karşı karşıya kalmış ve düşünce sistemleri üzerinde değişiklik yaparak başka bir yere evrilmişlerdir. Bu düşünce biçimi yeni kavramların ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Bu kavramlar (Brahman ve Atman) aslında

²⁷ Pariah: Başka bir ifade ile parya, toplumdaki dışlanmış, temas geçilmesi yasaklanmış, kast sistemine bile dâhil edilmeyen en aşağı sınıftır. (Esra Büyükbahçeci, "Hint'te Kast Sisteminin İlk İzleri Ve Hint Edebiyatındaki Yeri", *DTCF Dergisi*, Cilt 56, sy 2(2016)240.)

²⁸ Atman: Üfürük, soluk, nefes, öz varlık, benliğin özü gibi anlamlara gelmektedir. Atman Brahmanın bireydeki temsilidir.(Yazgan Yalkın, *Antik Çağ- Orta Çağ Hint Felsefesi ve Mantık Çalışmaları*, 18-20.)

²⁹ Störig, *İlk Çağ Felsefesi: Hint, Çin, Yunan*, 46.

³⁰ Yazgan Yalkın, *Antik Çağ- Orta Çağ Hint Felsefesi ve Mantık Çalışmaları*, 18.

çok tanrılı hayat içerisinde tek olan hakikati aramaya yönelik kurulmuştur. Varoluş üzerine düşünen Aryalar, kökeni çok eskiye dayanan günümüzde reenkarnasyon olarak isimlendirilen *samsara* anlayışını daha sistemli hale getirmişlerdir. Bu anlayış onları günlük hayatlarından ziyade bundan sonraki yaşamlarından da sorumlu tutar hale getirmiştir. Bu dinsel kavram (*samsara*) aslında bir düşünce ürünü olduğu için Hint felsefe tarihinde önemli bir yer tutmaktadır.³¹

Bir başka durum ise Geç Vedacı Dönemin ilk bölümünde Brahmanların kendi oluşturdukları, sır gibi sakladıkları metinlerdir. Bu metinlerin içerikleri hakkında uygulama ve yorumlama noktasında ortaya çıkan karmaşa ve Brahmanların katı davranışları sebebiyle yozlaşmaları halkı derinden etkilemiştir. Bu kadar katı bir yaşamda dik duruş örneği olarak Hint bilgeliği ve çileciliği ortaya çıkmıştır. Kuzey ormanlarında hayatın anlamını, hakikatini arayan bu düşünürlerin yorumları Upanishadlardaki felsefi konular üzerine düşünüşün Brahmanların tekelinde olmadığını göstermiştir.³²

1.2. Erken Vedalar Sonrası Dönem (MÖ 500- MS 1000 Klasik Dönem)

Buraya kadar aktarılan bilgiler Hint felsefesinin temellerinin atıldığı ilk eserlerle ilgiliydi. Vedalar döneminin dini anlayışı, kültürü ve felsefesi ön plana çıkarılmıştı. Bu başlık altında ise Vedaların sonu, Sistemler çağının ise başlangıcı arasındaki Hint düşüncesinin gelişim aşaması incelenmiştir. Erken Vedalar Sonrası Dönem olarak isimlendirilen bu dönem aslında Vedalar Sonrası Dönemin ilk bölümü olan Klasik Dönem'dir. Bu dönem MÖ 500-MS 1000 yıllarını kapsamaktadır. Sonraki başlıkta anlatılan dönemi M. Hiriyanna, *Sistemler Çağı* olarak isimlendirmiştir.³³ Klasik Dönem Sonrası olarak da bilinen bu dönem MS 1000'den günümüze kadar olan zamanı kapsamaktadır. Her ne kadar tarih verilerek sınır çizilmiş gibi olsa da bir düşünce sisteminden söz edildiği için önceki dönemlerin etkisi bu dönemde de görülmektedir. Ama bazı ayrılıkları da burada belirtmek gerekmektedir. Örneğin önceki zamanlarda üzerinde durulan öğretiler zamanla bu ayrılıkların bir sonucu haline gelmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi Vedalar Dönemi'nde Hint kültürü ve medeniyeti, tek otorite kabul edilen rahipler tarafından belirlenmekteydi. Hatta Brahman dini diye bir kavramdan söz ederek her türlü alanda söz sahibi olmuşlardır. Düşünsel faaliyetleri dahi kısıtlamışlardır. Her türlü eleştiri ve şüpheye karşı daha dogmatik bir tavır takınarak kendilerince bu durumla baş etmişlerdir. Bu durum Upanişadların öğretileri ortaya çıkana kadar devam etmiştir. Hint düşünce sistemi içerisinde değerlendirildiği zaman bu bir ayrılıştır. Upanişadlar'la birlikte yeni bir bakış açısı geliştirilmiş ve Nastikalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Buddha (MÖ 563-483) ve Mahavira'nın (MÖ 599-527) öğretileri doğrultusunda Brahman Dini'nden bağımsız

³¹ Yazgan Yalkın, *Antik Çağ- Orta Çağ Hint Felsefesi ve Mantık Çalışmaları*, 17.

³² Yazgan Yalkın, *Antik Çağ- Orta Çağ Hint Felsefesi ve Mantık Çalışmaları*, 17.

³³ Hiriyanna, *Hint Felsefesi Tarihi*, 149.

yeni dinler ve düşünce akımlarıyla birlikte, kuşkucu bir yaklaşımla, baskın dini anlayışın ve hatta Vedalar'ın otoritesini sorgulayan kendi içlerinde tutarlı düşünce sistemleri bulunanlar Nastiklardır.³⁴ Bu şekilde sorgulayan, eleştiren bir grubun Hint düşünce dünyasında ses getirmesi ve taraftarlarının artmasıyla tek otorite konumunda olan Brahmanlar, kendilerini ve kutsal kabul ettikleri Brahman Dini'ni korumak adına Upanişadlar'daki öğretilere yoğunluk vererek üzerinde çalışmışlardır. Kendi varlıklarını devam ettirebilmek adına bu metinlerdeki öğretileri kullanarak yeni bir düşünce sistemi geliştirmişlerdir. Böylece Nastiklara karşı Brahmanların görüşlerini takip eden yeni bir grup olarak Astikalar önem kazanmıştır. Astikalar grup olarak kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Birinci grup doğrudan Veda metinlerine tabi olurken ikinci grup bağımsız kaynaklara bağlıdır. Bağımsız kaynaklarla beraber anlaşılıyor ki Astikaların düşünce dünyalarını oluşturan metinler sadece Upanishadlar ve Sudralar değildir. Söz konusu diğer kaynaklara, Hindistan'ın ele geçirilmesi sırasında ikiye bölünen Aryalar'ın çekişmelerini ve savaşlarını konu edinen ve yüz bini aşkın beyitten oluşan *Mahabharata Destanı* ile özellikle bu eserin *Bhagavad-Gita (Kutlu Ezgi) adlı bölümü* ve *Manu-smṛti (Manu'nun Yasası)* örnek olarak verilebilir.³⁵

1.3. Sistemler Çağı

Bu başlığa kadar tarihsel gelişiminden bahsedilen Hint Düşüncesi, genel olarak inanışların bir sonucu şeklinde ortaya çıkan zorunlu bilgilerden oluşmaktadır. Bu bilgilere çıkarımlarla ulaşılmıştır; ancak bunlar hakkında bilimsel çalışmaların azlığı nedeni ile çok az şey bilinmektedir. Bu bölümde ele alınan dönemin felsefesi diğer dönemlerden farklıdır. Çünkü bu dönemin felsefesi yalnızca sonuçları değil sonuçlara ulaşmamızı sağlayan metotları da bize vermektedir. Farklı bir ifadeyle Hiriyanna'ya göre bu dönem, Hint felsefesinin artık kendi bilincinde olduğunun farkında olduğu dönemdir. Mantık bilimi artık bu düşünce sistemi içerisinde de yerini almaya başlamıştır. Bu değişimin nasıl gerçekleştiğinin açık ve net bir yanıtı olmamakla birlikte, düşünce tarihinin yeterli olgunluğa ulaşmış olmasının getirmiş olduğu bir zorunluluktan bahsedilebilir.

Sistemler çağı olarak isimlendirilen bu başlıkta, Hint felsefesi düşünce sistemleri dokuza ayrılmıştır. Bunlar; Carvaka, Buddha, Samhkya, Yoga, Nyaya, Vaisesika, Purva, Mimamsa ve Vedanta'dır. Bu sistemlerin gelişimine, Hindistan'ın eğitimli kesiminin felsefi sorunlara ilgi duymasının ve söz konusu sistemlerin bu tür sorunlara yanıt olması amacıyla düşünceler üreten savunucularının, kendi aralarında, dinleyicilere de açık bir şekilde gerçekleştirdikleri yaratıcı tartışmalara her zaman ilgi göstermiş olmalarının etkisinin olduğu söylenebilir.³⁶ Hint düşünce dünyasına bu şekilde etki eden tartışma meclisleri; mantıklı düşünmenin, söz

³⁴ Yazgan Yalkın, *Antik Çağ- Orta Çağ Hint Felsefesi ve Mantık Çalışmaları*, 21.

³⁵ Störig, *İlk Çağ Felsefesi: Hint, Çin, Yunan*, 95-96.

³⁶ Yazgan Yalkın, *Antik Çağ- Orta Çağ Hint Felsefesi ve Mantık Çalışmaları*, 22.

sanatlarının, etkili bir şekilde kendini açıklamanın, tezler ve antitezler üretmenin, hatta kanıtlama yapma ve iyi bir şekilde savunmanın önünü açarak tartışma sanatının gelişmesi için de gerekli olan alt yapıyı hazırlamış ve gelişmesine büyük oranda katkıda bulunmuştur. Aşağıda, bahsedilen bu sistemler açıklanmıştır:

1.3.1. Carvaka

İlk olarak Sanksritçe’de Carvaka veya *Darşana* ismiyle bilinen düşünce okulu ele alınmıştır. Bu okul aslında yüzyıllar öncesinden materyalizmi savunan Hint öğretisidir. Carvaka kelimesinin manası çok açık değildir. Carvaka için en temelde kabul edilen doktrin, geçerli bilginin tek vasıtasının *pratyakşa* yani algılar oluşudur. Bunun dışında kalan her türlü çıkarım ve varsayım yok hükmündedir. Bilgi hakkında böyle bir görüş ileri süren Carvaka için dünya üzerinde bir sistemden veya bir düzenden söz edilememektedir. Bu sebeple sıradan Hint görüşüne göre bir hayat disiplini olması gereken felsefe burada bir zihin disiplini bile olamaz.³⁷ Örneğin Hint düşüncesi beş unsurdan oluşmaktadır. Bunlar; toprak, su, ateş, hava ve *akaşa*’dır.³⁸ Carvaka ilk dört maddeyi kabul eder çünkü bunlar sıradan duyu tecrübesine dayanmaktadır. Fakat sonuncusu bunlardan hareketle yapılan bir çıkarımdır. Carvaka, yalnızca duyuların doğrudan tanıklığını kabul ettiğinden sonuncuyu reddetmektedir.³⁹ Aynı gerekçeden ruh ya da atmanı da reddetmektedir. Atmanın reddi Hint felsefi düşünce okulları içerisinde ciddi tartışmalara sebep olmuştur. Materyalizm ile aynı doğrultuda olarak Carvaka bunlara karşı bazı argümanlar ortaya koymuştur. Konuyu özetlemek adına Carvaka’nın felsefi veya dini tabiatüstü, aşkın her türlü varlığı reddettiğini söylemek gerekmektedir. Carvaka, insanları sadece duyu dünyasıyla sınırlayan bir düşünce okuludur.

1.3.2. Buddha

Budizm için önemli iki kavram vardır. Farklı olarak nitelendirilen görüşler bu iki kavram altında tasnif edilir. İlk kavram Hinayana diğeri Mahayana’dır. Hinayana kelimesindeki “Hina” sözcüğü düşük anlamına gelmektedir. Bu açıdan Hinayana küçük yolu, Mahayana ise büyük yolu ifade etmektedir. Hinayana kronolojik olarak daha eski bir tarihe sahiptir. Bu iki grubun felsefi ve ahlaki bakış açıları da birbirinden oldukça farklıdır.

³⁷ Hiriyanana, *Hint Felsefesi Tarihi*, 165.

³⁸ Akaşa: Var olan her şeyin özü, evrenin asli kaynağı, cevheri. Kimilerine göre beşinci element olarak ruhu işaret eden kavramdır. Bir diğeri manası da evrende hiçbir şeyin kaybolmadığı bu sebeple izler bıraktığını ileri sürenlerin kullanmış olduğu terimdir. Akaşa, sesinin, ayırt edici nitelik olduğu farz edilen bir tür eterimsi, uzayı dolduran şeyi açıklar. Kendisinde ikamet etmek için bir substans gerektiren bir nitelik olarak Akaşa, yalnızca onu açıklamak için varsayılır. İlk dört dravya ile ilişkisi, onun bunlarla birlikte elementler altında gruplandırılmasıyla gösterilir. (Hiriyanana, *Hint Felsefesi Tarihi*, 203.)Bkz. Hacer Tokyürek, “Eski Uygurcada Ayurveda Tıbbı ve Beş Unsur” 24 (2014).

³⁹ Hiriyanana, *Hint Felsefesi Tarihi*, 166.

1.3.3. Nyaya- Vaiṣeṣika

Bu iki sistem aslında kuruluşları/kökenleri itibariyle ayrıdırlar. Fakat realist ve pesimist yapıda oluşları, onların ortak özellikleri olması nedeniyle birbirlerine çok benzemektedir. Bu sebeple burada iki sistem de birlikte ele alınmıştır. Ayrıca temsilcileri de bu iki sistemi zamanla birbirlerine kaynaştırmışlardır. “Vaiṣeṣika” kelimesi farklılık anlamına gelen viṣeṣa’dan türemiş ve söz konusu edilen bu doktrin, kelimeye uygun olarak evrenin kökeninde farklılık olduğu, birlik bulunmadığı için bu şekilde isimlendirilmiştir. “Nyaya” kelimesi genel olarak akıl yürütme (literal olarak geriye gitme) anlamını ifade etme olarak anlaşılmaktadır.⁴⁰

Vaiṣeṣika felsefesine göre evrenin oluşum temelinde atomlar ve moleküller etkilidir. Bunların birleşmesi sonucunda evren oluşmuştur. Bu atom ve moleküllerin bir yaratıcısı bulunmamaktadır. Atomun aynı tanrı gibi ezeli ve ebedi olduğu yönünde bir iddiada bulunmaktadırlar. Fakat tanrı ile bağlantısız değildirler. Bu ikilinin birleşmesi sonucu oluşan atom gücünün oluşmasında tanrının rolü vardır. Bu felsefi sistem için önemli olan zaman, insan özü, akıl ve gökyüzü daha birçok şey tabiatın birer kudret göstergesidir. En yüksek iyiliğe ulaşıldığı zaman ızdıraptan kurtuluş gerçekleşmektedir.⁴¹

İkisi arasında bağlantı olduğu ileri sürülen bir diğer felsefe sistemi Nyaya felsefesidir. Bu felsefenin kurucusu Gautama’dır. (MÖ 6. ile MS 2. Yüzyılları arasında yaşadığı varsayılmaktadır.) Oluşturmuş olduğu bu sistemin özünde tabiatın gerçek bilgisinin aranması vardır. Hakikat peşinde olduğunu ileri süren bir sistemdir. Ruhun, tanrının veya nihai gerçekliğin tam olarak anlaşılması gerektiği üzerinde durmuştur.⁴²

1.3.4. Sankhya

Sankhya felsefesi *Kapila* (MÖ 6. yüzyıl) tarafından ortaya çıkarılmış bir sistemdir. *Kapila*, tanrının varlığını reddetmekle beraber; sonsuz, ölümsüz olan bireysel ruhun varlığını kabul etmektedir. Onun felsefesinde evrimden kaynaklı olarak bazı nitelikler bulunmaktadır. Bu sistemin en yüksek iyisi kölelikten, ızdıraptan ve yeniden doğuş dediğimiz samsara çarkından kurtulmaktır.⁴³ *Moksha’dan* ⁴⁴sadece bilgi almak için fayda sağlanmaktadır.

⁴⁰ Hiriyanana, *Hint Felsefesi Tarihi*, 200.

⁴¹ A. Ranjan Mohapatra, “Hinduizm”, çev. Hidayet Işık, *Philosophy of Religion an Approach to World Religions* (New Delhi, 1990: İndia, 1990), 223.

⁴² Mohapatra, “Hinduizm”, 223.

⁴³ Mohapatra, “Hinduizm”, 223.

⁴⁴ Moksha: varlığın ruh göçü döngüsünden kurtulmasıdır. (Kürşat Demirci, “Hinduizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1998).

1.3.5. Yoga

Yoga felsefesi *Patanjali*'ye (MÖ 200-MÖ 150) aittir. Bu felsefe sistemi insan zihninin işleyişinden hareketle en yüksek psikolojiye ulaşmayı amaçlamaktadır. Konsantrasyon ve meditasyon sayesinde kalbin sessizliği ile beraber fiziki güçlerin bilimini açıklamaktadır. Kişinin tanrısal bilince ulaşması için göstermiş olduğu çabanın ismidir. Aslında yoga üzerine buna benzer bazı sistemler geliştirilmiştir. Ama en kapsamlı şekilde tanrısal bilince ulaşma amacıyla ortaya çıkan Patanjali'nin bütüncül yogasıdır. Yoga, tanrıya bağlı olmak gerektiğini savunur çünkü Moksha'ya ulaşmada temel yardım tanrıdan gelmektedir.⁴⁵

1.3.6. Purva-Mimamsa

Purva-Mimamsa, *Jaimini* (MÖ 3. yüzyıl) felsefesinin, Vedalar'ın ritüelle ilgili kısımlarının (karma-kanda) çeşitli emir ve yasaklarını inceleyen Ortodoks okuludur. O, mümkün olduğu kadar tam manasıyla bu emir ve yasakları yerine getirebilmesi için kişinin en yüksek görevini açıklamaktadır. Bu sistem, karma felsefesi veya ritüelistik görev olarak adlandırılabilir. O; bilginin kaynağının, söz ve düşünce arasındaki ilişkinin otoritesini açıklamaktadır.⁴⁶

1.3.7. Vedanta

Son olarak genelde *Shankaracharya'nın* (788 - 820) Vedanta'sı olarak bilinen sistem, Vedalar'ın ve Upanishadlar'ın çalışmasını içermektedir. Vedanta sistemi, bilginin sonunu veya Vedalar'ın sonunu ifade etmektedir. Bugün Hindistan'ın en popüler felsefesi bu sistemdir. Monistik Advaita-Vedanta felsefesi bizi, bütün problemlere çözüm bulduğumuz zaman, bütün bilinebilen idrak objelerinin üzerine çıkarmakta ve ruhumuzu sonsuz, mutlak varlığa götürmektedir. Vedanta'ya göre sadece Brahman gerçektir ve dünya gerçek dışıdır. Brahman birden fazla değil bir tane olmalıdır. Birden, birçok şey varoluşa gelmiştir ve ferdi ruhlar sonsuz Brahman'dır. Sonsuz Brahman'dan görünen âlem ortaya çıkmıştır. Sonuçta Brahman'a dönecektir ve bu görüş Vedanta'nın monistik dini tarafından ortaya konulmuştur. *Ramajuna(1017-1157)*, Vedanta'nın ikinci evresinde dünyanın, tanrının, Brahman'ın ve ruhların gerçek olduklarını söylemiştir. Bizim bilgisizliğimiz, köleliğimizin ve ızdırabımızın sebebidir; ondan, Brahman olarak bilinen gerçek bilgiyle korunulabilir. Benlik, kendisini Brahman ile tanımladığı zaman Moksha bir mutluluk halidir.⁴⁷

⁴⁵ Mohapatra, "Hinduizm", 224.

⁴⁶ Mohapatra, "Hinduizm", 224.

⁴⁷ Mohapatra, "Hinduizm", 224.

2. BÖLÜM

HİNT FELSEFESİNİ TEMELLENDİREN UNSURLAR

Bu bölümde, Hint felsefesinin dinsel oluşumlar içerisinde nasıl ayrıldığı ele alınmıştır. Hint toplumunun tanrı anlayışlarını ve askeri sınıfın felsefe ve düşünce sistemlerine nasıl katkı sağladıkları incelenmiştir. Ayrıca yine düşünce sistemi için Rigveda ve Upanişadlar'da bahsi geçen eski filozoflar üzerinde durulmuştur. Hint felsefesi için önemli bir yere sahip olduğu düşünülen ölüm ve ölümsüzlük kavramlarına da değinilmiştir. Bu kavramlar Hint felsefesinin temelini oluşturmaktadır.

2.1. Vedalar Döneminde Tanrı Anlayışı

Hindistan dünyanın bilinen en eski medeniyetlerinden biri olarak tanımlanmaktadır. İlk olarak İndus vadisi medeniyeti MÖ 3500'lere dayanmaktadır.⁴⁸ İndus vadisi medeniyeti için yapılan çalışmalar o dönemin düşünce hayatı hakkında bilgi sağlamamaktadır. Çünkü ulaşılan kaynaklarda İndus medeniyetine ait şehir planlaması, kanalizasyon sistemleri ve kullanılışlı evlerinden söz edilmektedir. Bu bilgiler ışığında o çağın insanların felsefe ve düşünce birikimine dair tam bir bilgi söylemek mümkün değildir.⁴⁹ İndus yazılarıyla ilgili yapılan çalışmalar sonucunda uzmanlar mühürlerde, bakır ve toprak parçaları üzerinde bulunan sembollerden hareketle bu medeniyetin dilini çözümlenmeye çalışmışlardır. 387 adet temel sembol üzerinden bir dil haritası çıkarılmış ve bazı sembollerin insanlara, çeşitli geometrik şekillere, hayvanlara, ağaç ve yapraklara karşılık geldiğini saptamışlardır.⁵⁰ Bu kalıntılardaki sembollerin bazı bilim adamları tarafından Rigveda'da kayıtlı metinlere denk geldiği görüşü öne sürülmüştür.⁵¹ O sebeple bilinen en eski metin olarak da kabul edilen Rigveda'dan hareketle tanrı anlayışları araştırılmıştır.

Rigveda, 10 bölüm ve 1028 ilahiden oluşmaktadır.⁵² Yazılmış olduğu döneme dair izler taşımaktadır. Bu eserden hareketle dönemin tanrı anlayışına, sosyal yaşantısına ve daha birçok bilgiye ulaşmak mümkündür. Hint felsefesinin temellerini taşıyan bu esere göre insanlar, düşünce dünyalarından hareketle kendilerine benzeyen tanrılar yaratarak onlara inanmışlardır.⁵³

Dönemin şartları düşünüldüğü zaman toplumsal yaşantı doğal olarak bu insanların duyuş ve düşünüş biçimlerini etkilemiştir. İndus Medeniyeti'nin yerli halkı Ariler, hayvancılık ve

⁴⁸ Hiriyanna, *Hint Felsefesi Tarihi*, ix.

⁴⁹ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 13.

⁵⁰ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 14.

⁵¹ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 14.

⁵² Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 15.

⁵³ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 15.

tarımla uğraşmış, arpa, buğday ve pirinç yetiştirmişlerdir. En önemli zenginlikleri ise büyük sığır sürülerinden oluşmuştur. Hem geçimlerini sağlamak hem de mallarını korumak adına sürekli bir savaş hali hâkimdir. Yaşantıları zaten tamamen savaş üzerine kurulu bir toplumdur. Bu sebeple savaşçı özelliklerine uygun, onlar gibi olan bir savaş tanrısına ihtiyaçları vardır. Bu savaşçı tanrıya *İndra* adını vermişlerdir. İndra'nın iki türlü sembol hali vardır. Birincisi beyaz bir at şeklindedir. Bu sembol Ariler'in Hindistan'a yerleşmeden önceki akıncı kimliklerini temsil etmektedir. İkincisi ise fil sembolüdür. Bu sembol, Hindistan'a yerleştikten sonra evcilleştikleri ve orayı korumak adına yaptıkları savaşlarda kullandıkları filleri yansıtmaktadır.⁵⁴

İndra'nın yanında daha birçok tanrıdan bahsetmek mümkündür. Özellikle farklı tanrılara sempati duyan insanlar arasında ayrışma çıkmasını önlemek için müttefik gösterilen tanrılar da mevcuttur. Bu tanrılar, toplum içerisindeki farklı farklı gruplara hitap etmekteydi. Bu şekilde dost gösterilerek bir diğerinin tanrısını reddetmek yerine onu da kabul ediyorlardı. Bir başka tanrı Vishnu'dur. Rigveda içerisinde İndra-Vishnu dostluğundan bahseden birkaç ilahi mevcuttur. Vishnu, Güneş Tanrısı olarak kabul edilmektedir. Ama Güneş ile ilişkilendirilerek insan biçimci düşünceyle şekil verilen tek tanrı bu değildir. *Surya, Vivasvat, Savitri* bunlardan sadece birkaç tanesidir.

Bir de ateş tanrısı bulunmaktadır. Rigveda içerisinde kendisinden bahsedilen yaklaşık 200 ilahilik bölümle önemli bir yere sahiptir.⁵⁵ Ateş anlamına gelen Agni; yerde ateş, havada parlaklık, gökte ise güneş halinde karşımıza çıkmaktadır. Ateş figürü burada çok önemlidir. Vedalar doğrultusunda tüm yaşamlarına etki eden bir unsurdur. Ateş onlar için özeldir. Çünkü bilimsel olarak yanma işlemini açıklayamamaktadırlar. Açıklayamadıkları şeye de kutsallık vererek onu bir sihir gibi görerek onda bir kuvvet olduğuna inanmışlardır. Ateşin içine atılan şeyi bir şekilde tükettiği açıktır. Tanrılarına sundukları kurbanı içine attıklarında onun nasıl kaybolduğunu somut olarak görmüşlerdir. Buradan hareketle akıllarına gelen bir sonraki soru ise diğer tanrıların bu tüketim işini nasıl yaptığıdır. Bu soruya aranan cevap uzun tartışmalar sonucunda gelmiştir. Agni diğer tanrılar da besleyen bir ağız gibi düşünülmüştür.

Bunun gibi birçok tanrıdan bahsetmek mümkündür. Rüzgâr tanrısına *Vayu* adını vermişlerdir. Ahlak tanrısı *Varuna*'dır. Onun, ahlaklı olan her şeyi koruduğuna inanmışlardır. Bu ahlak yasasını gözeten tanrının niteliksel özellikleri belirgin değildir. Bunların dışında öfke tanrısı *Manyu* veya inanç tanrısı *Şraddha* gibi soyut tanrılardan da bahsetmek mümkündür.⁵⁶

⁵⁴ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 15.

⁵⁵ *Rigveda*, çev. Korhan Kaya (İstanbul: Kültür Yayınları, 2021), vii.

⁵⁶ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 20.

Bu kısımda doğa tanrıları ve soyut kavramları ifade eden tanrılardan daha ilginç olduğu düşünülen bir başka tanrı ele alınmıştır. Din adamını sembolize eden bir tanrıdan söz edilmiştir. İnsan biçimci tanrı anlayışında, bu tanrıya *Brahmanaspati* veya *Brihaspati* adı verilmektedir.⁵⁷ Bu tanrı, evrensel bir din adamı figürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kastedilen, danışman rahip tipinin tanrılaştırılmasıdır.

Veda toplumu, ataerkil bir yapıya sahip olduğu için tanrıları da genel anlamda erildir. Ancak çok az sayıda da olsa tanrıçalar da mevcuttur. Rigveda'da toprak ana diye bilinen *Prithivi* adına sunulmuş ilahi vardır. Bir başka tanrıça da *Ushas* adı verilen şafak tanrısıdır. Güneş ile ilişkisi olduğu açıktır. Bazı dindarlar bu tanrıçayı güneşin karısı, kızı ya da sevgilisi olarak tanımlamışlar ve o şekilde inanmışlardır.⁵⁸ Bu şekilde birçok inanç ve tanrıdan bahsedilebilir. Aslında farklı din adamlarının veya ermişlerin düşüncesiyle bin bir türlü inanç haline gelmiş olan bu ilahilerde çok tanrılı yaşam içerisinde tek tanrıyı aradıklarını da söylemek mümkündür. Aşağıda verilen Rigveda'dan bir kesitin bu düşünceyi desteklediği söylenebilir:

“ona İndra derler, Mitra derler,
Vasuna veya Agni derler,
Göksel kuş Garutman derler,
Ermişler tek olana sayısız ad verirler,
Agni derler, Yama derler, Matarişvan derler.”⁵⁹

2.2. Ölüm Ve Ölümsüzlük Düşüncesi

Hint ve Yunan mitolojisi arasında bulunan bazı ortak noktalardan bahsedilebilir. Bunlar arasında tanrılara ve tanrıçalara verilen önem, toplum üzerinde oluşturdukları etki, toplumun kültürel ve dini inançlarında ki değişimin mitolojilerine yansması vb. birçok konu sayılabilir. Ölüm konusu da ölümden sonraki hayata inanma da her ikisinde mevcuttur. Ayrıca tanrıların ölümsüz, insanların ise ölümlü oldukları yine iki mitolojide de görülmektedir. Ancak Hint filozofları bu konu üzerinde biraz fazla düşünerek sayısız fikir ve efsane geliştirmişlerdir. Eski metinlerden başlayarak en yeni eserlere kadar ölüm kavramı üzerinde durmuşlardır. Hint mitolojisinde ölüm konusuna çok önem verilmiş, birçok tanrı ve tanrıça ölümle ilişkilendirilmiştir. Bunlardan ilk akla gelenler *Yama*, *Rudra-Şiva*, *Kālī*, *Durgā*, *Agni*, *Pūshan*, *Savitri*, *Nirṛitī*, *Mṛityu* ve *Varuṇa'dır*.⁶⁰ Rigveda metinlerinde ölümsüz

⁵⁷ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 21.

⁵⁸ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 21; *Rigveda*, 422.

⁵⁹ *Rigveda*, 167.

⁶⁰ Gökhan Akmaz, “Hint Mitolojisinde Ölüm Ve Ölüm Sonrası”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 69 (2020), 704.

tanrılardan ve ölümlü insanlardan sıklıkla söz edilmiştir.⁶¹ Upanishadlar dönemine gelindiğinde ise ölüm üzerine daha çok kafa yordukları ve bu duruma son vermek adına arayışlara girdikleri görülmektedir. Ölüm hakkında birçok soru Upanishadlar döneminde ön plana çıkmıştır. Hatta Buddha için hayat, acı veren bir sorun haline bile gelmiştir. Ölümünden sonra yaşam var mı? Öldükten sonra ne olur? İnsan ölümlü birlikte nereye gider? Bu gibi sorulara yanıt aramışlardır.

Hint kültürü içerisinde bu durum incelendiği zaman karşımıza atman, karma, samsara, gibi kavramlar çıkmaktadır. Bu kavramlardan bazıları Hint düşünce yapısını anlamak adına açıklanmıştır. Kavramlardan hareketle ölümün Hint toplumu için nasıl bir sorun haline geldiğine, onları aşmak adına nasıl fikirler ürettiklerine bakılmıştır.

İlk olarak *karma yasası*, Hint kültürü ve düşünce sistemi içerisinde ölümlü ilişkilendirerek kullanılan en önemli kavramdır. Bu kavrama göre insanlar öldükten sonra bedenlerini terk eden ruhları, o kişinin önceki hayatlarında yaptıklarına göre dünyada yeniden bedenlenmektedir. Ölen kişi bu hayatında ve önceki hayatlarında iyi işler yaptıysa rahat içinde iyi ailelerde bedenlenmektedir. Günahkâr insanlar ise yoksul ailelerde eski günahlarını taşıyarak dünyaya geri gelmektedirler. Bu insanlar çeşitli hayvan biçimlerinde bedenleşebilirler. Buna karma yasası denmektedir.⁶² Yani yaşam içerisinde yapılan her türlü eylem bir sonraki hayatımızı belirleyen en büyük unsurdur. Yeniden dünyaya geliş için iyilikler ve kötülüklerin bir karşılığıdır. Doğal olarak karma yasası, yeniden doğuşların belirleyicisi olarak görülmüştür.⁶³

Bir başka kavram ise Atman'dır. Nihai gerçeklik olarak kullanılan iki kavram bulunmaktadır: Atman ve Brahman. Bunlar Hint felsefesinin neredeyse bütün yapısının dayandığı iki direk olarak tasvir edilmişlerdir. Atman, köken olarak nefes anlamına gelmekte olup zamanla insanın asıl parçası, benliği veya ruhunu oluşturan şey olarak tanımlanmıştır.⁶⁴ *Brihadaranyaka Upanişad'da* şöyle denmektedir: "Atman her şeyden daha azizdir. Her şey ancak O'nun sayesinde azizdir. Atman, her fani mutluluğun menşeyidir. Kendisi ise saf mutluluktur. İyi veya kötü hiçbir faaliyet, O'na tesir edemez. O, duyunun ve bilginin ötesindedir, lakin bilge kişinin düşüncesinin ötesinde değildir."⁶⁵

Upanişadlar'da geçen bir bilgiye göre beden ölümlüdür. Ölümsüz olan Atman'dır. Bu beden ölümlüdür. Ölüm tarafından sarılmıştır. O, ölümsüz ve bedensiz olan Atman'ın evidir.⁶⁶ O, zevk ve acının bulunduğu bir birleşiktir. Birleşik halde kaldığı sürece kişi zevk ve acıdan

⁶¹ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 137.

⁶² Gökhan Akmaz, "Hint Mitolojisinde Ölüm Ve Ölüm Sonrası", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy 69(2020)706.

⁶³ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 108.

⁶⁴ Hirianna, *Hint Felsefesi Tarihi*, 40.

⁶⁵ Mehmet Ali Işım, *Upanişadlar: Tanrı'nın Soluğu* (İstanbul: Dergah, 2006), 121.

⁶⁶ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 139.

kurtulamaz. Bir kimse bedensiz olduğu sürece zevk ve acı ona dokunamaz. Birey ancak Atman'ı anladığı zaman ölümsüzlüğe kavuşabilir.⁶⁷

Ölümlle ilgili bir diğer önemli terim ise Samsara'dır. Samsara kavramı Hinduizm, Buddhizm, Cainizm ve Sihizm dinlerinde doğum-ölüm döngüsünü nitelemektedir⁶⁸. Hinduizm'de cahillikle hareket edenlerin ve arzularına yenik düşen bireylerin doğum-ölüm döngüsü içerisine hapsedildiğine inanılmaktadır. Ancak cehalet yenildiği ve arzular söndürüldüğü zaman bu döngüden kurtulmak mümkündür. Bu durumun tersi ise *nivritti* olarak adlandırılmaktadır. Nivritti, bu dünyadan el etek çekme anlamına gelmektedir.⁶⁹ Buna göre acı çekmenin sebebi yaşama arzusudur. Yeniden doğuş ise sadece insanın eski varlığının yeniden canlanış biçimidir yani aynı döngünün sürekli olarak tekrarlanmasıdır. Bundan kurtuluş ise ancak insanın tüm bu dünyevi kazançlardan vazgeçmesiyle mümkün olmaktadır.⁷⁰

Bu kavramlardan hareketle ulaşılan en nihai sonuç, Hint kültürü içerisinde ölüm ve yaşam arasında birçok fikrin yürütüldüğü ve bunların zamanla Hint toplumunun birer inancı haline gelmiş olmasıdır. Karma inancı neticesinde toplum Samsara çarkından kurtularak Atman'a ulaşmayı hedeflemişlerdir. Yeniden bedenleşme inancı, Hint toplumu içerisinde birçok dinde yerini almıştır.

2.3. Brahmanlar Ve Kshatriyalar Arasındaki Çatışmalar

Hint kültürü için ciddi bir öneme sahip olduğu düşünülen iki sınıf ele alınmıştır. Bu sınıflar kast sistemi içerisinde bulduklarından dolayı üzerinde ayrıca durulması gereken bir konudur. Eski Hint medeniyetinde, din adamı sınıfını Brahmanlar temsil etmektedir. Askeri sınıf için de Kshatriyalar tabiri kullanılmıştır. Bu iki birbirinden bağımsız sınıf arasında yaşanan çekişmeler Hint felsefesinin temelini oluşmasında önemli bir role sahip olmuştur. Bir önceki bölümde bahsedildiği gibi Hint din adamları, kendi aralarında bazı söz atışmaları yapsa da bunlar birer felsefe metinleri değildir. Yani bu atışmalar mantıksal bir çerçevede oluşmamıştır. Materyalizm Brahmanizm'e karşı çıkmıştır. Asker sınıfı olan Kshatriyalar da kendileri için materyalizmde faydalar görmüştür. Bunun sonucunda ise felsefi düşüncede kıpırdanmalar ve gelişmeler kendini göstermeye başlamıştır.⁷¹ Bu noktada iki ayrı grup arasında toplum üzerinde söz sahibi olma yarışı başlamış ve bu sebeple düşünce dünyası Hint toplumu için zenginlik kazanmaya başlamıştır. Bu çekişmeler bazen gizli bazen de açık şekilde kendisini göstermiştir.

⁶⁷ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 141. (Upanishadlar VIII, 12;1)

⁶⁸ Akmaz, "Hint Mitolojisinde Ölüm Ve Ölüm Sonrası", 706.

⁶⁹ Akmaz, "Hint Mitolojisinde Ölüm Ve Ölüm Sonrası", 706.

⁷⁰ Akmaz, "Hint Mitolojisinde Ölüm Ve Ölüm Sonrası", 706.

⁷¹ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 49.

Kast sistemine ilk kez Rigveda metinlerinde rastlanılmaktadır.⁷² Fakat bu Vedik dönemde, toplumda henüz belirgin bir ayrışma söz konusu olmadığı için sadece bir yere sonradan ekleme şeklinde olmuştur.⁷³ Kast sisteminin ortaya çıkışına dair net bir bilgi yoktur. Fakat kast sisteminin Hint medeniyetinin iskeleti olduğu söylenebilir. Çünkü bu, toplumun üzerinde sosyal ve ekonomik açıdan derin izler taşımaktadır. Kapalı tabakalaşmanın bir örneği bu toplumda görünmektedir. Farklı hayatların bir göstergesi olarak adeta bir yaşam piramidi şeklindedir. Kast sisteminde, kastlar arası geçiş yasaktır. Bu yüzden farklı kastlardaki bireyler birbirleriyle evlenemezler. Hint kültürü içerisinde ortaya çıkan bu sistemde bulunan Brahmanlar, sihir yanılısma ve türlü söz oyunları ile halkı eline alabilecek güce sahip din adamlarıdır. Bir diğer sınıf ise Kshatriyalar denilen ok atıp, kılıç kuşanan, savaşçılardır. Vaisyalar denilen grup, mallarını satan tüccarlardır. En alt tabakada ise Sudra diye bilinen daha çok köle gibi kullanılan, çalışan işçi sınıfı yer almaktadır.⁷⁴ Bu dört grup arasında toplum üzerinde söz sahibi olmak için mücadele edebilecek iki grup olduğu açıktır. Din anlamlarıyla açık veya gizli şekilde çekişmeli bir iktidar kavgasını ancak Kshadriyalar yapabiliirdi.

Brahmanlar günlerinin büyük çoğunluğunu dini ayinlere ayırmışlardır. Genel olarak çalıştıkları bir başka işleri yoktur. Sadece kurban ibadeti için adak törenlerini yönetip gerekli dini ritüelleri yerine getirerek dua okurlardı. Bir Brahman'ın bulunduğu bölge için bunları yapması diğer insanların refah ve saadet içinde yaşaması için gerekli olduğu yönünde bir düşünceye sebep olmuştur. Geçimlerini tamamen kurban sahiplerinin hediye adı altında vermiş olduğu şeylerle sağlamışlardır. Çünkü fakirleşmiş bir Brahman, toplumda kabul edilmemiş, bir işçi veya memur gibi çalışmasına hoş gözle bakılmamıştır. Brahmanlar kurban sunma eylemini o kadar çok önemsemişlerdir ki tanrı inançları bile bundan aşağıda kalır hale gelmiştir. Bu durumda kendilerini yücelttiklerini düşünmüşlerdir.⁷⁵

Upanishadlar'da geçen bir bilgiye göre "Başlangıçta bu dünya Brahma'ydı, tek başına gelişemedi, o nedenle süper biçimli yönetici Kshadriyalı yarattı. Bu yüzden Kshadriyadan daha üstünü yoktur. O nedenle *Racasuya* adını verdikleri kralın göreve başlama törenlerinde Brahmanlar, Kshadriyalardan daha aşağıda otururlardı. Bu onura sadece onlar ulaşmışlardır. Brahmanlık, Kshadriyalığın kökenidir. Bu yüzden bir kral üstünlüğü elde etse de sonunda kökeni olan Brahmanlıkta huzur bulur."⁷⁶

Bireylerin düşüncelerini serbest bıraktıkça toplumda da bazı değişikliklerin meydana geldiği çoğu medeniyette görülmüştür. Hatta bu değişim din ve dinsel kavramlar hakkındaki bilgileri de etkilemektedir. Mistisizm ve materyalizmin çatışması ve iç içe geçmesi Upanishadlar dönemine denk gelmektedir. Bu dönem, Hint kültürünün ve felsefesinin temellerinin atıldığı

⁷² Büyükbahçeci, "Hint'te Kast Sisteminin İlk İzleri Ve Hint Edebiyatındaki Yeri", 268.

⁷³ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 49.

⁷⁴ Büyükbahçeci, "Hint'te Kast Sisteminin İlk İzleri Ve Hint Edebiyatındaki Yeri", 240.

⁷⁵ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 50.

⁷⁶ *Upanishadlar*, çev. Korhan Kaya (İstanbul: İş bankası Kültür yayınları, 2008), 12.

zaman olarak da kabul edilebilir.⁷⁷ Akılcılık bu metinle Hint düşüncesine girmeye başlamıştır. Bu bağlamda Upanishadlardan çıkan ilk sentez olarak Sankhya felsefesi de önem kazanmıştır.⁷⁸

2.4. Rigveda'da En Eski Düşünürler

Bir önceki başlıkta Hint felsefesinin temelleri oluşturulurken Brahman ve Kshadriyaların etkileri anlatılmaya çalışılmıştı. Onların aralarında gerçekleşen çekişmelerden dolayı yaşanan düşünce hareketi mistizm ve materyalizm için bir işaret olmuş en nihayetinde felsefe dünyası için bir adım atılmıştır. Bu aşamada iken Rigveda metinlerindeki tüm düşünürleri ele almak mümkün olmasa da Yunan filozoflarına kaynaklık eden birkaç önemli şahsiyetten bahsetmek gerekmektedir.⁷⁹ Öncelikle Vedik Sanskritte yazılmış olan Rigveda'da *kavi* sözcüğünün "düşünür, kâhin, bilge kişi" anlamında kullanıldığı belirtilmelidir⁸⁰ Bu kavram doğrultusunda kimliği anlaşılan düşünürler ele alınmıştır:

2.4.1. Aghamarshana

Rigveda metninde ilk göze çarpan isim *Aghamarshana'dır*.⁸¹ Yaratılış hikâyesiyle dikkat çeken bir düşünürdür. Onun öğretisine "zaman öğretisi" anlamına gelen *kalavada* da denilebilir. Kullandığı kavramlar, onun felsefesinin anlaşılması için önemlidir. Kavram olarak ısı veya şevk ateşi ön plandadır. Bir de her şeyin nedeninin "yıl" olduğunu savunmaktadır. Yıl; günleri, geceleri ve her şeyi yaratmıştır. Düşünürün ölümsüz yasa (*rita*) ve gerçek (*satya*) diye nitelendirdiği şeyler tam olarak açıklanamamıştır.⁸²

Filozofun zaman tezi, ilahilerden bize geldiği kadarı ile çok kısadır. Ancak ilk metinlerde bu şekilde bir düşünüş biçimi olması dolayısıyla dikkat çekicidir. Çünkü evrenin oluşumunu herhangi bir tanrıyla ilişkilendirmeden doğal oluşumunu temel alarak dile getirmiştir. Yaratılıştan tanrı veya bir başka neden belirtmemiştir. Ayrıca bu doğal oluşumdan hareketle ölümsüz yasa ve evrenin düzeninden söz etmiş olması da oldukça önemlidir.⁸³

⁷⁷ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 67.

⁷⁸ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 66.

⁷⁹ *Rigveda*.979.

⁸⁰ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 68.

⁸¹ *Rigveda*, 979.

⁸² Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 69.

⁸³ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 69.

2.4.2. Pracapati Parameshthin

Bu filozof hakkında ilk söylenmesi gereken şey Hindistan'ın Thales'i oluşudur.⁸⁴ Çünkü Rigveda da oluşturmuş olduğu yaratılış ilahisinde ilk neden olarak "su" üzerinde durmuştur.⁸⁵ Kendi düşünceleri de dâhil olmak üzere her şeye şüphe ile yaklaşmıştır. Yaratılış hikâyesi şu şekildedir;

"1. Başlangıçta ne yokluk ne de varlık vardı. Ne bir hava ne de bir gök vardı ötede! O neyi kapsadı? Nerede, kimin korumasında? O anlaşılmaz derin şey su muydu?

2. Başlangıçta ne ölümsüzlük vardı ne de ölüm! Ne gündüz belliydi ne de gece. Rüzgârsız kendi gücüyle soludu o! Orada ondan başka bir şey yoktu.

3. Başlangıçta karanlıkla saklanmıştı karanlık. Suydu bütün bu görülmeyen. Var olmaya başlarken boşlukla doldu o. Sıcaklığın kuvvetiyle Tek Olan doğdu.

4. Başlangıçta istek ortaya çıktı; aklın ilk tohumu odur. Varlığın yokluğa bağlı olduğunu, kalplerine bakarak anladı ermişler.

5. Bunların ipleri yayıldı iki yana, aşağıda mı yoksa yukarıda mı? Doğurtanlar orada, güçler orada; enerji aşağıda etki yukarıda!

6. Kim bilebilir kim açıklar yaratılışın nereden geldiğini? Tanrılar yaratılıştan sonra geldiler; öyleyse kim bilebilir varoluşu?

7. Nereden doğdu bu Yaratılış? Varlığın en uzak gökteki gözcüsü; bunu o mu yaptı acaba? Sadece o bilir, hatta belki o da bilmez."⁸⁶

Metinden de anlaşılacağı üzere burada filozof yaratılışın mahiyeti üzerinde durmuştur. Yaratılışın ne zaman olduğu konusyla ilgilenmemiştir. Yaratılışın başlangıcındaki varlık ve yokluk kavramları üzerine düşünmüş, ikisinin de olmadığına karar vermiştir. Ama burada asıl dikkat çeken şüpheli tavrıdır. Rigveda'daki metinlerde genel olarak her şeyi tanrıya izafe etme onunla açıklama eğilimi vardır. Parameshthin böyle bir kaygısı olmadan tanrının bilgisini sorgulamıştır. Yaratılışın ilk nedeninin "su" olabileceğini söylemiştir. Bu düşünceyi ondan daha sonra İlk Çağ Yunan filozoflarından Thales her şeyin başı olarak (Arkhe) dile getirmiştir.⁸⁷

⁸⁴ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 69.

⁸⁵ *Rigveda*, 949.

⁸⁶ *Rigveda*, 949-950.

⁸⁷ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 70.

2.4.3. Brihaspati

Hint düşünürleri ilk olarak ontolojik problemlere yönelip evrenin ve insanlığın nasıl oluştuğu hakkında akıl yürütme çabasına girmişlerdir. Ele alınan bu filozoflar arasından bazıları yaratılış serüvenine daha şüpheci yaklaşarak fikirler ileri sürmüş bazıları ise daha çekimser davranıp agnostik bir tavır sergilemişlerdir. Varlık hakkında kısa bir görüş önerisinde bulunan bir başka şüpheci filozof Brihaspati'dir. Bu düşünür, Rigveda metinleri içerisinde "Varlık var olmayandan tanrıların olmadığı bir devrede oluştu." demiştir.⁸⁸ Bu düşünce şu şekilde açıklanabilir: Başlangıçta bu dünya var olmayan idi (asat), tek ve ikincisi olmayan bu yokluktan varlık ortaya çıktı (sat).⁸⁹ Yani tek tanrılı dinlerin yoktan yaratma düşüncesine benzeyen bir görüş ileri sürdüğü söylenebilir.

2.4.4. Uddalaka Aruni

Uddalaka Aruni, evren ve varlık hakkında düşünceler ileri sürmüş bir filozoftur. Ona göre yukarıda bahsedilen yoktan yaratma eylemi asla söz konusu olamaz. Yokluktan bir var olma durumunu kabul etmemiştir.⁹⁰ *Walter Ruben'in* (1899-1982) bu durumu açıklaması şu şekildedir: Bununla Uddalaka Aruni hem Hindistan için hem de günümüz modern fizik dünyası için büyük bir değer ifade eden önemli bir fikir ortaya atmıştır. Yunanlı Parmenides ancak MÖ 500 yıllarında, Uddalaka'dan yüzyıldan fazla bir zaman sonra, bu fikri ortaya koymuştur.⁹¹ Enerjinin dünyada miktarca yıldır daima sabit olduğu, ne artıp ne de eksildiği gerçeği, modern fiziğin nihayet iki yüz yıldan beri bildiği bir şeydir. Var olmayan bir şeyden hiçbir şeyin meydana gelebileceği bugünkü bilgiler dâhilindedir. Fakat o dönemdeki insanlar için bu kolay bir bilgi değildir. Eski düşünülere göre başlangıçta bir tanrı vardı ve sonra hiçlikten ibaret olan bu tanrı kendisinden var olan dünyayı yaratmıştır. Diğer bir kısım fikir adamları da başlangıçta hiçbir şey yoktu, sonradan mitolojik birtakım olayları izleyen dünya yaratıldı diyorlardı. Bunların yanında Uddalaka, yaratılışın müspet bir açıklamasını daha o zaman bulmuştur. Ona göre oluş, aslında var olanın bir şekil değiştirme olayından başka bir şey değildi.⁹²

Hint felsefesinin genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa bu felsefe, insani tecrübe ve dış dünya arasındaki pek çok meseleyi ayrıntılı olarak incelemiştir. Modern bilimin kullanmış olduğu yöntemleri kullanmasa bile içeriği ve muhtevası kendisine özel olan yöntemlerle diğer felsefelerden daha geniş bir yelpazeye sahip bir gelenekten bahsedilmektedir. Bu zenginlikten dolayı ekollerin ortak öğretilerini ve özelliklerini belirlemek çok da mümkün

⁸⁸ *Rigveda*, 883.

⁸⁹ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 72.

⁹⁰ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 72.

⁹¹ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 73.

⁹² Walter Ruben, *Felsefenin Başlangıcı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1947), 49.

değildir. Buna rağmen Hint felsefesini diğerlerinden ayıracak birkaç özelliğten bahsedilebilir:⁹³

Hint felsefesinin en genel özelliği ruhsal olana yoğunlaşmaktır. Tüm dikkatlerini ruhsal olana verdikleri için hem günlük yaşamlarında hem de felsefede karşımıza çıkmaktadır. Yalnızca Carvaka ekolu dışında diğer tüm ekollere göre insan ruhsal bir varlıktır. Hatta insanı tanımlayamadığı şekilde ruhani bir âleme yerleştirmektedir. Felsefenin de ruhani bir süreç olarak değerlendirilmesi, felsefe ve din arasındaki irtibatı açıklamaktadır. Felsefe ve din ölüm ötesi ile değil şu an da ki ruhani olanla ilgilenmektedir. Hint felsefenin zenginliği, ruhsal olanın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması sonucu ortaya çıkmıştır. Din ise Hint felsefesine her daim derinlik, güç ve belirli bir gaye kazandırmıştır.⁹⁴

Hint felsefesinin bir özelliği de felsefeyle hayat arasındaki ilişkiyi yakın görerek buna inanmasıdır.⁹⁵ Felsefenin günlük yaşamla ilişki içinde olup ona uyarlanması neredeyse Hint ekollerinin hepsi için geçerlidir. Hint felsefesinin temel özelliği, salt zihinsel egzersizler değil teoride olanın pratikte yaşanması ve öğretilerin hayatımızda yer bulmasıdır. Hint felsefesine dâhil bütün ekollerin hepsi hakikat arayışı içerisindedir. Fakat bu, kendileri için olan akademik bir bilgi değil tüm insanlığı gerçeğe ulaştıracak bilgilerdir. Bu anlayış düşünüldüğü gibi çağdaş pragmatik bir anlayışın çok ötesinde daha derin bir anlayıştır. Yine o, hakikati pratik yararlarıyla değerlendiren bir görüş değil aksine gerçeği pratik için yegâne rehber olarak gören ve insanın özgürlük arayışında, onun yeterli ve etkili bir rehber olduğuna inanan bir anlayıştır.⁹⁶ Hint düşüncesinde felsefenin varlığı hayata bağlıdır. Mutlaka yaşama aktarılmalıdır. Hakikati bilmek tek başına yeterli değildir. Nihai kurtuluş onun pratik yaşama aktarılmasıyla mümkün olacaktır.

Hint felsefesinin bir diğer özelliği de deruni müşahede ve iç gözlemi kullanmasıdır. Felsefeye “ben”in bilgisi olarak bakmaktadırlar. Felsefenin başlangıcı, kişinin iç yapısı yani “ben”i iledir. Hakikat arayışı içerisinde fiziksel âlemin dış görünüşünün ötesinde kişinin benine ve deruni olana yönelmektedir. Hint kültürünün en zirvede olduğu dönemlerde dahi bilim tek başına yeterli görünmemiş, hakikat arayışı için araç olarak kabul edilmemiştir. Hakikat, insanın kendi içinde araması gereken bir olgudur. Bu bilimi ötelemek demek değildir. Özellikle matematik, cebir, geometri alanlarında katkıları küçümsenmeyecek derecededir. Ama buna rağmen insan ve kâinatı anlayabilmek için iç gözlemi bilimden daha önde görmüşlerdir.⁹⁷

Hint felsefesindeki bu içe dönüklük idealizme neden olmuştur. Bu sebepten dolayı Hint ekollerinin birçoğu az veya çok idealisttir. Hint düşüncesinde yöneliş hemen her zaman monistik idealizme doğrudur. Ama bazı sistemlerinde düalist düşüncelere rastlanmaktadır.

⁹³ Sünter, “Hint Düşüncesi ve Hint Düşüncesinin İslam Düşüncesine Etkisi Üzerine”, 28.

⁹⁴ Sünter, “Hint Düşüncesi ve Hint Düşüncesinin İslam Düşüncesine Etkisi Üzerine”, 31.

⁹⁵ Sünter, “Hint Düşüncesi ve Hint Düşüncesinin İslam Düşüncesine Etkisi Üzerine”, 31.

⁹⁶ Yitik, “Hint Düşüncesine Genel Bir Bakış”, 7.

⁹⁷ Yitik, “Hint Düşüncesine Genel Bir Bakış”, 8.

Gerçekte bu doktrinler birbiriyle çelişen doktrinler olmayıp Hint felsefesinin bir bütün olarak düşünülmesini sağlayan temel inancın farklı şekillerdeki yansımalarıdır.⁹⁸

Diğer bir özellik, Hint felsefesinin akıl yürütme yönteminin sıkça kullanıldığı bir alan olmasıdır. Akıl yürütmeyi tartışmasız kabul etmesinin yanında hakikat sevgisi arayışından dolayı sezgiyi de önemli bir yöntem olarak görmektedir. Mutlak'ın bilinmesinde salt entelektüel bilgi ve akıl yürütme tek başına yeterli değildir. Akıl için tamamen yersiz, faydasızdır denilemez ama yetersiz denilebilir. Birey gerçeği tanımak ve hakikati bilmek için mutlaka doğrudan tecrübe etmiş olmalıdır. Hint düşüncesine göre kişi hakikati yalnızca bilmemeli aynı zamanda bildiği şeyi de tecrübe etmelidir. Hint felsefesi tanımlanmak istenirse görmek anlamına gelen *Darnasa* kullanılabilir.⁹⁹ Görmek, bir nesnenin tecrübesine sahip olmak, onu realize etmektir. Özneye nesne ayrımı devam ettiği sürece özdeşleme olmayacağı için tam bilgi mümkün olmamaktadır. Hint felsefesinde felsefi ekollerin ortaya çıkışından itibaren akıl yürütmeye büyük önem verilmiştir. Carvaka haricindeki tüm ekoller akıldan daha üstün bir yol olduğunu kabul etmişlerdir. Öyle ki bu yol hiçbir zaman akılla kavranamayacak hakikatin doğrudan algılanması, tecrübe edilmiş olmasıdır. Akıl, hakikat için işaretlerde bulanabilir ama hiçbir zaman ona ulaşamaz. Akıl felsefenin bir metodu olduğu halde sezgi, Mutlak'ı anlama yöntemidir. Tüm bunlardan hareketle Hint felsefesinin en nihai noktada sezgiye dayandığı söylenebilir.

Hint felsefesiyle ilgili bir diğer özellik de yukarıda bahsedilen bilgilerle ilişkili olacak şekilde kutsal metinlerin otoritesini kabul etmiş olmasıdır. Carvaka ekolü dışındaki bütün felsefi ekoller, kadim azizlerin sezgisel içe doğuşlarını kabul etmişlerdir. Ayrıca onların otoritelerini tanımak konusunda görüş birliğine varmışlardır. Bu tür içe doğuşlar ister Hindu azizlerin olsun isterse Mahavira'nın sezgisel hikmetleri olsun fark etmemektedir. Hintli filozoflar daima geleneğin bilincindedir ve az önce işaret edildiği gibi daha sonraki dönemlerin büyük sistem kurucuları bile sadece geçmişin geleneksel hikmetini açıklayan müfessirler olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁰ Buradan hareketle geçmişe dair belirli öğretilerde yalnızca yorumlama farklılıkları olabilir. Ama öğretilerin özü ve temel kavramları yüzyıllar boyunca hep aynı kalmaya devam etmiştir. Otoriteye duyulan saygı asla gelişmeyi engellememektedir. Tam tersi düşüncedeki devamlılığın sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca ona birlik ruhu aşılacaktır.

Son olarak Hint felsefesinin birleştirici şöyle bir özelliğinin olduğu söylenebilir: "Hakikati realize etmiş azizler (rişiler) "Tanrı birdir fakat insanlar onu farklı isimlerle çağırırlar" düsturuyla bütün dinleri ihata etmektedir. Hint felsefesi, açıkça realite ve tecrübenin farklı yönlerini uzlaştırıcı yaklaşımıyla karakterize edilebilir."¹⁰¹ Hint felsefesinde tüm ekoller

⁹⁸ Yitik, "Hint Düşüncesine Genel Bir Bakış", 8.

⁹⁹ Yitik, "Hint Düşüncesine Genel Bir Bakış", 8.

¹⁰⁰ Yitik, "Hint Düşüncesine Genel Bir Bakış", 10.

¹⁰¹ Yitik, "Hint Düşüncesine Genel Bir Bakış", 11.

birbirinin tamamlayıcısı konumundadır. Hint felsefesi, Batı felsefesine göre uzlaştırmacıdır. Bilimin birçok dalı ayrı olarak ele alınmayarak bir hayatın farklı boyutları olarak birlik içerisinde değerlendirilebilir. Bu uzlaştırmacı yaklaşım Hint dünyasında ve felsefesinde hoşgörüyü beraberinde getirmiştir. Son yıllardaki ayrılıklar Hint düşüncesinin ürünü olmayıp tamamen siyasidir denilebilir.

3. BÖLÜM

JİDDU KRİSHNAMURTI VE HİNT DÜŞÜNCESİNİN JİDDU KRİSHNAMURTI'YE ETKİSİ

3.1. Jiddu Krishnamurti'nin Hayatı ve Öğretileri (12 Mayıs 1895 - 17 Şubat 1986)

J. Krishnamurti'nin Hindistan'a bağlı Madanapalle şehrinde doğduğu bilinmektedir. Orta sınıf bir Brahman ailenin sekizinci çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Ergenliği sırasında (1909 yılında) *Teosofi Derneğinin* önderleri olan *C. W. Leadbeater* tarafından fark edilmiştir.¹⁰² Theosophical Society tarafından "dünya öğretmeni" seçildiğinde henüz 13 yaşında bir gençtir. Hem Doğu hem de Batı'da bütün zamanların en büyük dinsel öğretmenlerinden biri olarak kabul gördüyse de J. Krishnamurti'nin ne yazıları ne konuşmaları hiçbir dine, tarikata ya da ülkeye ait değildir. Kendisini siyasal ya da ideolojik hiçbir okula da ait görmemiştir. Tam tersine, bunların insanı insandan ayıran, çatışma ve savaş getiren unsurlar olduğunu her zaman savunmuştur. Ayrışmaların sebebi olarak gruplaşmalar üzerinde durmuştur. Bütün organize dinleri aşan bir yaşam biçimine işaret ederek dine yeni bir anlam ve içerik getirmiştir. Daha evrensel bir bakış açısıyla bilgelik yolunda olan bir düşünürdür. Öğretilerinin her şeyden bağımsız olmasının dine ve yaşama olan düşünceleri üzerinde büyük etkisi olmuştur. Çünkü onun öğretilerinde bilgelik tüm zihinsel faaliyetlerden öte saf bir düşüncesizlik halidir. Daha genele hitap eden bir yapısı vardır. Yaşamı ve öğretileri 20. yüzyılın büyük bir bölümüne yayılan J. Krishnamurti, pek çok kişi tarafından modern zamanlarda insan bilincini en derinden etkileyen biri olarak tarif edilmiştir. Bilinç üzerine olan söylemlerine birçok konuşmasında yer vermiştir. Yaşamını buna adadığını söylemek mümkündür. Bilinç üzerine yapmış olduğu konuşmalardan anlaşılıyor ki yaşamın her alanında bu kavramın bizi ne kadar etkilediği, yaşamımıza nasıl yön verdiği aslında ona yüklediğimiz anlamla paralellik göstermektedir.

J. Krishnamurti, genç bir adam olarak bazı mistik deneyimlerden geçmiştir. Üzerinde derin bir dönüşüm yaratan bu deneyimler ona yeni bir dünya görüşü için temel oluşturmuştur. Daha sonra bütün organize dinler ve ideolojilerle bağımlı koparak tek başına yürüttüğü eşsiz görevi için harekete geçmiştir. Bir guru değil dost olarak insanlarla bir araya gelip konuşmalar yapmıştır. Bu konuşmalar dünyanın birçok yerinde kendi düşüncelerine ortak olacak kişileri peşinden sürüklemiştir. Öğretileri çok ses getirmesine rağmen "ben" kavramını yüceltecek şekilde yaşamamak için elinden geleni yapmıştır. Asla kendisini yüksek bir din adamı veya mesih gibi görmemiştir. Sevgi ve adaletle yaklaşılacak her şeyin bir gün karşılığının toplumsal değişim olarak geri döneceği üzerinde durmuştur. Hint asıllı filozof, verdiği mesajlarda en çok sevgi kavramı üzerinde durmuştur. Öğretileri ile Hint düşünce dünyasına 20. yüzyılın Buddha'sı yankısını uyandırmıştır.

¹⁰² Jiddu Krishnamurti, *İlk ve Son Özgürlük*, çev. Ayşegül Korkmaz (İstanbul: Omega, 2013), 2.

1920'lerin başlarından itibaren bilgelik adına çıkmış olduğu bu yolculuk 1986'ya dek sürmüştür. Dünyayı dolaşarak birçok kişiyle sohbet etmiş, 90 yaşına kadar konuşmalar yapmıştır.¹⁰³ Bu amaç uğruna birçok yazı yazmış, tartışmalara katılmıştır. Öğretileri, kitap bilgisi ve okul eğitimine değil insanlık durumuna ilişkin iç görüşü ve kutsallıkla ilgilidir. Bu sebeple insanlığın sorunları üzerine çalışmalar yapmıştır. Asıl problemin bunlar olduğunu, bireyin bilinçli bir yaşam sürmesinin bu şekilde gerçekleşeceğini ve toplumsal bilincin kazanılmasının gerekliliğini düşünmüştür. Var olan durumun değerlendirmesi üzerinde durmuştur. Olması gerekeni değil olanı tartışmıştır. Bilgi kavramını başka bir boyutta incelemiş yeni bir bakış açısıyla tanımını değiştirmiştir.

Yolsuzluk ve şiddetle çağdaş toplumlarda yaşam sorunlarından, bireyin güvenlik ve mutluluk arayışından, insanın hırs, şiddet, korku ve acı gibi içsel yüklerden kurtulma ihtiyacından bahsetmiştir. Toplumsal ve bireysel problemlerin kurtuluş yollarını aramıştır. Her şeyden önce insan olduğumuzu, hatalar yapabileceğimizi, insanlığın geri kalanları olarak birbirimizden farklı olmadığımızı sık sık vurgulamıştır. Gündelik yaşamımıza derin bir nitelik kazandırmanın önemine dikkat çekmiştir. Ancak böylesine kökten bir değişimin yeni bir zihin, yeni bir uygarlık getireceğini söylemiştir. Bireyin kendi zihnini değiştirmesiyle toplumsal bilincin de değişeceğini vurgulamıştır. Böylece öğretileri, insan elinden çıkma sınırlamalar olan tüm dinsel inançları, milliyetçi duyguları ve görüşleri aşarak milyonlara ulaşmıştır. J. Krishnamurti, öğretileriyle aynı zamanda çağdaş insanın gerçek ve kutsallık arayışına anlam vererek yeni bir soluk getirmiştir. Onun öğretileri, günümüz insanının yaşamında karşılık bulmanın ötesindedir. Dünyanın birçok yerinde düşünceleriyle insanlığa yol göstermiştir.

Kendisine Mesihlik yakıştırılmış olmasına rağmen bunu hiçbir zaman kabul etmemiş birçok konuşmasında da bu durumu reddettiğini açıkça ifade etmiştir.¹⁰⁴ Dünyanın her yerinde geniş bir izleyici kitlesine ulaşmış olmasına rağmen iradesi dışında oluşturulan bir topluluğu kendi isteğiyle dağıtmıştır. Çünkü hiçbir zaman kendisini bir otorite olarak görmemiş ve çevresinde müritlerin oluşmasına imkân vermemiştir.¹⁰⁵ Bilge, filozof ve düşünür olarak dünyanın dört bir yanında kendisini dinleyenlere bir ışık olmuştur. Yaptığı konuşmalarla farklı kültür, yaş ve zihniyetteki birçok insana hitap etmiştir. Onun yaklaşımı, bir birey olarak başka bir bireyle iletişim kurmaktan öteye geçmemiştir. Tek düşüncesinin “insanı mutlak ve koşulsuz olarak özgür kılmak”¹⁰⁶ olduğunu ilan ederek insanı bencillik ve acının derin şartlanmasından özgürleştirme yolunu aramıştır. Tüm amacı aslında “Ben’siz” bir yaşam kurabilmektir. Alışlagelmişin dışında kalıpları olan bu düşünür, yaşamdaki farkındalıkları ortaya koymayı kendisine bir yol haritası gibi kullanmıştır. Ayrıca insanları genel, olumlu ve güzel vaatlerle, söz oyunlarıyla oyalamak yerine bilinç üzerinde durarak zihnin düşünme sistemine adeta bir

¹⁰³ Krishnamurti, *İlk ve Son Özgürlük*, 2.

¹⁰⁴ Krishnamurti, *İlk ve Son Özgürlük*, 2.

¹⁰⁵ Jiddu Krishnamurti, *Yeni Bir Yaşam*, çev. Orhan Düz (İstanbul: Omega, 2011), 2.

¹⁰⁶ Jiddu Krishnamurti, *Bilinenden Kurtulmak*, çev. Ayşegül Korkmaz (İstanbul: Omega, 12M.S.), 3.

darbe vurarak, yani zihni bulandırarak hakikat arayışı içinde olan bir birey olmuştur. Onun için “özgür ruh” demek yerinde bir tabir olabilir. Zaten özgürlük kavramı onun için o kadar önemlidir ki kendini Mesih ilan eden *Doğu Yıldızı* isimli örgütünü kapatırken yapmış olduğu fesih konuşmasında bunun üzerinde durmuştur. İnsanın sınırlarını yıkmasına yardımcı olmayı amaç edinmiştir.

Dünyayı dolaşarak yaptığı konuşmalardan oluşan eserleri, başkaları tarafından toparlanarak derlenmiştir. Konuşmalarında "hakikatin/gerçeğin, yolları olmayan bir ülke"¹⁰⁷ olduğunu ve bireyin ancak farkındalıkla ve yaşamla bütünleşerek gerçeğe/hakikate ulaşabileceğini işaret etmiştir. Ölümle yaşamın birliği ve teklifi, yaşamın durağan olamayacağı, korku, özgürlük, şiddet, doğa ve çevre üzerine konuşmalar yapmıştır. Çağdaş toplumun sorunlarıyla korkusuzca yüzleşip insan zihninin işleyişini felsefi bir şekilde analiz etmiştir. Dolayısıyla onun için hakikat kişinin kendisindedir. Böylece o, Sokrates'in düşünceleriyle benzer şekilde, bireyin kendi zihni üzerine yoğunlaşması yoluyla ve yaşamla bütünleşerek hakikate ulaşabileceğine işaret etmiştir. Bunun yolunun da gerçek eğitimle olacağı düşüncesindedir.¹⁰⁸ Yaşamının büyük bölümünü Hindistan, İngiltere ve Amerika arasında gidip gelerek geçiren J. Krishnamurti, ardında sayısız eser bırakarak 17 Şubat 1986'da 90 yaşındayken kanserden ölmüştür.

3.2. J. Krishnamurti ve Teosofi

Teosofi kavramı incelendiği zaman kökleri antik döneme kadar uzanan dini, mistik ve felsefi karakteri olan bir anlayışı ifade etmektedir. Kavram, tarihi süreçte farklı gelenekler içinde birbirine yakın bir anlamı ifade edecek biçimde kullanılmıştır. Bu geleneklerle bağlantılı olarak *Bati*, *Hint* ve *İslam teosofilerinden* bahsetmek mümkündür. Bununla birlikte kavramın *Teosofi Cemiyeti* ile kazandığı farklı bir boyuttan da söz etmek gerekmektedir.¹⁰⁹ Bugün teosofi denilince akla ilk olarak *Helena Petrovna Blavatsky* (1831-1891) önderliğinde 1875 yılında ABD'de kurulan bir modern *okültist* ve *ezoterik* hareket olan *Teosofi Cemiyeti* gelmektedir.¹¹⁰

Günümüzde Türkiye'de “Teosofi Cemiyeti” ismiyle herhangi bir grup bulunmamaktadır. Ancak “*Yeni Yüksektepe Kültür Derneği*” isminde 1989 yılından beri varlığını devam ettiren bir dernek bulunmaktadır. İstanbul ve İzmir'de dörder şubesi olmak üzere Ankara, Adana,

¹⁰⁷ Krishnamurti, *Bilinenden Kurtulmak*, 3.

¹⁰⁸ Gülümser Durhan, “Dünya Öğretmeni Jiddu Krishnamurti'nin Eğitim Felsefesi”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2018), 977-987.

¹⁰⁹ Ali Gül, “Teosofi Kavramı ve Teosofi Düşüncesinin Tarihi Gelişimi”, *Ekev Akademi Dergisi*, (2017), 2.

¹¹⁰ Ali Gül, “Modern Okültizmde Bir Köşe Taşı: Helena Petrovna Blavatsky”, (2016), 288.

Antalya, Aydın, Bursa, Eskişehir, İzmit, Manisa, Mersin ve Van'da şubeleri olan derneğin Teosofi Cemiyetiyle bir yakınlığı olduğu gözlemlenmektedir.¹¹¹

Kurulduğu dönemde, ruhçu anlayıştan önemli ölçüde etkilenen Teosofi Cemiyeti, ilerleyen yıllarda ruhçu anlayıştan ayrılarak ezoterik geleneğin temsilcisi haline gelmiştir. Doğu ve Batı ezoterik ve okült geleneklerini kendi şahsında bütünleştirdiğini iddia eden cemiyet senkretik ve eklektik bir anlayışla birçok gelenekten öğretileri bünyesine katarak ilerlemiştir. Esasında lideri H.P. Blavatsky'nin şahsi düşüncelerini temel almıştır. Bu temelle birlikte yükselen cemiyet, teosofi kavramının tarihsel arka planını da kullanarak daha kuvvetli bir zemin elde etmişlerdir. Teosofi Cemiyetinin resmi başkanlığını H.S. Olcott (1832-1907) yapmıştır. ¹¹² Teosofi Cemiyeti, XX. yüzyıl kültürünün birçok unsurunu etkilemeyi başarmıştır. Cemiyet, dini düşüncede yeni açılımlar sunduğu gibi *New Age Hareketi*'ne¹¹³ uzanan süreçte birçok ezoterik ve okültist oluşumu derinden etkilemiş, Doğu düşüncesinin Batı'ya transferinde önemli bir rol oynamış, Hindistan topraklarında Hindu ve Budist yeniden canlanma hareketlerine destek olmuştur. Bununla birlikte cemiyet; siyaset, bilim, edebiyat, sanat alanlarında doğrudan ya da dolaylı olarak önemli etkiler göstermiştir.¹¹⁴

Teosofi Cemiyeti liderlerinin ve merkezinin Hindistan'a yerleşmesiyle birlikte (1879) hazırladıkları metinlerde Hint felsefesinin ve inançlarının birebir etkisi görünmeye başlanmıştır. Hatta büyük ölçüde taşıyıcısı haline gelmişlerdir.¹¹⁵ Cemiyetin senkretik yapısının en önemli karşılığı Doğu öğretilerinin Batı'ya aktarılmasıyla olmuştur. Yayın faaliyetleri, konferanslar ve kütüphane oluşturma çalışmalarıyla bu amacı gerçekleştirmeyi planlamışlardır. Bu konudaki çabaları kuruluşlarından günümüze kadar devam etmiştir. Özellikle liderleri H.S. Blavatsky'nin Hindistan üzerine yapmış olduğu geziler bu çalışmalarda ekili olmuştur. Gezilerden hareketle ortaya koymuş olduğu metinler Hindu öğretilerin Batı dünyasında büyük bir ilgiyle karşılanmasını sağlamıştır. Böylece Doğu'ya yönelik merak artmıştır.¹¹⁶ Hint metinlerinin tercüme edilmesi ve Batı'da yaygınlaşması Teosofistlerin yayınları sayesinde gerçekleşmiştir.¹¹⁷

¹¹¹ Ali Gül, *Senkretik Bir Oluşum Olarak Teosofi Cemiyeti ve XX. Yüzyıl Kültürel Yapıları Üzerindeki Etkisi* (İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015), 108.

¹¹² Ali Gül, "Doğu Öğretilerinin Batıya Aktarılmasında Teosofi Cemiyeti'nin Etkisi", *Dini Araştırmalar* 19/50 (2016), 10.

¹¹³ Hesna Serra Aksel, *Yeni Çağ Dini Ezoterik Geleneğin Popüler Kültüre Dönüşümü* (İstanbul: Eski Yeni Yayınları, 2022).

¹¹⁴ Gül, "Teosofi Kavramı ve Teosofi Düşüncesinin Tarihi Gelişimi", 2.

¹¹⁵ Gül, "Doğu Öğretilerinin Batıya Aktarılmasında Teosofi Cemiyeti'nin Etkisi", 12.

¹¹⁶ Gül, "Doğu Öğretilerinin Batıya Aktarılmasında Teosofi Cemiyeti'nin Etkisi", 13.

¹¹⁷ Sarah M. Pike, *New Age Neopagan Religions In America* (New York: Columbia University, 2004), 56.

Teosofistler, Doğu düşünce dünyasında oluşmuş metinlerin bir hazine olduklarından sıkça söz etmiş bu literatürün kıymetine vurgu yapmışlardır. Olcott'un ifadesiyle "yalnızca Upanişadlar değil Sanskrit, Pali ve Zend literatürü olağanüstü bir hazinedir."¹¹⁸

Teosofi Cemiyeti, oluşumundan itibaren içinde bulunduğu senkretik yapısıyla kendisinden sonra çok sayıda oluşuma etkide bulunmuştur. Cemiyetin kendi bünyesinde farklı kollar oluşmuştur. Daha sonrasında Teosofi öğretilerini ayrı ekoller altında devam ettiren birçok grup da meydana gelmiştir. Bunlardan bazıları Rudolf Steiner, Alice Bailey, J. Krishnamurti gibi önemli isimlerin gruplarıdır.¹¹⁹

Teosofi Cemiyeti için 1908 yılında önemli bir gelişme yaşanmıştır. Cemiyetin kurucu üyelerinden *C. W. Leadbeater* (1854-1934) J. Krishnamurti'yi henüz on dört yaşında iken durugörü yeteneğiyle keşfetmiştir¹²⁰ Cemiyet, Krishnamurti'yi insanlığı yeniçağa hazırlayacak ruhsal öğretmen olarak ilan etmiştir.¹²¹ Teosofi Cemiyetinin oluşturmuş olduğu bu iddiaya göre J. Krishnamurti "büyük beyaz kardeşlik" (*mahatmalar*)¹²² topluluğundan bir enkarnasyondur.¹²³ Krishnamurti ve kardeşi Niyananda, İrlanda kökenli bir aileden gelen *Annie Wood Besant'ın* (1847-1933) korumasına verilmiştir. Besant yapmış olduğu literatür çalışmalarıyla Teosofi içinde etkin bir konumda yer almış biridir.¹²⁴ İki kardeşe Mesihlik anlayışıyla bağlantılı olacak şekilde astronomiyle ilişkili takma adlar verilmiştir. J. Krishnamurti'ye bir takımyıldızının adı olan *Alcyone*¹²⁵; kardeşi Niyananda'ya ise yine bir yıldız ismi olan *Mizar*¹²⁶ denilmiştir. İki kardeşe Besant tarafından Oxford'da eğitim aldırılmıştır. Bu süreç içerisinde yıllardır Teosofi Cemiyetinin Madras'taki merkezinde çalışmakta olan *Narayan Iyer*, bu iki kardeşin babasıdır. Narayan Iyer, mahkeme yoluyla

¹¹⁸ Gül, "Doğu Öğretilerinin Batıya Aktarılmasında Teosofi Cemiyeti'nin Etkisi", 15.

¹¹⁹ Gül, *Senkretik Bir Oluşum Olarak Teosofi Cemiyeti ve XX. Yüzyıl Kültürel Yapıları Üzerindeki Etkisi*, 4.

¹²⁰ Robert S. Ellwood, "Theosophy", *America's Alternative Religion* (New York: State University of New York Press, 1995), 320.

¹²¹ James Santucci, "The Theosophical Society", *Controversial New Religions* (New York: Oxford University Press, 2005), 279.

¹²² Mahatmalar öğretisi; Teosofi Cemiyeti'nin doktrinleri açısından son derece önemlidir. Buna göre teosofistler, mahatmalar, üstadlar, ,beyaz kardeşler gibi isimlerle anılan bir grubun varlığından söz ederler. Mahatmalar, Tibet ve Hindistan gibi yerlerde bedenlen yaşamakla birlikte astral formları vasıtasıyla istedikleri yerde bulunabilirler. Mahatmalar, reenkarnasyon süreciyle varlık mertebesinin üst basamaklarına ulaşmış ulu bilgelerdir. İnsanlığın öğretmenleri olarak nitelenen bu kimselerin Blavatsky'yi aracı olarak seçtikleri ve ona ,bilgelik dini'ni ilettikleri teosofi öğretisi tarafından iddia edilmektedir.(Gül, "Modern Okültizmde Bir Köşe Taşı: Helena Petrovna Blavatsky", 293).

¹²³ Gül, *Senkretik Bir Oluşum Olarak Teosofi Cemiyeti ve XX. Yüzyıl Kültürel Yapıları Üzerindeki Etkisi*, 97.

¹²⁴ Gül, *Senkretik Bir Oluşum Olarak Teosofi Cemiyeti ve XX. Yüzyıl Kültürel Yapıları Üzerindeki Etkisi*, 98.

¹²⁵ Alcyone, Pleiades (Ülker / Süreyya) yıldız kümesinin en parlak yıldızı. Geniş bilgi için bkz. Alp Akoğlu, "Büyük Ayı, Mizar ve Alkor", *Büyük Ayı, Mizar ve Alkor* (2011). (çevrimiçi) <https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf;jsessionid=wodTc1mw4adsRDAVwsX3zjpl?dergiKodu=4&cilt=44&sayi=728&sayfa=98&yaziid=31463> (26.07.2022)

¹²⁶ Mizar, büyük ayı takımyıldızında bulunan bir yıldız. Geniş bilgi için bkz. "Büyük Ayı, Mizar ve Alkor", *Büyük Ayı, Mizar ve Alkor* (2011) (çevrimiçi) <https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf;jsessionid=wodTc1mw4adsRDAVwsX3zjpl?dergiKodu=4&cilt=44&sayi=728&sayfa=98&yaziid=31463> (26.07.2022)

çocuklarının velayetini geri almak istemiştir. Fakat çocukların Hindistan'a dönmeyi reddetmesi sonucu bu isteği gerçekleştirememiştir.¹²⁷

J. Krishnamurti'ye vermiş oldukları Mesihliğin bazı görevleri vardır. En önemli olarak gördükleri görevlerinden birisi insanlığı altıncı alt-ırka ve kök-ırka hazırlamaktır.¹²⁸ Besant'a göre sırasıyla Buddha, Hermes, Zerdüşt ve Orfeus ve İsa'nın geçmişte Aryan kök-ırkının birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci alt-ırklarının dünya öğretmenleri olduğunu iddia etmiştir. Yine Besant'a göre bu zincirin devamı için J. Krishnamurti insanlığın gelecek altıncı alt-ırkının "dünya öğretmeni" olacaktır.¹²⁹

Mesihlik iddiası için ilk olarak Benares'te "Doğan Güneş Birliği" (*Order of the Rising Sun*) isimli bir grup kurulmuştur. Daha sonra bu isim "Doğudaki Yıldız Birliği" (*Order of the Star of the East*)'ne dönüştürülmüştür.¹³⁰ Kurulan birliğin başkanlığına J. Krishnamurti getirilmiştir. Doğudaki Yıldız Birliği'ne destek olması için gençlere ve çocuklara mahsus olmak üzere "Star of East" ve "Servants of East" isminde iki birlik daha kurulmuştur.¹³¹ Bu birliklerle beraber Teosofi Cemiyetinin etkin üyeleri dünyayı dolaşarak J. Krishnamurti'nin ismini duyurmaya başlamışlardır. J. Krishnamurti'nin yaşının küçük olması birliklerin kurulmasında etkili olmuştur. Doğudaki Yıldız Birliği kısa zamanda, İskoçya, İngiltere, Amerika, Fransa, Hollanda, Avusturalya, Yeni Zelanda, Belçika, İtalya ve Macaristan'da şubeler açmıştır. Bu şubelerin hepsinin ortak noktası "bir Efendi'nin" gelişini beklemektir.¹³²

J. Krishnamurti'nin Mesih olarak ilan edilmesi başından itibaren Teosofi Cemiyeti içinde büyük tartışmalara neden olmuştur. Cemiyet içerisinde büyük çoğunluk tarafından desteklenmesine rağmen bazıları tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Avrupa'nın pek çok şehrinde Teosofi taraftarları bulunmaktadır. Taraftarların bir kısmı Hindistan'daki bu Mesihlik ilanından rahatsız olmuşlardır. İçlerinden en ciddi tepki Alman teosofistlerden gelmiştir. Almanya Teosofi Cemiyeti'nin lideri olan *Rudolf Steiner* (1861-1925) Besant'ın J. Krishnamurti üzerindeki iddialarından oldukça rahatsız olmuştur. Rudolf Steiner, bu gelişmeler sonucunda 1912 yılında sayıları 2500'ü bulan Alman teosofistlerin çoğunu yanına çekmeyi başarmış ve *Antroposofi Cemiyeti (Antroposophical Society)*'ni 14 Ocak 1913 yılında resmen kurmuştur.¹³³ J. Krishnamurti on yılı aşkın bir süre Teosofi Cemiyetinin de desteğiyle Asya, Avrupa ve Amerika'da birçok şehri dolaşmıştır. Böylece misyonunu anlatmış, kendisini dünyaya tanıtmaya fırsatı bulmuştur.¹³⁴ Fakat ilerleyen yıllarda fikirleri değişmiş, işler

¹²⁷ Gül, *Senkretik Bir Oluşum Olarak Teosofi Cemiyeti ve XX. Yüzyıl Kültürel Yapıları Üzerindeki Etkisi*, 97.

¹²⁸ Gül, *Senkretik Bir Oluşum Olarak Teosofi Cemiyeti ve XX. Yüzyıl Kültürel Yapıları Üzerindeki Etkisi*, 98.

¹²⁹ Gül, *Senkretik Bir Oluşum Olarak Teosofi Cemiyeti ve XX. Yüzyıl Kültürel Yapıları Üzerindeki Etkisi*, 98.

¹³⁰ Rene Guenon, *Theosophy: History of a Pseudo Religion*, (Sophia Perennis, 2004), 209.

¹³¹ Guenon, *Theosophy: History of a Pseudo Religion*, 211.

¹³² Guenon, *Theosophy: History of a Pseudo Religion*, 213.

¹³³ Bryan Wilson, *Dini Mezhepler Sosyolojik Bir Araştırma*, çev. Ali İhsan Yitik - A. Bülent Ünal (İz Yayıncılık, 2004), 193. Detaylı bilgi için bkz: Guenon, *Pseudo Religion*, ss. 190-191.

¹³⁴ Gül, *Senkretik Bir Oluşum Olarak Teosofi Cemiyeti ve XX. Yüzyıl Kültürel Yapıları Üzerindeki Etkisi*, 100.

beklenildiği gibi gitmemiştir. J. Krishnamurti, 1920'li yılların başında düşüncelerinde bazı dönüşümler yaşamıştır. Böylece bilinç dünyasında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. En sonunda J. Krishnamurti, 1929'da Hollanda'da büyük bir toplantı sırasında sevenlerini şoke eden önemli bir açıklamada bulunmuştur. Buna göre J. Krishnamurti Doğu'daki Yıldız Birliği'ni feshettiğini ve tüm unvanlarından vazgeçtiğini duyurmuştur. Teosofi Cemiyetini ve ruhçuluğun tüm biçimlerini reddettiğini ilan etmiştir. Bundan dolayı J. Krishnamurti'nin sevenlerinden oluşan bazı kitleler de cemiyetten ayrılmıştır. J. Krishnamurti, bu konuşmasından sonra ölümüne dek geçen süreçte bir eğitimci ve hatip olarak öğretisini insanlara anlatmaya devam etmiştir.¹³⁵ J. Krishnamurti'nin sık sık üstünde durduğu konular hakikatin bireysel doğası ve öz bilincin önemi olmuştur. "Kendinizin ışığı yine kendiniz olun" ve "hakikat, yolu olmayan bir ülkedir" diyen J. Krishnamurti bu görüşlerini ifade ederken hiçbir dini öğretiyi veya organizasyonu kullanmamıştır. J. Krishnamurti, Teosofi Cemiyetiyle tüm bağlarını koparmasına rağmen Annie Besant'a olan saygısını hiçbir zaman kaybetmemiş ve ona "anne" demeye devam etmiştir.¹³⁶

Buraya kadar Teosofi Cemiyeti ve J. Krishnamurti'nin yaşamı üzerinden tarihsel bir süreç ele alınmıştır. Burada üzerinde durulmak istenen konu, J. Krishnamurti'nin 20. yüzyılda modern Hint felsefesine Teosofi açısından katkılarının neler olduğunu incelemektir. Öncelikle J. Krishnamurti Teosofi Cemiyetinin kendisine biçtiği Mesihlik rolünü reddederek cemiyetten ayrılmış olsa da onun gibi etkili bir hatibi ve rehberi keşfetme ve dünyaya tanıtma noktasında bu cemiyetin katkısını unutmamak gerekmektedir.¹³⁷

1929 yılında kendisini beklenen Mesih olarak dinlemeye gelen kitleye, Teosofi çatısı altında yaptığı son konuşma bir anlamda onun sonraki hayatı boyunca savunduğu düşüncelerini yansıtmaktadır.¹³⁸ J. Krishnamurti yapmış olduğu bu fesih konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştır:

"Hakikat ülkesinin yolu yoktur ve ona ne olursa olsun hiçbir yol ile hiçbir din ile hiçbir mezhep ile ulaşamazsınız. Benim görüşüm bu ve bunda kesinlikle, koşulsuz olarak ısrarlıyım. Hakikat sınırsız, koşulsuz ve herhangi bir yol ile ulaşılabilir olduğu için örgütlenemez; insanları belirli bir yolda yürümeye yönlendirecek ya da zorlayacak bir örgüt de kurulmamak zorundadır. Önce bu anlaşılmalı bir inancı örgütlemenin mümkün olmadığı da anlaşılacaktır. İnanç, kuşkusuz bireyseldir ve onu örgütleyemezsiniz, örgütlemek zorundasınız. Örgütlediğiniz anda ölür, başkalarına dayatılacak bir mezhebe, bir dine dönüşür."¹³⁹

¹³⁵ Ellwood, "Theosophy", 320.

¹³⁶ Gül, *Senkretik Bir Oluşum Olarak Teosofi Cemiyeti ve XX. Yüzyıl Kültürel Yapıları Üzerindeki Etkisi*, 100.

¹³⁷ Klaus K. Klostermaier, *A Survey of Hinduism: Third Edition* (New York: State University of New York Press, 2007), 422.

¹³⁸ Gül, *Senkretik Bir Oluşum Olarak Teosofi Cemiyeti ve XX. Yüzyıl Kültürel Yapıları Üzerindeki Etkisi*, 310.

¹³⁹ Gül, *Senkretik Bir Oluşum Olarak Teosofi Cemiyeti ve XX. Yüzyıl Kültürel Yapıları Üzerindeki Etkisi*, 310. Bkz. Mary Lutyens, *J. Krishnamurti: The Years of Awakening* (Shambhala, 1997), 195.

J. Krishnamurti Teosofi Cemiyetinden ayrıldıktan sonraki hayatını bir konuşmacı, düşünür olarak tamamlamıştır. J. Krishnamurti, dini düşünce alanında önemli düşünceler üretmiştir. Dünyadaki birçok aydın ve bilim insanı üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmuştur. Modern Hint felsefesine de yeni bir soluk getirdiği açıktır. *P.T. Raju*, (1904-1992) J. Krishnamurti'nin bir çeşit din devrimcisi olarak kabul edildiğini açıklamıştır.¹⁴⁰ J. Krishnamurti, insanları hiçbir dine, öğretiyeye veya topluluğa çağırmamıştır. Kendisinin herhangi bir şekilde yüceltilmesini veya rehber kabul edilmesini her konuşmasında reddetmiştir. J. Krishnamurti'nin amacı bireyleri kendi özlere döndürmeye ve içsel gelişimlerini tamamlamaya çağırmaktır. Hakikatin bireysel tecrübeyle ve keşifle elde edileceğini iddia etmiştir. Kurumsal olan her şeye, dinlere, mezheplere ve tüm öğretilere karşı çıkmıştır.¹⁴¹

J. Krishnamurti'nin bağımsız bir öğretmen olarak tüm dünyada bir şöhrete kavuşmasında süphesiz Teosofi Cemiyetinin katkısı çok büyük olmuştur. *C. Wessinger'a* göre en başında Teosofi Cemiyeti tarafından "dünya öğretmeni" olarak ilan edilmiş olması J. Krishnamurti'nin sonraki hayatında kendisine büyük karizma sağlamıştır. Her ne kadar o bu sıfattan feragat ettiğini ilan etse de "dünya öğretmeni" söylemi hayatı boyunca J. Krishnamurti'nin üzerinde kalmıştır. Wessinger, J. Krishnamurti'nin dünyaca tanınan bir düşünür konumuna geldiği gibi etkisinin Teosofik, Budist ve *Neo-Advaitacı* hareketlere kadar uzandığını ifade etmektedir.¹⁴² J. Krishnamurti, üzerinde oluşturulan "dünya öğretmeni" ve beklenen Mesih imajı bir kısım teosofistleri etkilemeye devam etmiştir. Hindistan'da ve Amerika'da teosofistler, J. Krishnamurti'ye ilgi göstermişler, Teosofi merkezlerinde konuşmalarını içeren videolar izletmişlerdir. Hayatının sonuna doğru J. Krishnamurti, Adyar'a ziyarette bulunmuştur. Teosofi Cemiyeti günümüzde çalışmalarında J. Krishnamurti ve öğretisiyle ilişkili konulara sıklıkla yer vermektedir. Cemiyet, J. Krishnamurti'nin "dünya öğretmenliği" rolünden uzaklaşmasından sonra Mesihlik söylemlerinden sakınmıştır. Ancak Teosofi'ye yakın ve New Age hareketi içinde bazı kimseler bu tür Mesihlik iddiaları dile getirmişlerdir. J. Krishnamurti'nin öğretileri günümüzde Hindistan, İngiltere ve ABD'de merkezleri olan *J. Krishnamurti Vakfı (J. Krishnamurti Foundation¹⁴³)* tarafından yürütülmektedir.¹⁴⁴ J. Krishnamurti'nin eserleri vakıf tarafından 30'dan fazla dile çevrilmiş durumdadır. J. Krishnamurti, son yıllarda Türkiye'de de çokça tanınan ve okunan bir düşünürdür.

¹⁴⁰ Poola Tirupati Raju, "Hindistan Dinleri", çev. Abdullah Davutoğlu, *Asya Dinleri* (İstanbul: İnkılap, 2002), 205.

¹⁴¹ David Barrett, *A Brief Guide to Secret Religions: A Complete Guide to Hermetic, Pagan and Esoteric Beliefs* (Robinson Publishing, 2011), 30.

¹⁴² Gül, *Senkretik Bir Oluşum Olarak Teosofi Cemiyeti ve XX. Yüzyıl Kültürel Yapıları Üzerindeki Etkisi*, 311. Bkz: Wessinger, Catherine: "The Second Generation Leaders of the Theosophical Society (Adyar)", *Handbook of the Theosophical Current*, Ed., Olav Hammer, Mikael Rothstein, Leiden, Koninklijke Brill NV, 2013, ss. 33-50.

¹⁴³ Geniş bilgi için bkz. (çevrimiçi) <https://www.kfa.org/> (26.08.2022)

¹⁴⁴ Gül, *Senkretik Bir Oluşum Olarak Teosofi Cemiyeti ve XX. Yüzyıl Kültürel Yapıları Üzerindeki Etkisi*, 311.

3.3. J. Krishnamurti Felsefesi ve Eserlerinde Öne Çıkan Kavramlar

Öncelikle J. Krishnamurti yaşamı boyunca eser yazmamıştır. Büyük Hint düşünürünün yapmış olduğu konuşmalar sırasında alınan kayıtlar neticesinde öğrencileri ve dinleyicileri tarafından derlenmiş metinler, yazarın ismiyle basılmıştır. Onun hayatı ve düşünce dünyasıyla ilgili bilgiler buradan ve ses kayıtlarından alınmaktadır. Hint kültürü içerisinde yetişmiş önemli bir isim olan J. Krishnamurti'nin felsefesi hiç kimseye, hiçbir ideolojiye, hiçbir topluma ve inanca bağlı olmadan birey olarak kendini anlama ve bulma çabası üzerine kurulu bir hakikat arayışıdır. Bu bölümde, J. Krishnamurti'nin bazı önemli eserlerini incelemek amaçlanmıştır. Bu metinlerden hareketle öne çıkan kavramların üzerinde aşağıda durulmuş ve gerekli analizler yapılmıştır.

J. Krishnamurti, yaşamın amacını bulmak gayesi içinde olan tek başına bir bireydir. Yaşamın içinde karşılaşılan sorunlara çözümler aramaya çalıştığı eserlerinde görülmektedir. Herkesin yaşam içerisinde karşılaştığı sorunları var olduğu şekliyle incelemiş, bunun üzerine kafa yormuştur. Çözüm arayışlarını felsefi kavramları kullanarak yapmamıştır. Bunun aksine gündelik bir dil kullanarak çıkarımlarda bulunmuştur. Zaten zihnimiz bu kavramlara yüklediği ön koşulları sebebiyle dolu haldedir. Ve sorunlarımızın da asıl kaynağı budur.

J. Krishnamurti'nin felsefesi çözüm odaklı değildir. Olması gerekeni aramaz. Sadece olanla ilgilenir. Şimdiye kadar yaşanan tüm çatışmaların sebebinin olanla-olması gereken arasında ortaya çıktığını anlatmıştır. Düşünce dünyamız aslında sorunların başladığı ve çoğaldığı yerdir. Zihin karmaşa içinde olabilir. J. Krishnamurti için bunun önüne geçmek mümkündür. Aynı Sokrates gibi yaşamını bilgelik üzerine kurmak, sorunları ortadan kaldırmaya yönelik alınmış bir önlemdir. Bu şekilde salt bir zihin arayışıyla tüm düşüncelerden uzaklaşmış, saflaşmış bir bilinç söz konusudur. Ona göre başlangıç itibarıyla bilincin tüm düşüncelerden arındığı bir algılama durumu bulunmaktadır. Bu şekilde olduğu zaman bilinç özgür olmaktadır. İnsanlar düşüncelerden kurtulmanın mümkün olmadığını düşünmektedirler. Şartlanmaların ve ön kabullerin olmadığı bir düşünce olursa zihin özgür olmaktadır.

J. Krishnamurti'nin felsefesinde en nihai amaç kendini sorgulamak ve kendinin farkında olmaktır. Bu amaç doğrultusunda birçok konuşma ve söyleşi de bulunmuştur. Aslında onun felsefesine geçmeden önce bu felsefeyi inşa ederken kullanmış olduğu yöntemlere bakılmalıdır. İlk olarak soru-cevap yöntemini sıkça kullanmıştır. Bu sayede hem kendisini hem de karşısındaki bireyin zihnini aktif hale getirerek gerekli sorgulamayı yapmıştır. Ayrıca soru sormak konu bütünlüğü için de gerekli olan sınırları belirlemiştir. Hatta adına basılan eserlerden bazıları bu şekilde yayımlanmıştır.

Kullanmış olduğu bir diğer yöntem, felsefi çalışmaların birçoğunda görülen Sokratik tartışma yöntemidir. Bu yöntem düşünmeye dayalı konuşmaya yöneliktir. Aslında konuşma sırasında akılcı olmayan düşüncelerin elenmesiyle ilerlemektedir. Bu yöntemle birey karşındakine yeni

bir bilgi öğretmeye çalışmamakta, var olan bilgiyi doğru sorular ve çıkarımlarla anımsatmaktadır. Krishanamurti'de konuşmaları sırasında bu yönetime sık sık başvurmuştur.

J. Krishnamurti, konuşmaları sırasında örnekleme yöntemine de başvurmuştur. Olayları ve sorunları incelerken gerekli gördüğü yerlerde bazı örnekler vermiştir. Bu örnekler sayesinde konuşması hem akıcılık kazanmış hem de konu daha anlaşılır hale gelmiştir. Kitapları okuduğu zaman gündelik bir dil kullandığı açık şekilde görülebilmektedir. Felsefeyi bir zümreye has görmemiş herkes için bir anlam arayışı olduğunu düşünerek konuları örneklendirmiştir. Felsefi eserlerde anlaşılır olmak önemlidir. Kavramlar arasında boğulmadan anlatmak istediğine ulaşmak gerekmektedir. Bu nedenle gerek kavramlar üzerinde de tek tek durmuştur. Herhangi bir kavramı kullanırken ne kastettiğini açıklamaya çalışmıştır. Kavram analizi bu anlamda kullandığı önemli bir yöntemdir. Kullanmış olduğu başka yöntemlerde vardır ama en belirgin olarak karşımıza çıkan bu dört yöntemdir.

Bir felsefi metnin incelemesi sırasında dikkat edilmesi gereken en önemli şeyin metinde kullanılan kavramların analizi olduğu söylenebilir. Çünkü metin içerisinde kullanılan kavramlar yine aynı metin içerisinde çözümlenebilir. Her yazarın ve filozofun kelimeye yüklemiş olduğu anlam farklı olabilir. Bu yüzden kullanılan kavramın bilgisine başka yerden ulaşmakta pek mümkün olmayacaktır. Felsefi metinde öne çıkan kavramlar saptanmalı ve kavram analizi yapılmalıdır. Filozofun ele aldığı konuyu işlemek için seçtiği kavramlar çok önemlidir. Aslında söyle düşünülebilir, bir mimar nasıl eseri için taş seçerse filozof da düşüncelerini yansıttığı eser için öyle kavram seçmektedir. Bu nedenle her kavram, filozofa göre kendi yerini almaktadır.

J. Krishnamurti'nin felsefesini anlayabilmek için onun metinlerinde çıkan önemli kavramları belirlemek ve kavramlardan çıkarımlar elde etmek önemlidir. Üzerinde durulması gereken beş kavram vardır. Bunlar: bilgi, zihin, sevgi, tanrı ve zamandır. Bu kavramlar aşağıda irdelenmiştir.

3.3.1. Bilgi

Bilgi nedir? Nasıl elde edilir? Bilgi kavramı hakkında birçok soru sormak mümkündür. Bu kavramın açıklaması bireyden bireye farklılık gösterebilir. Her ne kadar rölatif olduğundan bahsedilse de bu kavram yüzyıllarca farklı kültür ve medeniyetlerde tartışılmış, kaynakları hakkında fikirler üretilmiştir. Çünkü bilgi elde etme konusunda insanlar tüm canlılardan ayırt edilmektedir. Bireyler ister yaşamlarını devam ettirmek için doğayı ve çevresini tanıma noktasında olsun isterse de bir başka varlığa egemen olma arzusundan kaynaklı olsun bilgiye her daim ihtiyaç duymuştur. Bu kavram bazen bir merak konusunu tatmin etmeden kaynaklıdır bazen de hiçbir sebep bulunmadan doğal yaşam sonucu ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle bilginin veya bilimin tarihi insanlık tarihi ile paralellik göstermektedir. Bu sebeple oldukça eskidir. Bilgi teorisinin ilk sorularından birisi bilginin mümkün olup

olmadığıdır. Bu konuya olumlu yaklaşanlar dogmatik filozoflar olarak isimlendirilmiştir. Bilginin mümkün olmadığını savunan filozoflar ise şüpheçiler veya septikler olarak bilinmektedir.¹⁴⁵ Ayrıca bilginin kaynağı ve araçları açısından da farklı değerlendirmeler mevcuttur. Burada, J. Krishnamurti'nin eserlerinde, bu konu hakkındaki görüşlerinin nasıl şekillendiği incelenmiştir.

J. Krishnamurti öncelikli olarak bilgi nedir konusuna açıklama getirmeye çalışmış ve bilginin her zaman kısıtlı bir yönünün olduğunu ifade etmiştir. Ona göre hiçbir şey hakkında tam bir bilgi olamaz.¹⁴⁶ Kendisi bunu açıkça ifade etmiş; teorik bilgiden, duyuların bilgisinden ziyade hakikatin bilgisinin peşinde olduğunu dile getirmiştir. Onun bilgileri bir inanç veya çevre etkisinden uzakta kurulmuş, kendini anlama üzerine temellenmiştir. "Benim kitaplarımdan, otoritelerden, gurulardan aldığınız bilgi değil kendini sorgulamakla yani kendinin farkında olmakla gelen bilgiden söz ediyorum. Meditasyon kendini bilmenin başlangıcıdır ve kendini bilmeden derin düşünme olmaz."¹⁴⁷ Birey kendini bilme amacı için dışarıda bulunan tüm etmenlerden uzaklaşmalıdır. Bu sebeple belirtilmelidir ki J. Krishnamurti bilmeye olumsuz bir anlam katmıştır. Onun için öğrenme ve bilme eylemi birer engeldir. Bu engel, Tanrı'nın anlaşılmasına, sonsuz ve ebedi olanın anlaşılmasına engeldir. Bilgi edinmeye bağımlı hale gelmiş bir kişi hakikate ulaşamaz çünkü meşguliyeti hakikat değil bilgi üzerindedir. Bölünmeyi kabullenmiş olan kişi hakikati bulabilir mi? Elbette ki hayır, çünkü o bütün olan yerine belirli bir yolu seçmiştir. Eylem halinde olan kişinin hakikate ulaşması mümkün müdür? Tabii ki hayır çünkü bütün yerine bir kısmı anlamaya çalışmak gibi basit bir sebepten ötürü bütüne ulaşması mümkün değildir.¹⁴⁸ Ne kadar öğrenilirse ne kadar bilgiye sahip olunursa o kadar gerçeğe ve hakikate yaklaşıldığı düşünülür. Fakat bu durum J. Krishnamurti tarafından sıra dışı bir sapkınlık olarak ele alınmıştır. Örneğin mükemmel bir teknik geliştirmek sizi yaratıcı yapmaz. "Resim yapmayı çok iyi bilebilirsiniz, o tekniğe sahip olabilirsiniz ama yaratıcı bir ressam olmayabilirsiniz. Teknik açıdan çok mükemmel şiirler yazmayı becerebilirsiniz ama şair olmayabilirsiniz. Şair olmak yeni olanı alma yeteneğine sahip olmaya, taze bir şeye tepki verecek kadar hassas olmaya işaret etmektedir. Çoğu kişi için bilgi veya öğrenme bir bağımlılıktır ve bilmek sayesinde yaratıcı olduğu sanılmaktadır denilebilir. Kalabalık, kesin gerçeklerle ve bilgiyle kaplanmış bir zihin yeni, ani, kendiliğinden gelişen bir şeyi alabilir mi? Zihnimiz bilinenle doluyorsa içinde bilinmeyene dair bir şeyi alacak yer var mıdır? Bilgi hep bilinene dairdir şüphesiz ve biz bilinenle bilinmeyi, ölçülemeyen bir şeyi anlamaya çalışıyoruz."¹⁴⁹

Zihin genel olarak hep bilinen üzerinde durmaktadır. Bilinenin peşinden gitmekte ve hep bilmek istemektedir. Bilgi de geçmiş tecrübelerden ve zamandan beslenmektedir. Bu şekilde

¹⁴⁵ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş* (Ankara: Adres Yayınları, 2015), 49.

¹⁴⁶ Jiddu Krishnamurti, *İnsan Olmak*, çev. Ulaş Dilek (İstanbul: Omega, 2013), 61.

¹⁴⁷ Krishnamurti, *İlk ve Son Özgürlük*, 237.

¹⁴⁸ Krishnamurti, *İnsan Olmak*, 47.

¹⁴⁹ Krishnamurti, *İlk ve Son Özgürlük*, 172.

iken nasıl olurda bilinmeyen üzerine bilinen hareketle bir çıkarım yapılabilir sorusu akıllara gelmektedir. Çıkarımlar ne kadar kesin ve güvenilir olabilir? İşte bu konu J. Krishnamurti için bilginin tanımını değiştirmiştir. Bilgiyle ilgili olarak *İlk ve Son Özgürlük* isimli eserinde şöyle bir kesit vardır: Bilinmeyen, ancak bilinen anlaşıldığı, yok olduğu, bir kenara koyulduğu zaman ortaya çıkabilir. Bu çok zordur çünkü herhangi bir şeyi tecrübe ettiğiniz an, zihin bunu bilinenin diline çevirir ve onu geçmişe indirger. Her deneyimin anında bilinene çevrildiğini, adlandırıldığını, çizelgeye döküldüğünü ve kaydedildiğini fark etmişsinizdir. Bu sebepten, bilinenin hareketi bilgidir ve böyle bir bilgi veya öğrenim açıkça bir engeldir.¹⁵⁰

Yeni bir bilgi elde etmek için gerekli olan ilk adım düşüncedir. Peki, ama düşünce nedir? Düşünce için fikri bir uğraş demek mümkündür. Hatta birçok tanım daha yapılabilir. J. Krishnamurti için düşünme, şüphesiz sahip olduğumuz bilginin bir tepkisidir. Bilgi tepki verir ve biz bunu düşünme olarak adlandırırız.¹⁵¹ Yani bilgi varsa düşünme vardır. Bilgiyle düşünce birbiri üzerinde çalışmaktadır. Düşünceyle başlayan bir serüven sonucu bilgi elde edilir ve zihinde işlenir. Düşünce, zamandır. Düşünce, zaman ve geçmişten ayrılması mümkün olmayan deneyim ve bilgiden doğmuştur. Zaman, insanın ruhsal düşmanıdır. Eylemlerimizin temelinde bilgi ve dolayısıyla zaman yer aldığı içindir ki insan daima geçmişin kölesidir.¹⁵² Fakat şu iyi ayırt edilmelidir ki J. Krishnamurti'nin bilgiden kastettiği burada bireyin tüm kimlik ve inançlarından sıyrılmış şekilde peşinde koştuğu bilgidir. Aksi takdirde teknik bilgi yani araba kullanmak veya bir motor bilgisi böyle değildir. Yaratıcı şekilde bir bilgi elde etmek için tüm geçmiş donanımlardan arınmak gerekmektedir. Ancak bu şekilde gerçek bilgi peşinde olunabilir. Düşünür, bir başkasının tecrübe ettiğini kendi bilgisi dâhilinde görmemektedir. Yani bir başkasının bulduğu bilgi birey için sadece kendisini ona benzetip güvende hissetme çabası olduğu yönünde görüş belirtmektedir. Aslında kastettiği yeni bir yaratıcı bilgi veya yeni bir tecrübe olduğu için birey kendi zihnini diğer bilgilerden arındırmalı ve kendi içinde keşfe çıkmalıdır. Bunu şu sözlerle açıklamıştır: “Bilgi kıyafetini çıkarmalısınız çünkü bilgi ve inanç sayesinde tecrübeler yaşamak kolaydır ama o tecrübeler sadece kendinizi dışa yansıtmanızın bir ürünüdür ve dolayısıyla tamamen gerçekdışı ve sahtedir. Gerçeğin keşfi için takip edilecek bir yol yoktur. Keşfedilmemiş denizlere açılmanız gerekir. Yeni bir şey bulmak istediğinizde, herhangi bir şeyle deney yaptığınızda, zihninizin çok sessiz olması gerekir, değil mi? Zihniniz kalabalıksa, verilerle, bilgiyle doluyorsa bunlar yeniye engel teşkil eder; Bu yüzden bilgi ve eğitim sonsuz olanı aramak, onu anlamaya çalışmak isteyenler için birer engeldir.”¹⁵³ Buradan anlaşılıyor ki düşünür, bireyin kendi tecrübesi sonucu ulaşmadığı bilgiyi kabul etmemektedir. Bunu birçok yerde farklı şekillerde dile getirmiştir. İlk olarak elde edilmesi gereken bilgi J. Krishnamurti için öz bilgidir. Çünkü öz

¹⁵⁰ Krishnamurti, *İlk ve Son Özgürlük*, 173.

¹⁵¹ Jiddu Krishnamurti, *Öğrenme ve Bilgi Üzerine*, çev. Anita Tatlier (İstanbul: Ayna Yayınevi, 1999), 12.

¹⁵² Krishnamurti, *İnsan Olmak*, 36.

¹⁵³ Krishnamurti, *İlk ve Son Özgürlük*, 174.

bilgi (kendini bilme hali) bize bir başkası tarafından verilemez, herhangi bir kitaptan yararlanarak bulunamaz. Onu keşfetmemiz gerek, keşfedebilmek için de ortada niyet, arayış, araştırma olmalıdır. O öğrenme, derinlemesine araştırma niyeti zayıf olduğu ya da var olmadığı sürece, kuru bir teyidin veya yüzeysel bir kendini anlama isteğinin pek bir önemi yoktur.¹⁵⁴ Amaç, bireyin kedisini bilerek anlayarak değiştirmesi en nihayetinde tüm dünyanın bu şekilde değişmesidir. İnsan kendisini bilirse o zaman her şeyi daha iyi kavrar ve anlamlandırır. Bilinmeyene ancak o şekilde ulaşılır. Burada kastedilen doğduğumuz andan itibaren zihnimiz başkalarının söyledikleri veya yaptıkları ile o kadar tıka basa dolu ki bizim bilgi diye ortaya koyabileceğimiz hiçbir şeyimiz yok. Bu bir inanç bir kültür, bir aktarım meselesidir. Aslında herkes dünyaya bazı bilgilerle gelmektedir. Bu; öğrendiğimiz, bize öğretilen ve yaşadığımız olay ve durumlardan topladığımız bilgidir.¹⁵⁵ Bu bilgiler bizim zihin dünyamızı oluşturmakta ve ön koşullanmaları sağlamaktadır. Düşüncelerimizi biçimlendirerek bizi, geçmişte olagelmiş düzene uygun hale getirmektedir. Ona göre yeni bir yaşam sunmaktadır. J. Krishnamurti'ye göre bilen kişi ya da bildiğini iddia eden kişi alçakgönüllü değildir. Biliyorum dediği andan itibaren araştırma hatta yaşam bitmiş demektir. Biliyorum diyen insan alçak gönüllüğü bir kenara bırakıp kibri ve gururu yanına almıştır. Aslında biliyorum diyen insanın ne bildiği konusunda da bir belirsizlik vardır. Biliyorum denilen şeylerden kasıt, bir meslek bilgisi ya da günlük hayatı idame ettirebilmek için kullandığımız duyu bilgisidir. Bu bilgilerin bize gerçek bilgi hakkında ipucu veremeyeceği söylenebilir.

Bilmek bazı verilerin tanınması ya da yaşanan bir tecrübedir. Devamlı veri birikimi, farklı biçimlerde bilgiler edinme, hepsi "biliyorum" iddiasını meydana getirmekte ve okunulanlar bilgi altyapısına, arzulara, deneyimlere göre tercüme edilmeye başlanılabilir. "Biliyorum, tecrübe ettim, bu reddedilemez; tecrübe ettiğim bu, buna tamamen güveniyorum" denildiği zaman bir bilgi ortaya koymuş olunur. Bunlar o bilginin emareleridir. Ama geçmişe bakılıp o bilgi analiz edildiği zaman "Biliyorum" iddiasının insanları birbirinden ayıran bir duvar olduğu görülebilecektir. Teselli ve güvence arayışı içinde o duvarın arkasına saklanıldığı söylenebilir. Dolayısıyla bir zihin ne kadar çok bilgiyle yüklüyse anlama yeteneği o kadar azdır.¹⁵⁶ Burada görüldüğü gibi bilgiyle yüklü olan zihin asla tek başına düşünebilen yalın bir zihin değildir. Anlam arayışında ihtiyacımız olan, inançlarla etrafı sarılmış bir zihin değildir. Ancak bu şekilde var oluşun amacı bilinebilir.

Deneyim olmadan, bilgi olmadan, deneyimleyen olmaz. Bilmek, bilgisiz olmaktır; bilmemek bilgeliğin başlangıcıdır.¹⁵⁷ Ancak "bilmiyorum" denildiği takdirde araştırma yapmak için çaba gösterilebilir. "Biliyorum" denildiği zaman tecrübe etmiş, inanmış, ona karşı bir ön kabul

¹⁵⁴ Krishnamurti, *İlk ve Son Özgürlük*, 45.

¹⁵⁵ Krishnamurti, *Öğrenme ve Bilgi Üzerine*, 18.

¹⁵⁶ Krishnamurti, *İlk ve Son Özgürlük*, 66.

¹⁵⁷ Krishnamurti, *Öğrenme ve Bilgi Üzerine*, 29.

gerçekleşmiş olur. Bu sebeple araştırma saflıktan uzaklaşır ve bilinen şeyin araştırmasına gerek olmadığı için tıkanıklık yaşanabilir.

Bilgi sahibi olduğunu söyleyen birey özgür müdür? J. Krishnamurti'ye göre bu birey için özgürlük söz konusu değildir. Çünkü bilme eylemi hep geçmiştir. Geçmişten gelen bir birikimin sonucudur ve koşullanma içermektedir. Bu durumda olan asla özgür değildir. Bu durumu örnekle açıklayan J. Krishnamurti bir uçaktan bahsetmiştir. Uçak yapmayı biliyor olabiliriz. Kilometrelerce uzağa gidebiliriz. Ama bu bizim özgür olduğumuz anlamına gelmez demıştır.¹⁵⁸ Bilgi elbette ki sınırlıdır. Yüzyıllar boyunca birçok medeniyet elde ettikleri bilgileri bir sonraki nesle aktarmıştır. Şu anda kullanılan bilgilerin kökeni budur. Bizden önceki bilimsel bilgilere, diğer insanların deneyimlerine ve biriktirdikleri matematik/coğrafya ve biyoloji türünden verilere güvenmek kaçınılmaz bir durumdur. Şayet bir mühendis olunmak isteniliyorsa önceki insanların ortaya koydukları matematik, yapı ve mukavemet gibi bilgilere sahip olunması gerekmektedir. Ancak kişi tek başına hakikatin ne olduğunu bulmak istiyorsa, tabi eğer öyle bir şey varsa, şimdiye dek herkesin yaptığı gibi başkalarının söylemleri aracılığıyla biriktirilmiş olan bilgiyi kabul etmek mümkün olmayacaktır.¹⁵⁹

Düşünce; deneyim ve bilgi olarak belleğin yanıtıdır dolayısıyla her zaman bilginin alanında hareket edilmelidir. Bilgi, insanı değiştirmemiştir. Binlerce savaş olmuş, milyonlarca insan acı çekmiş, ağlamış ve bugün de ağlamaya devam etmektedir. J. Krishnamurti'ye göre savaşın bilgisi bize, daha geniş bir ölçekte nasıl daha çok öldüreceğimiz dışında hiçbir şey öğretmemiştir.¹⁶⁰ Peki, bilgi ne işe yarar? Bilgi dediğimiz şey nasıl bir fayda sağladı? J. Krishnamurti'ye göre temelde yaşamımızı kazanmak için bilgi biriktirmek ve belleğimizi geliştirmek üzere eğitiliriz. Bugünkü biçimiyle eğitimin birincil işlevi budur. Dolayısıyla bu eğitimde uyum sağlamak, yarışmak, hırs ve başarı esastır. Başarı daha çok para, daha iyi bir konum, daha iyi bir ev demektir. İçinde büyüdüğümüz yapı işte budur. Bilgi ve belleğin geliştirilmesi bu meydana yer alabilmek için olağanüstü bir önem kazanmıştır ve varoluşun geri kalan yanını bütünüyle göz ardı edilebilir. J. Krishnamurti düşüncesine göre bu bir gerçektir.¹⁶¹

Hafıza için ne denilebilir? En genel tanımıyla öğrenilen, tecrübe edilen konuları ve bunların nasıl elde edildiğini geçmişle ilişkili şekilde kayıt altında tutan bellektir. J. Krishnamurti için bilgi kavramı ve hafıza kavramı neredeyse aynı şeydir. Yukarıda anlatıldığı şekliyle geçmişte kaldığı için ayrılmamız gerekir dediği de hafızanın bizde bıraktığı etkidir. Şöyle özetlenebilir: Hafıza bilgidir, beyin hücrelerinde depolanan, biriktirilen deneyimdir. Yani beyin hücreleri

¹⁵⁸ Krishnamurti, *Öğrenme ve Bilgi Üzerine*, 84.

¹⁵⁹ Krishnamurti, *İnsan Olmak*, 112.

¹⁶⁰ Jiddu Krishnamurti, *Doğa ve Çevre Üzerine*, çev. Nurgül Demirdöven - Deniz Demirdöven (İstanbul: Ayna Yayınevi, 2001), 77.

¹⁶¹ Jiddu Krishnamurti, *Doğru Geçim Üzerine*, çev. Nurgül Demirdöven - Deniz Demirdöven (İstanbul: Ayna Yayınevi, 2007), 110.

bizzat hafıza hücreleridir. Ancak hiç düşünölmeyecek olursa bir tür unutma durumuna girilebilir evin yolunu bulamayacak hale bile gelinebilir.¹⁶²

Bilgi denince öğrenme kavramına bakılması gerekmektedir. Öğrenme kavramı, bilgiden daha farklıdır. Deneyim gerektirmektedir ve bilgi gibi geçmişten beslenmemektedir. Salt bilgi edinmek öğrenmek anlamına gelmemektedir. Öğrenme, J. Krishnamurti için şimdiki zamanda gerçekleşen bir eylemdir. Öğrenirken zihin daima dikkat kesilmiştir ve asla biriktirmez, böylece yargılananlar, değerlendirilenler sonuca bağlananlar ve kıyaslananlar; öğrenme eyleminin bir parçası olamazlar. İzlemek, bakmak, görmek ve dinlemek öğrenmenin birer parçasıdır. Kişinin kendisini öğrenebilmesi için, geçmişte edindiği tüm bilgiyi arkada bırakması zorunludur.¹⁶³

Bilgiden hareketle değinilmesi gereken bir konu da eğitimidir. Eğitim sürecinde, bilgiler öğrencilere aktarılmakta ve amaçlı bir iletişim söz konusu olmaktadır. J. Krishnamurti için de eğitim önemli bir konudur. Fakat onun eğitim felsefesi birçok sorunu içinde barındırmaktadır. Niçin eğitim görürüz? Eğitim dendiği zaman neden akla sadece pozitif bilimler gelir? Neden okula gideriz? Neden bilgiye bu kadar tıka basa bir doyum sağlamak zorundayız? Diploma bilgili olduğumuzu gösterir mi? J. Krishnamurti, bu sorular içinde bilgiyi aramıştır. Bilgi almak için eğitim görürüz. Fakat eğitim bir amaç değil de araç konumunda ise gerçek bilgiye ulaştırmayacağı için geçersiz bir eğitimidir. J. Krishnamurti için eğer alınan eğitim bir diploma, iş, evlilik şartı vb. gibi sosyal statüler için bir araç konumunda ise gerçekliğini yitirmiş bir durumdadır. Çünkü böyle bir eğitim artık araçsallaşmıştır. Ayrıca bu tarz bir eğitim, dersleri geçme çabası içerisinde olan öğrenci tarafından birçok korkuya sebep olmaktadır. Bu korkular toplumsal yaşayış içerisinde her ne kadar sıradan bir durum gibi gözükse de eğitim için bireye zarar vermektedir. Şu anda eğitim olarak adlandırılan şey kitaplardan haber ve bilgi toplama durumudur; okuma bilen herkes bunu zaten yapabilmektedir. Bu tip bir eğitim kendimizden kaçmamızı sağlayacak kurnaz bir yöntem sunmakta ve tüm diğer kaçışlar gibi kaçınılmaz olarak artan bir ızdırıp yaratmaktadır.¹⁶⁴ Gerçek eğitim, kişinin zekâsını geliştiren, bireyin yaşam amacını kendi kendisine öğrenmesine yardımcı olan bir etkinliktir. Burada bireyin zekâsını geliştirir derken kastedilen, bireyi kurnaz yaparak çıkarlarını yönetecek düzeyde bir birey olması değildir. Zekâdan kasıt, bireyin kendisinin farkında olarak dışarıdan bir etmeden korkmamasıdır. Bu etmen bazen bir iş, bir otorite veya uzmanlık olabilir. Bunların ötesinde birey, kendi düşüncelerini korkmadan ortaya koyabilmeli ve bu bir araç olmamalıdır. Ancak o zaman kendisini bir başkasından dinlemek yerine bizatihi olarak bulabilir. Cahil insan, öğrenim görmemiş olan değil kendini bilmeyendir; öğrenim görmüş insan ise anlayış kazanmak için kitaplara, bilgiye ve otoriteye bel bağlıyorsa aptaldır. Anlayış sadece kendini bilmeye

¹⁶² Jiddu Krishnamurti, *Tam Bilinçlilik/ Tam Yaşam*, çev. Ercan Arısoy (İstanbul: Okyanus, 1999), 69.

¹⁶³ Krishnamurti, *İnsan Olmak*, 224.

¹⁶⁴ Jiddu Krishnamurti, *Eğitim ve Yaşamın Anlamı*, çev. Aslı Açıkgöz (İstanbul: Omega, 2012), 15.

kazanılmakta, bu da insanın psikolojik sürecinin toplamıyla elde edilen farkındalıkla oluşmaktadır. Bu durumda gerçek anlamıyla eğitim, kendini anlamaktır çünkü varoluşun tamamı her birimizin içinde toplanmıştır.¹⁶⁵ Bu amaçları kendisine vizyon edinen bir eğitim felsefesi, gerçek eğitimi oluşturmaktadır. Kendisinin ve gücünün farkında olan, araştıran, sorgulayan bir birey J. Krishnamurti için doğru eğitimi almış demektir. Aksi takdirde başarı ve egemenlik için bilgi ya da tekniğe tapınma süreci zalim bir yarış, düşmanlık ve hiç bitmeyen bir ekmek kavgası olacaktır.¹⁶⁶

Hint felsefesi içerisinde bilginin durumu ile J. Krishnamurti'de bilgi aktarımı arasında bir ortak payda vardır. Hint felsefesinde birey bilgiyi anlama ve bulma noktasında tek başındır. Hiç kimse olmadan tek başına elde edeceği tecrübe ile bunu öğrenecektir. Aksi halde bir başkasına öğretilemez ve öğrenilemez. Zaten J. Krishnamurti'de bu tecrübenin tek başına olması gerektiğini anlatmıştır. Hatta her bireyin bilgi edinmede ve kendini anlama da tek başına bir yolda olduğunu tekrarlamıştır. Aksi halde bu J. Krishnamurti'nin kastettiği bilgi olmaktan çıkmakta bir haber aktarımına dönüşmektedir. Bu anlamda bilgi kavramı açısından J. Krishnamurti Hint felsefesinden etkilenmiştir.

3.3.2. Zihin

Zihin üzerine çalışmalar özellikle son dönemlerde oldukça artmıştır. Hem düşünürlerin hem bilim adamlarının ortak konusu olan zihin için birçok tanımlama ve kuram ortaya konmaktadır. Ama en genel anlamda zihin için insan beynindeki tüm işlemlerin adı olduğunu söyleyebiliriz. Algılama, anlama ve kavrama gibi fiillerin hepsi zihinde gerçekleşmektedir.

J. Krishnamurti'de bu konuya değinen düşünürlerden biridir. O, zihnin ne anlama geldiğini incelemiş ve zihin nedir sorusuna yanıt aramıştır. J. Krishnamurti için zihin, en öz haliyle düşünce tarzıdır.¹⁶⁷ Zihin denilen şey zamanla, öğrendiklerimizle, hissettiklerimizle kendisine bir düşünce kalıbı oluşturmakta ve ona göre kalan hayatını idame ettirmektedir. Düşüncelerini de o kalıba yerleştirmektedir. İnsanlar istedikleri ve istemedikleri şeyleri kalıplaştırır. Yani zihin gerekli şablonu oluşturur ve oraya hapsolür. Bu kalıplar sembollerle dile dökülür. Aslında bu sembollerde yatan duygular zihnin ta kendisidir. Zihin sahiplenme duygusunun, 'ben' ve 'benim' hissinin merkezidir: "Bir şeye sahibim", "Ben büyük bir adamım", "Ben önemsiz bir adamım", "Ben hakarete maruz kaldım", "Ben övüldüm", "Ben zekiyim", "Ben çok güzelim", "Ben falanca olmak istiyorum", "Ben filancanın oğluyum veya kızıyım". Bu 'ben' ve 'benim' duygusu zihnin tam da merkezinde yer alır, bizzat zihnin kendisidir. Bu falanca olma, büyük adam olma, çok zeki veya çok aptal olma duygusu ne kadar kuvvetliyse zihin, etrafına o kadar sağlam bir duvar örüp kendini dış dünyaya kapatmakta ve

¹⁶⁵ Krishnamurti, *Eğitim ve Yaşamın Anlamı*, 15.

¹⁶⁶ Krishnamurti, *Eğitim ve Yaşamın Anlamı*, 36.

¹⁶⁷Bkz. Jiddu Krishnamurti, *Zihin ve Düşünce Üzerine*, çev. Cengiz Erengil (İstanbul: Ayna Yayınevi, 2012).

körelmektedir.¹⁶⁸ İşte böyle bir zihin, pasif durumda hayatının geri kalanını geçirmeye mahkûm olmaktadır. Zihni aktif hale getirmekte elbette mümkündür. Zihin geçmişten gelen tortulaşmış kalıplardan uzaklaşıp onu temizlemeyi başarabilirse dünyaya farklı şekilde bakmaya başlayabilir. Dış dünyada gün içerisinde genellikle hakikat arayışı içerisinde olunmamaktadır. Yaşam belki de bazıları için var olan kalıplar ile monoton bir hale gelmektedir. Bu sebeple farklı aktiviteler yapmak, zihni alışmış olduğu konfor alanından çıkarmak onu aktif hale getirir.

J. Krishnamurti, kendiniz hakkınızda bilgi edinmek ve kendiniz hakkınızda bir şeyler öğrenmek farklı şeylerdir; çünkü hakkınızda topladığınız bilgi daima geçmişe aittir, geçmişin yükünü taşıyan bir zihin de hüznü bir zihindir olacaktır, demiştir.¹⁶⁹ Hüznü bir zihin, geçmişe takılı kalan bir zihin özgür müdür? Elbette ki bu sorunun yanıtı hayır olacaktır. Çünkü geçmişten getirilen, zihni hep meşgul eden belki de gereksiz olarak nitelendirilebilecek kalıplar içinde hapsolünmüştür. Geçmiş yaşamıyla sürekli düşünce içerisinde olan bir zihin varsayıldığı zaman ne kadar özgür olduğu söylenebilir? Zihin denilen olgunun sürekli merak eden, sorgulayan, araştıran bir yer olması gerektiği söylenebilir. Böyle bir yönetim mekanizması için hâlihazırda bulunan düşünceler bir sınır çizerse o zaman zihin görevini yerine getirememiş olur. J. Krishnamurti bu durumu şöyle açıklamıştır: Düşünceyle biçimlendirilen bir zihin, özgür olmaktan çıkmıştır ve bu nedenle kişisel bir zihin değildir.¹⁷⁰ Çünkü düşüncelerimizde geçmişin izlerine rastlamak mümkündür. Başkalarının düşüncelerinden veya bilgilerinden etkilenmemiş, salt bir zihin ortaya koyulduğu zaman özgür olunabilir. Korkular olmadan, kimin ne düşündüğü umursanmadan hakikat için oluşturulmuş olan zihin başarılı bir zihindir. Fakat burada şuna dikkat etmek gerekir, zeki bir zihin asla yolda durmaz sürekli öğrenmeye ve araştırmaya meraklıdır.¹⁷¹ Bir sonuca varan zihin öğrenmeye yetkin değildir. Uzmanlaşmış bir zihin hiçbir zaman yaratıcı olamaz. Biriktiren, bilgiye batmış bir zihin, öğrenmeye yetkin değildir. Öğrenmek için bir tazeliğin olması gerekir. Bu, "Bilmiyorum fakat öğrenmek istiyorum. Göster bana," diyen bir zihin olmalıdır. Göstermek için hiç kimse olmadığı zamansa kendisini sorgulamayla işe başlar. Sabit bir noktadan başlayıp bir diğer sabit noktaya hareket etmez.¹⁷² Bir şeyi öğrenmek geçmiş ya da gelecekle ilişkili değildir, öğrendim veya öğreneceğim denilemez. O halde zihin sürekli bir öğrenme hali içinde, dolayısıyla hep şimdiki zamanın içinde, hep taze olmalı, geçmiş bilgi birikimiyle bayatlamamalıdır.¹⁷³ Zihin ancak bu şekilde olduğu zaman aktif halde kullanılmış olur. Sadece tek başına durabilen bir zihin -bir gruba, partiye, topluluğa, birtakım

¹⁶⁸ Krishnamurti, *Yeni Bir Yaşam*, 104.

¹⁶⁹ Krishnamurti, *Bilinenden Kurtulmak*, 26.

¹⁷⁰ Krishnamurti, *Öğrenme ve Bilgi Üzerine*, 12.

¹⁷¹ Jiddu Krishnamurti, *Bunları Düşün*, çev. Deniz Aktan (İstanbul: Omega, 2009), 22.

¹⁷² Krishnamurti, *Öğrenme ve Bilgi Üzerine*, 13.

¹⁷³ Jiddu Krishnamurti, *Sen Dünyasın*, çev. Orhan Düz (İstanbul: Omega, 2010), 18.

dogmalara, inançlara, sonuçlara bağlı olmamak anlamında- yaratıcı olabilir.¹⁷⁴ Çünkü bu sayılan şeylerin hepsinin bir fikir zeminleri ve ideolojileri vardır. Bunlardan birine ait olan zihin artık bağlı bir zihin haline gelmiş demektir. Tek başına kalmış bir zihin her zaman daha yaratıcı olacaktır. İşe yarar bir zihinden bahsetmek için J. Krishnamurti'nin tüm zihin içi seslerin susturulması gerektiği yönünde bir düşüncesi vardır. Aynı fikir bilgi kavramı için de kullanmıştır. Başkalarının düşüncelerinden etkilenmeye hazır halde bulunan ayrıca geçmişe ait birçok bilgi bulunduran zihin karmaşa içerisindedir. Zihin yalnızca çok sakin olduğunda gerçekten gözlemleyebilir ancak o zaman olağanüstü güzelliğe karşı duyarlı olur ve belki de bu, özgürlük problemi için bir ipucudur.¹⁷⁵ Araştırma yapabilmek için zihnin bu dinginliğe ihtiyacı vardır. Ancak böyle bir zihin açıktır ve tazedir.

Zihin içindeki korkulardan da bahsedilmesi gerekmektedir. İnsanlar birçok korku taşırlar. Bu korkulardan her birinin farklı sebepleri olabilir. Bunlar bilinebilir, sıralanabilir. Ama en nihayetinde insan korkmaktan kurtulamaz. Bu noktada J. Krishnamurti hangi türden olursa olsun korkunun zihni kararttığını, saptırdığını, kargaşa ve nevroitik haller olduğunu ifade etmiştir. Korkuda berraklık yoktur demektir.¹⁷⁶ Korkunun tanımı yapılacak olursa bireyin geçmişte tecrübe ettiği kötü hallerin tekrar yaşanabilme olasılığıdır. İnsan bu sebeple korku duymaktadır. J. Krishnamurti, iki tip korkudan bahsetmiştir. Birincisi geçmişe dair korkularımız, ikincisi ise geleceğe dair olanlardır. Bu geçmişle gelecek arasında içinde bulunulan anda bireye ızdırap vermesinin sebebi tamamen düşüncedir. Zihnimizdeki korkunun kaynağı düşüncelerimizdir. Düşüncelerimizi kontrol etmek bizim elimizdedir. Geçmişteki ve gelecekteki korkularla yüzleşilirse arınılabılır. Böylece zihin özgürlüğüne kavuşabilir.

Bir başka değinilmesi gereken konu da inançlardır. İnsan dünyaya geldiği andan itibaren birtakım inançlar içerisinde yer almaktadır. İnanç denilen şey için akıl yolu ile elde edilmiş bir bilimsel ispata gerek yoktur. İnanç aslında doğru ya da yanlış olarak tanımlanan şeylerdir. Çünkü inancın kendine özgü bir dinamik yapısı bulunmaktadır. İnançlara sığınmak bireye güven vermektedir. Kişi tanrıya inanır ve bu inançta güç bulur ama tanrı insan tarafından yaratılmıştır. Tanrı insan düşüncesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İnsan umutsuzluğunun ve acizliğinin sonucu olarak tanrıyı yaratmıştır. İnançlarla dolu bir zihin sağlıklı bir zihindir. İnsan inançlardan özgür olabilir mi? Kişi bu inançlardan ikna edilerek veya uzmanlarla terapi yoluyla özgür olamaz. Zihnin derinliğine kendisinin girmesi gereklidir.¹⁷⁷ Zihin, inançlardan kurtulursa özgürlüğe ulaşabilir. Bu sayede belki de gerçek hakikati bulabilir. Zihin; inanç, bilgi ve daha birçok şeyle bu kadar dolu haldeyken nasıl yeni bir fikir üretebilir? İnsanın amacının kendisinin farkında olması olduğu daha önceki bölümlerde ifade edilmişti. Bu nedenle dolu bir zihin, ev işleri ile yarınki yemekle, yazılacak

¹⁷⁴ Jiddu Krishnamurti, *Dünya Bunalımında*, çev. Güliz Aksel Tosun (İstanbul: Omega, 2012), 32.

¹⁷⁵ Krishnamurti, *Bunları Düşün*, 19.

¹⁷⁶ Krishnamurti, *Sen Dünyasın*, 24.

¹⁷⁷ Jiddu Krishnamurti, *Farkındalığın Işığı*, çev. Nil Gün (İstanbul: Ötesi Yayınları, 2000), 69.

bir yazıyla veya okunulacak bir dergiyle meşgulken kendisini nasıl gözlemleyebilir, sorusu tartışmaya açık hale gelmektedir.

Geçmişten getirilen çok fazla bilgi nedeniyle zihinlerimiz körelmiştir. Milyonlarca yıllık bir insanlık tarihinden bahsedilmektedir. Tüm insanlık geçmişi bize aktarılmış durumdadır. İnsanların söylediklerini, yaptıklarını taklit ederek zihinlerimizi pasif duruma kendimizin getirdiği söylenebilir. Oysaki davranışlarımızdan ve düşüncelerimizden biz sorumluyuz. Burada zihin, aktif çalıştırılarak gerekli şekilde yönlendirilebilir. İnsanlığın bilgisi bizde saklı halde bulunurken kendimizi, dünyayı, yaşadığımız toplumu okumayı bilmediğimiz yorumu yapılabilir. Eğer bunlar arasında bağlantı kurularak gerekli öğrenmeler gerçekleştirilebilirse başka hiçbir kitaba ihtiyaç duyulmayacaktır denilebilir. Bu nedenle ilk olarak düşüncelerimizdeki düzensizliğe bir son verilmelidir. Düzensiz bir zihin, düzen üzerine kurulmuş bir evreni anlayamaz. Evreni, yaratılışı, kendimizi anlamak için zihnimizi kontrol altına alıp düşüncelerimize yön verebiliriz. Aslında zihin özgür bırakılmalıdır. Bu özgürlük sayesinde gerekli olan iç dinginliğe ulaşılmış olacaktır. J. Krishnamurti için zihni etkin kılmak demek, geçmişten arındırmak demektir.

Sürekli olarak tekrar edilen durum zihnin arındırılması ve özgür bırakılmasıdır. Bu sayede birçok amaca ulaşılabilecektir. Fakat zihni arındırma noktasında nasıl bir yol izlenmesi gerekmektedir? Bu konu hakkında J. Krishnamurti, Hint düşüncesinden etkilenmiştir. Hint felsefesinin olmazsa olmazı meditasyonu ve ruhani olana ulaşma isteğini J. Krishnamurti de kabul etmektedir. Meditasyonun nasıl yapılması gerektiği konusunda belirsizlik yaşayarak herkesin farklı bir stil geliştirmesi gerektiğini söylemiştir. Aksi halde belli kurallara bağlanan meditasyon adı altında yapılan etkinlikleri kabul etmemektedir. Meditasyonla zihni bağımsız hale getirmek mümkündür. Birey bunu kendisi bulmalıdır.

3.3.3. Sevgi

J. Krishnamurti'nin eserlerini incelerken en çok karşılaşılan ve üzerinde durulduğu görülen kavram sevgidir. Neredeyse birçok konu hakkında konuşurken sevgiye çıkan bir yolu hep bulmaktadır. Sevginin ne olduğundan başlayarak bilgiyle, zihinle, erdemle vb. birçok kavramla ilişkisine değinmiştir. Sevgi aynı korku gibi hayatımızda ciddi öneme sahip olan bir olgudur. Sevgi sözcüğünün arka planında yatan en büyük korku yalnızlık duygusu olabilir mi? Bu bölümde J. Krishnamurti'nin bu sorulara nasıl cevaplar verdiği incelenmiştir. Bu konuyla ilgili J. Krishnamurti'nin tek bir tanım yaptığını söylemek doğru değildir. Çünkü filozof, birçok konuşmasında sevginin farklı bir tanımına yer vermiştir.

Öncelikle sevgi nedir? Sevginin ne olduğu konusunda bir fikrimiz var mı? Ailelerimizi, arkadaşlarımızı, dostlarımızı, insanları, doğayı seviyor muyuz? sorularına cevap aranmalıdır. Örneğin sevgi nedir sorusuna birçok cevap alınabilir. Mesela duyarlı bir insan olmak sevmektir. Sevgi kelimesi aslında sevginin kendisi değildir. Çünkü sevgi, sözcüklerle

anlatılabilecek bir olgu değildir. Sevgiyi tanımlamak için ne olduğuna ve ne olmadığına bakarak bir şeyler söylenebilir.

Sevgi için sınırlardan bahsetmek mümkün değildir. Herhangi bir ölçüm aleti yoktur. Bir kıyaslamaya tabi tutulamaz. İztırap gibi sevgi de kıyas kabul etmez; daha fazlasıyla veya daha azıyla karşılaştırılmaz. İztırap ıztıraptır, sevgi de sevgi, ister yoksulda ister zenginde olsun fark etmez.¹⁷⁸ O halde sevgi, insanın en saf halidir denilebilir. J. Krishnamurti, evrensel bir olgudan bahsederek herkes için mümkün olan bu duygunun insan tabiatından kaynaklı olduğunu vurgulamıştır. Sevgi belki de bizim özümüzdedir. Bunu çıkarmak bizim çabalarımızla mümkündür.

Sevginin tanımı üzerinde durulacak olursa J. Krishnamurti, bu kavram için bir başka konuşmasında “bilinmeyendir” diye cevap vermiştir. Sevginin ne olduğu ne olmadığı anlaşılabilir keşfedilmelidir çünkü sevgi bilinmeyendir. Bilinmeyen, bilinenle dolu olan bir zihin tarafından keşfedilememektedir. Bu nedenle yapılması gereken, bilinenin değerlerini bulmak ve bilinene bakmaktır. Kınamadan, saf bir şekilde bakıldığı zaman zihin bilinenen kurtulabilir o zaman sevginin ne demek olduğu anlaşılabilir. Bu yüzden sevgiye olumsuz yaklaşılmalıdır olumlu olarak değil.¹⁷⁹

İnsan seviyorum dediği şeyi sahiplenir. Bu sahiplenme devamında kıskançlık getirir. Kıskançlık olduğu yerde sevgiden söz edilemez. Düşmanlığın olduğu yerde, çıkarların olduğu yerde, zihnin çalıştığı yerde, korkuların olduğu yerde sevgiden söz edilemez. Korkunun olduğu yerde sevgi yoktur ve sevgi olmadan bilgi, kişiyi yıkıma götürebilir. Dünyada gerçekleşenin de bu durum olduğu söylenebilir.¹⁸⁰ Sevgisiz bilgi, insanı ve toplumu yıkıma götürebilir. Belki de en tehlikeli olanı budur. Sevginin olmadığı yerde eğer bilgi varsa bu insanlığa zarar verecek şekilde şiddete hatta ölüme yol açabilir. Sevgisizlik çok tehlikeli bir silah haline dönüşebilir.

J. Krishnamurti, sevginin sonsuz bir gücü olduğunu anlatmaktadır. Ona göre ister arkadaş ister çalışan kim olursa olsun saygı göstermek zorundayızdır. Saygısızlığın olduğu yerde asla sevgi yoktur. Birini sevmeyi öğrendiğimizde, sevgiyi anladığımızda aslında bütün insanlığı sevebileceğimizi öğreniriz. Çünkü biri seven bütünü de sevebilir. Sevgi üzerine düşünemeyiz, onu kazanmak için çabalayamayız, uygulamak için çaba sarf edemeyiz. Sevgiye ulaştığımızda tüm sorunları çözebilir, saadet ve mutluluğa erişebiliriz.

J. Krishnamurti için sevgi, haz olabilir mi? Haz denilen kavram devamını istediğimiz her şey olabilir. Örneğin bir yemek yeriz o yemeği yerken haz alırız devamının gelmesini isteriz. Günlük yaşamda buna yemek yemeyi seviyorum deriz ama aslında olan yemek yemekten haz aldığımızdır. Sevgi denilen şey de haz alma isteği olabilir mi? J. Krishnamurti bunun cevabını

¹⁷⁸ Krishnamurti, *Yeni Bir Yaşam*, 10.

¹⁷⁹ Krishnamurti, *İlk ve Son Özgürlük*, 250.

¹⁸⁰ Krishnamurti, *Öğrenme ve Bilgi Üzerine*, 121.

şöyle vermiştir: Sevgi haz değildir. Haz düşünceyle güçlenir, bu nedenle düşünce sevgi değildir. Düşünce sevgiyi geliştiremez.¹⁸¹ Erkekle kadın arasındaki ilişkinin sevgi olduğu söylenmektedir. Çiftler birbirlerini severek evlenmektedir. Buradaki sevgi ile bahsedilen sevginin aynı olmadığı söylenebilir. Sevginin ne olduğunu, ne olmadığını söyleyerek ulaşabiliriz. Bu da demek oluyor ki sevgi; içinde kıskançlık, sahiplenme, ben duygusu içermeyen şeydir. Karı koca arasında bunlar varsa sevgiden söz edilemez. Rekabetçi, ihtirash, açlık çeken, mukayese yapan, taklit eden bir zihin olmamalıdır çünkü bu çeşit bir zihnin sevebilmesi pek mümkün değildir.¹⁸² Sevginin birey tarafından fark edilmesi ancak gerçek manada arandığı zaman ortaya çıkacaktır. J. Krishnamurti, sevginin birçok tanımını yapmış olmasına rağmen onun nasıl bulunacağına dair bir bilgi vermemiştir. Gerekli olan şeyin özgür bir zihin olduğunu söylemiş, her bireyin bunu tek başına tecrübe etmesi gerektiğinin üzerinde durmuştur.

Sevgi, tanrı ve insan sevgisi diye bölünemeyeceği gibi, bir kişiye duyulan sevgi ve birçok kişiye duyulan sevgi diye de ölçülemez. Sevgi bir çiçeğin kokusunu yayması gibi kendini cömertçe sunmakta ama bizler ilişkilerimizde sevgiyi hep ölçüp biçmekte ve dolayısıyla onu yok etmekteyiz.¹⁸³ Sevgi, niceliksel bir olgu değildir. Sevginin azlığı veya çokluğu önemli değildir. Sevgi denilen kavramın nasıl bir anlam taşıdığıyla ilgili bir durum vardır. J. Krishnamurti bunun üzerinde fazlaca durmuş ve sevginin hayatımızdaki önemine çok fazla vurgu yapmıştır. Sevgisiz bir yaşamın boş olduğuna işaret ederek bunun sığ bir göletten farksız olduğunu dile getirmiştir.¹⁸⁴ Sevgi olduğu zaman birey kendisini anlamakta, hayatının amacını kavramaktadır. O halde öncelikle sevginin ne olduğu bulunmalıdır.

Sevgi, her ne olursa olsun bir amaç için olsa bile kullanılmamalı, araç haline gelmemelidir. Sevginin bu şekilde araçsallaşması, belirli bir otorite için kullanılması sevgiyi yok etmektedir. Bu sebeple hiçbir din, devlet, sosyal kuruluşlar veya toplumlar onları kendine alet etmemelidir. Belki de farkında olmadan onu yok edebilirler. Mesela bir adam açlık çekiyor ve kişi ona yardım edebileceğini düşünüyor. Bu durum sevgi midir yoksa hırs mıdır? J. Krishnamurti, bu iki kavramın iyi analiz edilmesi gerektiğini söylemiştir. Bir şeyi gerçekten sevdiğimiz için mi yapıyoruz yoksa başkaları gibi olmak için mi? sorusunun cevabı ise J. Krishnamurti'ye göre olaya hangi dürtü ile yaklaştığımızla alakalıdır. Bu konuyla ilgili J. Krishnamurti şöyle bir örnek vermiştir: Yoksul insanlara yardım etmek için siyaset yaptığını söyleyen siyasetçi Yeni Delhi'ye gider, büyük bir evde kalır ve hava atar. Sevgi midir bu?¹⁸⁵ Yani hiçbir karşılık ve çıkar beklemeden hatta kötülük bile göreceksak dahi yaptığımız eylemler sevginin ürünü olmuş olur. Gerekli olan bireyin her şeye bu gözle bakabilmesidir. Eylemlerimiz, düşüncelerimiz sevgi ile olursa hayat bambaşka bir yer haline gelebilir. En

¹⁸¹ Krishnamurti, *Yeni Bir Yaşam*, 108.

¹⁸² Krishnamurti, *Tam Bilinçlilik/ Tam Yaşam*, 86.

¹⁸³ Krishnamurti, *Yeni Bir Yaşam*, 12.

¹⁸⁴ Krishnamurti, *Yeni Bir Yaşam*, 92.

¹⁸⁵ Krishnamurti, *Yeni Bir Yaşam*, 97.

basit haliyle, anne, babamızı dahi sevdiğimizi söylüyoruz. Tanrıya inandığımızı söylüyoruz daha bunun gibi birçok şey. J. Krishnamurti'e göre eğer gerçekten anne babamızı seviyor olsaydınız dünya üzerinde bir sorun kalmazdı. Zengin, fakir kavramlarını bilmezdik. Dünya bambaşka bir yer olurdu ama insanlar sevgiyi anlamadan toplumu ıslah etmeye çalıştığı için tökezliyoruz.¹⁸⁶ Toplumun refah seviyesine ulaşması için kalbimizde taşıdığımız sevginin anlaşılması gerekmektedir. Ancak o zaman sefalet ve çatışma gibi sorunları toplumumuzdan uzaklaştırabiliriz

Eğer hiç sevginiz yoksa ne yaparsanız yapın, dünyadaki bütün tanrıların peşinden gidin, bütün toplumsal etkinliklere katılın, yoksulu kalkındırmaya çalışın, siyasete atılın, kitaplar yazın, şiirler yazın ölü bir insansınız demektir. Sevgi yoksa sorunlarınız katlanarak çoğalır. Sevgi varsa dilediğinizi yapın, hiçbir tehlike, hiçbir çatışma yoktur. Dolayısıyla sevgi erdemın özüdür.¹⁸⁷ Erdemli bir birey olmak için davranışlarımızı, düşüncelerimizi eğitmemiz gerekmektedir. Sevgi sayesinde içimizde bulunan erdem potansiyeli gün yüzüne çıkabilir. Aksi halde ne işle meşgul olursak olalım sevgi olmadan erdemli bir birey olmaktan, güzel işler yapmaktan bahsedemeyiz. J. Krishnamurti'nin erdemli bir hayatla sevgiyi temel alması, grupların ayrıştırmacı ve çıkarıcı hallerini bir kenara bırakarak evrensel bir birlikten söz etmesi onun dünyada ses getiren bir konuşmacı olmasında büyük öneme sahiptir. Kendisi sevgi dilini kullanarak milyonlara hitap etmiştir.

Sevgi denilen kavram bağlanma olabilir mi?¹⁸⁸ Ya da yalnızlık korkusu? İnsan doğduğu andan itibaren bir başkasına bağımlı olarak hayatını sürdürmektedir. Anne, babamız, arkadaşlarımız, öğretmenlerimiz vb. birçok kişi etrafımızdadır. Onların yanında olmak insana mutluluk vermektedir. En nihayetinde onları sevdiğimizi söyleriz ama bu gerçekten sevgi midir? J. Krishnamurti'ye göre insanlar sırtına yaslanılacak, güvenlik ve rahatlık hissi verecek biri olmayınca yalnızlık çekerler, kendilerini kaybolmuş hissederler. Başka birine duyulan bu bağlılığa sevgi denilmektedir ama çok yakından bakıldığında söz konusu bağlılığın sevgi değil korku olduğu görülebilir. Çoğu insan tek başına ayakta durmaktan, olan bitenleri kendi başına düşünmekten, hayatın tüm anlamını derinden hissetmekten, araştırıp keşfetmekten korkar.¹⁸⁹ Bu sebeplerden dolayı birilerini sevdiğini düşünür. Sevgi ancak korkunun olmadığı yerde var olabilmektedir. Korku ile dolu olan bir zihinde sevgi kendisine yer bulamaz. Bağlanma olmadan, korku olmadan salt bir sevmekten bahsedebiliriz. Sadece hiçbir gereksinim karşılanmadığı zaman saf bir sevme hali konuşulabilir. Eğer ki birey kendini anlama noktasına ulaşırsa saf bir sevgiye de o zaman ulaşmış olur. Gerekli olan, çıkarsız şekilde en ufak bir pay bile almadan herkese ve her şeye sevgi duyabilmektir.

¹⁸⁶ Krishnamurti, *Yeni Bir Yaşam*, 95.

¹⁸⁷ Jiddu Krishnamurti, *Sevgi ve Yalnızlık Üzerine*, çev. Elif Özbaş (İstanbul: Ayna Yayınevi, 2000), 4.

¹⁸⁸ Geniş bilgi için bkz. Jiddu Krishnamurti, *Düşünce Ağları*, çev. Mustafa Aygün (İstanbul: Ganj, 2015), 71-87.

¹⁸⁹ Krishnamurti, *Yeni Bir Yaşam*, 93.

Sevginin hangi durumlarda olduğu, hangi duygularda olmadığı daha önce incelenmişti. Sevginin ortaya çıkabilmesi için insanın özgür olması gerekmektedir. Sevginin zihinde olmadığı, düşünceden kaynaklı ortaya çıkmadığı söylenebilir ama zihnen arınmış olmak, özgür olmak gerekmektedir. Ancak o zaman sevgiye ulaşılabilir. Sevgiye ulaşıldığı zaman Tanrı da deneyimlenebilir. Sevginin ve hakikatin ne olduğunu anlamak için özgürlüğün olması gerekir ve bunu kişiye hiç kimse veremez. Bunu, kişinin kendisi çok çalışarak bulmalıdır.¹⁹⁰ Çalışma için birey zihnini temizlemelidir. Gereksiz ve kötü görülen fiillerden ve düşüncelerden arındırıldığı zaman sevgi ile zihin arasında bir uyum ortaya çıkmaktadır. İnsanların evleri, arabaları, lüks yaşamları olabilir. Ama bunların hiçbiri tek başına mutluluk için yeterli değildir. Sevgi olmadan bir anlam kazanamazlar. Sevginin ne olduğunun bulunması gereklidir. Aksi halde gerçek sevginin insana neler verebileceği öğrenilemez.

3.3.4. Tanrı

Tarih boyunca insanlık çeşitli dini inanışlara sahne olmuştur. Bu inanışların kimi tek tanrılı kimi çok tanrılıdır. Tek tanrılı dinlere monoteizm, çok tanrılı dinlere de politeizm adı verilmektedir. Tanrı sayıları fark etmeksizin dinlerin belirli bir felsefeleri vardır. İster çok tanrılı olsun ister tek tanrılı olsun hepsi tanrının lehine veya aleyhine öne sürecektir kanıtlar taşımışlardır. Her iki inançta da tanrı veya tanrılar bilgili, güçlü, irade sahibi kutsal ve mükemmel varlık olarak tanımlanmaktadır. Tek tanrılı dinlerde tanrıya teklik, biriciklik, her şeye gücü yetme, her şeyi bilme gibi bazı nitelikler verilmiştir.¹⁹¹ Çok tanrılı dinlerde ise her tanrının kendisine has ayrı bir niteliği bulunmaktadır. Ateş tanrısı, Rüzgâr tanrısı bunlara örnek verilebilir. Hint felsefe tarihi incelendiği zaman metinlerde görüldüğü gibi Hint dinleri de çok tanrılıdır.

Tanrının varlığı bilinebilir mi yoksa olgu olarak sadece insanın inanma ihtiyacından mı kaynaklanır? Bu gibi birçok soru ile tanrı kavramı hep tartışılır olmuştur. Günümüzde bu konu hakkında görüş belirten insanlar için farklı farklı tanrı biçimleri oluşmuştur. J. Krishnamurti için bu kavramın neyi ifade ettiği incelenmiştir:

İlk olarak belirtmek gerekir ki J. Krishnamurti bir tanrı arayışı içerisinde değildir. O sadece saf bir zihinle kendini anlama çabası içerisinde. Tanrı denilen olguyu bireyin kendisinin bulması gerekmektedir. Bir tanrının, hakikatin ya da gerçekliğin olup olmadığı sorusu kitaplar, rahipler, filozoflar ya da kurtarıcılar tarafından cevaplanamaz. Böyle bir bilgi ancak kişinin kendi tecrübesi ile mümkün olabilir. Bireyin kendisinden başka kimse bu soruya yanıt veremez. İşte bu yüzden insanın kendisini tanıması gereklidir. Bu anlama çabası aslında hakikati de anlama çabasıdır. Toyluk ancak kendinden tamamen bihaber olmaktan

¹⁹⁰ Krishnamurti, *Öğrenme ve Bilgi Üzerine*, 169.

¹⁹¹ Arslan, *Felsefeye Giriş*, 343.

doğmaktadır. Kendini anlamak bilgeliğin başlangıcıdır.¹⁹² Aslında J. Krishnamurti'nin tanrı kavramı hakkındaki bu düşüncesi bilgi kavramı hakkındaki düşüncesiyle paralellik göstermektedir. Zihnin tüm geçmiş düşüncelerden ve bilgi denilen yığınlardan uzaklaşarak tek başına elde ettiği şeye bilgi demiştir. Aynı durum burada da geçerlidir. Dinler tanrı figürlerinden uzak bir düşünme biçimi geliştirmemizi istemektedir. Çünkü zihnimiz belirli bir dinin tanrısını kabul ettiğinde ona göre bir düşünüş geliştirmektedir. Zihin her türlü bilgiden, korkudan, endişeden ve tatmin olma duygusundan arındığı zaman bir tanrı hakkında konuşulabilir. J. Krishnamurti, eserleri içerisinde birkaç yerde dinsel zihin kavramından bahsetmiştir. Bu kavramla kastettiği tam olarak budur. Tüm otoriter dinlerden, onların öğretilerinden uzakta bir tanrı inancı geliştirmemizi istemiştir. J. Krishnamurti, bireylerin birtakım ihtiyaçlar sonucu tanrı kavramına ihtiyaç duyduğunu anlatmaya çalışmıştır. Kişi gözlem yaptığı zaman bütün dünyada insanlar, kendi ölümlerinin ötesinde bir şey arıyorlar gibi görünmektedir, kendi sorunlarının ötesinde bir şey, kalıcı, gerçek ve zamandan bağımsız. İnsan ona tanrı adını vermiştir. Başka isimlendirmeler de yapılmış ve çoğu kişi hiç deneylenmemiş olsa da bu gibi bir şeye inanıyordu.¹⁹³ Aslında tanrı kavramını insanın kendisi arayıp bulmamıştır. Toplumsal bir aktarım sonucu bireyler arasında yayılmış bir kavramdır. İnsanın inandığı bir gerçektir ama neye ne sebepten inandığını tam olarak bilip bilmediği tartışmaya açıktır.

Tanrının ne olduğu biliniyor mu? Kuşkusuz inançlar, dogmalar, her türlü koşullanma var ama gerçekte bunlar bilinmiyor. Bir şeyler yaratabilir, bunun hakkında düşünebilir, bunu tartışabilir ya da buna karşı olabilirsiniz ama gerçek şu ki, bilmiyorsunuz. Öyleyse bulmak için bilmediğiniz olgusuyla başlarsınız.¹⁹⁴ J. Krishnamurti bu ifadelerle tanrı kavramını bizzat kendimizin yarattığı düşüncesinde olduğunu ortaya koymuştur.

Birey tek başına olduğu bu dünyada bilebildiğinden başka bir şeyin peşine düşmüştür. Çünkü zihin, bilinmeyi bulmak istemektedir. Bazen kendi inanma içgüdüsünü bastırmak bazen böyle bir güçlü yaratıcıya ihtiyaç duyduğu için tanrı gereksinimi ortaya çıkmış olabilir. İnsan her zaman, bilginin ve düşüncenin ötesinde bir şeyler aramıştır. Düşünce, bilginin yanıtıdır. Böylece tanrı olarak adlandırılan bir imgeyi ve bunun çevresinde yükselen saçmalıkları yaratmıştır oysa düşünce imgesinden öte bir şeyler olup olmadığını ortaya çıkarmak için bütün korkulardan özgür olmak gerekmektedir.¹⁹⁵ Korkunun olduğu yerde zihin de özgür düşünemez. Bu yüzden tanrı kavramı bizim için var veya yok diyebileceğimiz bir inancın ötesine geçemez. İnançlar ise zihin için zaten bir ayak bağı olarak görülmektedir.

Eğer ki zihne işlenmiş olan bir tanrı bilgisi varsa- ki bu muhtemelen içine doğmuş olduğumuz sosyal kültürel bir yapının parçası halinde ortaya çıkmıştır- bu bizim düşüncelerimize

¹⁹² Krishnamurti, *Bilinenden Kurtulmak*, 14.

¹⁹³ Krishnamurti, *Tam Bilinçlilik/ Tam Yaşam*, 101.

¹⁹⁴ Krishnamurti, *Öğrenme ve Bilgi Üzerine*, 90.

¹⁹⁵ Krishnamurti, *Öğrenme ve Bilgi Üzerine*, 52.

yansımaktadır. İster istemez bir tanrı fikri bize kazandırılmış olmaktadır. Bu şekilde özgür bir hakikat arayışı gerçekleştirmiş olamayız. Atalardan bize geçen bir din ve tanrı bilgisi ile zihinsel korkularımızı sadece bastırılmış oluruz. Korkularımız olduğu sürece yaratmış olduğumuz tanrının kimseye bir faydası yoktur. Korkudan kurtulamadığımız sürece ister en yüksek dağa tırmanalım ister mümkün olan her tanrıyı icat edelim, daima karanlıkta kalmaya mahkûmuzdur.¹⁹⁶ Korkulardan arınmak ancak salt bir zihinle mümkündür. İnançlarına birçok temel sunabilirler bu temel geçerli de olabilir. Fakat kendi korkularını yenmek için yarattıkları bu tanrının onlara bir faydası yoktur. Bu sorunun nerede başladığına bakılacak olursa aslında tanrı inancı çok küçük yaşlardan itibaren insanlara verilmeye başlanmıştır. Daha çocuk yaşta iken tanrıyla ilgili bilgiler zihnimize doldurulmaya başlanmıştır. İlk öğretilen şeyler -inansak da inanmasak da- içine doğduğumuz kültürün belki de töresi haline gelmiş olan tanrısının ismini öğrenmek olmaktadır. Daha sonra dini ritüelleri ile devam eden bir yolculuk başlamıştır. J. Krishnamurti bu konu hakkında şöyle demiştir: “Gerçek din bir inançlar ve ayinler, umutlar ve korkular dizisi değildir ve eğer çocuğun bu engelleyici etkiler olmaksızın büyümesine izin verebilirsek o zaman belki olgunlaşma sürecinde gerçeğin doğasını, Tanrı'yı araştırmaya başlayacaktır. Bu yüzden çocuğu eğitirken derin kavrayış ve anlayış gereklidir.”¹⁹⁷ Yani eğer çocuk doğru bir şekilde eğitilirse ilerleyen süreçte zaten kendisi tanrı arayışına girecektir. Doğar doğmaz bu tarzda bilgiler yüklemek aslında çocuğun önüne şekillenmiş bir tanrı imgesi koymaktan başka bir şey değildir. Her birey kendi yolculuğunu tamamlamak için dünyadadır. Bu sebeple tanrı arayışı da kendince olmalıdır. Evreni ve yaratılışı anlamak bize kendimizi bilmemizi sağlayacak bir adımdır. Bundan hareketle tanrı aranmaya başlanmıştır. Din, bir koşullanma biçimi değildir. Bu yüzden birtakım kurallara saplanmadan tanrı bulunmalıdır. Gerçeklik, tanrının bulunduğu bir sükûnet durumudur ve bu yaratıcı duruma ulaşmak ancak kendini bilme ve özgürlük sayesinde mümkündür.¹⁹⁸

Kişi, dogmalar ve organize dinin ritüelleri olmaksızın sadece kendini bilmenin sakın bir zihin yaratacağını gördüğü için öğretir ve bu yaratım ancak gerçek Tanrı, ‘ben’ ve ‘benim’ duygusu aşıldığında var olabilir.¹⁹⁹ Bu kavram üzerinde de ayrıca durulmuştur. J. Krishnamurti'nin yaşamı anlatılırken “ben’siz” bir hayat istediği belirtilmişti. Ben kavramı olmadan her şeye sevgi ile bakıldığı zaman kibir ve bilgiçlik olmadan neler elde edebileceği bir kez daha görülmüştür. İnsan kendisine ait olduğunu düşündüğü tüm yüklerden kurtulduğu zaman artık tanrının da evreninde sırlar çözülmüş olacaktır.

İnsanlık neden bir tanrı ve kurtarıcı beklemiştir? Çünkü yapmış oldukları hatalara bir son verecek kendileri gibi olmayan mükemmel bir varlığa ihtiyaç duymuşlardır. Bu ihtiyacın kökeni korkudan kaynaklı olmak şartıyla düşüncelerimizdir. Tanrılar ve kurtarıcılar hep

¹⁹⁶ Krishnamurti, *Bilinenden Kurtulmak*, 52.

¹⁹⁷ Krishnamurti, *Eğitim ve Yaşamın Anlamı*, 33.

¹⁹⁸ Krishnamurti, *Eğitim ve Yaşamın Anlamı*, 33.

¹⁹⁹ Krishnamurti, *Eğitim ve Yaşamın Anlamı*, 100.

düşüncenin eseridir. Tanrı kendi imgesi içinde bizi yaratmamıştır aksine biz kendi imgelerimizde onu yarattık ve düşüncenin oluşturduğu o imgeyi takip ederek adına dinsel eylem dedik.²⁰⁰ Yani tanrı mükemmelliği ile bizi yaratmamıştır. Düşünceler ile insan tanrıyı yaratmıştır. Tanrı bu durumda bir zihin ürünü konumundadır.

Dolayısıyla korkudan ve hazzı derinleştirip büyütme arayışından kurtulamayan bir zihin, özgür değildir ve tanrının varlığına inanan ile inanmayan zihin aynı ölçüde şartlanmış, ön yargılı bir zihindir.²⁰¹ Her durumda ön kabulleri olan zihin ile ilerlenemez. Buradan anlaşılıyor ki J. Krishnamurti için konu edinilen tüm kavramlar aslında bireyin kendi içsel yolculuğunda ulaşması gereken birer durak gibidir. Birey, özgür bir zihinle bilgiler elde etmekte daha sonra sevgiyi bulmaktadır. Tamamen bağımsız, tek, yalın halde olan sevgi bize tanrıyı vermektedir. Bunların hepsi öğretilerek kazanabilecek olgular değildir.

3.3.5. Zaman

Zaman kavramının ne olduğu hem felsefe dünyası hem de bir fizik meselesi olarak bilim dünyası içinde sürekli tartışılmıştır. Bu sebeple bu kavram hakkında birçok fikir öne sürülmüştür. Antik Çağ'dan günümüze kadar da birçok filozofun ilgisini çekmiştir. J. Krishnamurti için de önemli bir kavramdır. Çünkü yapmış olduğu birçok konuşmasında ve eserinde üzerinde fazlaca durmuştur. Zamanın ne olduğu ve nasıl olduğu hakkında bir inceleme yapılmıştır.

J. Krishnamurti için zamanı bir bütün olarak ele almak gerekmektedir. Zamanı kısmi olarak değerlendirmeyiz. Çünkü ona göre zamandan kurtulmak mümkündür. Bunun için an'dan ziyade genel zamanı düşünmüştür. Hayatımız zaman içerisinde bir akış sağlamaktadır. Günler, haftalar yıllar, saatler ve dakikalar zamanın kronolojik bir akışıdır. Fakat J. Krishnamurti için önemli olan kronolojik zaman değildir. Zaten kronolojik olarak zamanı kabul etmiştir. Ama onun için önemli olan zaman bu değildir. Zaman nedir? Kronolojik zaman vardır, sadece ölçtüğünüz zaman bu açıktır, gereklidir de; bir köprü yapmak zorundaysanız zamana gereksiniminiz vardır. Ama bütün öteki zaman biçimleri -başka bir deyişle, "Olacağım," "Yapacağım," "Yapmamalıyım" gibi sözler- doğru değildir; "Bunu yapacağım" diyen bir zihnin buluşudur. Yarın yoksa-ki yarın yoktur -bütün tutumunuz farklı olur. Gerçekten de böyle bir zaman yoktur -aç, cinsel istekle, şehvete dolu olduğunuz zaman, zamanınız yoktur; istediğiniz o şeyi hemen o an istersiniz. Bu nedenle zamanı anlamak, sorunların çözülmesi demektir.²⁰² Zaman meselesini bütün olarak kavrayabilmek ve sadece

²⁰⁰ Krishnamurti, *İnsan Olmak*, 94.

²⁰¹ Krishnamurti, *Sen Dünyasın*, 96.

²⁰² Krishnamurti, *Doğa ve Çevre Üzerine*, 34.

saatin gösterdiği kronolojik zamanı değil düşüncenin aşamalı bir değişim süreci olarak icat ettiği zamanı da kavrayabilmek gerekmektedir.²⁰³

Günlük yaşam içinde birçok kişi her şeyi zamana endeksli düşünebilmektedir. İnsan, zaman kavramıyla yaşamaktadır. Geleceği icat etmek insanın en sevdiği kaçış oyunu olmuştur. Sonu gelmeyen yarınlar vardır. Değişikliklerin zamanla olabileceğini, iç dünyamızda düzenin azar azar, her gün bir şey eklenerek kurulabileceğini düşünürüz. Ama zaman düzen veya huzur getirmez, onun için kademeler bazında düşünmek bırakılmalıdır. Bu da huzurlu olabilecek bir yarın yok demektir. Hemen, anında düzelmeliyiz.²⁰⁴ Ertesi günün ne olduğunu kimse bilemez. Her gün biraz daha iyi olacağımızı düşünerek yaşam ertelenmemelidir. Gerekli olan anında düzelmeye ile gerçekleşecektir. Olmayan bir an için plan yapılmamalıdır.

J. Krishnamurti'ye göre zaman, gözlemciyle gözlenenin arasındaki mesafedir. Siz yani gözlemci, ölüm denen bu şeyle karşılaşmaktan korkarsınız. Onun ne anlama geldiğini bilmezsiniz, hakkında türlü umutlarınız ve teorileriniz vardır; reenkarnasyon ya da yeniden dirilmeye ya da ruh, atman dediğimiz ve farklı adlar yakıştırdığımız ebedi, varlığa inanırsınız. Bunlar sürekli olarak çoğalabilir. Peki, ruh diye bir şeyin olup olmadığını bizzat keşfettiniz mi? Yoksa bu nesilden nesille aktarılıp size devredilmiş bir fikir mi? Bunun ayrımını iyi yapmak gerekmektedir. Düşüncenin ötesinde olan kalıcı ve daimi bir şey var mıdır gerçekten? Tamamen düşüncemizden uzak sonsuz bir varlık var mıdır? Düşünce bir şey üzerine düşünebiliyorsa o şey düşüncenin kapsamındadır ve dolayısıyla kalıcı olamaz çünkü düşüncenin kapsamı dâhilinde kalıcı olan hiçbir şey yoktur. Hiçbir şeyin kalıcı olmadığını anlamak çok önemlidir çünkü ancak o zaman zihin özgür kalabilir, ancak o zaman bakabilirsiniz, bu da büyük bir sevinç verir.²⁰⁵

Bir başka tanımına göre ise zaman bellektir. Bellek tecrübelerden oluşur, ayakta kalmak, güvende olmak binlerce yıllık deneyimlerin birikimidir. Dolayısıyla kişi tüm bu bilgilere sahiptir. Bunlar özellikle de dışsal, -dış dünyada gerçekleşen olaylara ilişkin, aya nasıl gidildiği gibi bilgilerdir- oysa kişinin kendine ilişkin pek az bilgisi vardır.²⁰⁶ Kendimizi bilmek, zamanın dışında bir durumdur. Zamanın düşünce kalıpları içinde olduğu yukarıda belirtilmişti. Düşüncelerimiz zihin tarafından baskılanırsa kendimizi bulmamız zorlaşabilir. Bizim ihtiyacımız olan, kendini bilme için zamanın dışında olmaktır.

3.4. Hint Düşüncesinin J. Krishnamurti Üzerinde Etkileri

İnsan bir aile ve bir toplumun içerisinde varoluşunu gerçekleştiren bir bireydir. Şimdiye kadar yapılan birçok çalışma gösteriyor ki, bireyin içinde yaşadığı coğrafya ve toplum, kişiyi

²⁰³ Krishnamurti, *Tam Bilinçlilik/ Tam Yaşam*, 91.

²⁰⁴ Krishnamurti, *Bilinenden Kurtulmak*, 95.

²⁰⁵ Krishnamurti, *Bilinenden Kurtulmak*, 98.

²⁰⁶ Krishnamurti, *Öğrenme ve Bilgi Üzerine*, 52.

şekillendiren en önemli unsurlardandır. Yaşadığımız kültür davranışlarımız, mantığımız ve benlik duygumuz üzerinde etki bırakmaktadır. Bu etki fikirlerimizden başlayarak doğrularımıza yön vermektedir.

Sosyal bir varlık olmamız nedeniyle içinde bulunduğumuz ortamlarla birlikte şekilleniriz. Aile, okul, iş hayatı, toplumsal ortamların en başında gelmektedir. İnsan bu ortamlarda kendini geliştirmek adına iletişimlerde bulunmakta, gerekli gördüğü değerleri kişiliğine almaktadır. O sebeple geçmişten beri getirdiğimiz toplumsal değerlerin bireyler tarafından kabul edilip düşüncelerine işlemeleri gerekmektedir. Zaten eğitimin bir amacı da budur. Hem ailemiz de hem de sosyal ortamlarda aldığımız eğitimler kültürel mirasın bir aktarım kanalını oluşturmaktadır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki felsefe hakkında konuşmaya başlanıldığında genellikle Sokrates, Platon, Bacon, Kant gibi büyük isim yapmış klasik düşünürler akla gelmektedir. Fakat son yüzyıl da bunların düşüncelerini alıntılanıp geliştirerek felsefe dünyasına katkıda bulunan filozoflar yetişmiştir. Bunlardan biri de Hint kökenli konuşmacı, yazar ve filozof olan J. Krishnamurti'dir. Yukarıda kendisinin eserleri incelenmiş, felsefe dünyası içinde önemli olduğu düşünülen bazı kavramlar hakkındaki fikirlerine yer verilmiştir. Bu bölümde J. Krishnamurti üzerinde kadim Hint geleneğinden gelen etkilerin ve düşünce hayatının yansımalarını ön plana çıkarmak amaçlanmıştır.

J. Krishnamurti, Hindistan'da doğmuştur. Bir Hintli olarak düşünceleri, ilk bu toplum içerisinde şekillenmiştir. O sebeple bu kültürden izler bulmak mümkündür. J. Krishnamurti de toplumsallaşma süreci içerisinde Hint toplumunun belli başlı kurallarını benimseyip öğrenerek içine doğduğu bu kültüre uyum sağlamaya çalışmıştır. Bu kurallar onun yaşamına yön vererek düşüncelerine etkide bulunmuştur. Bu süreç içerisinde her bireyde olduğu gibi J. Krishnamurti içinde Hint değerlerinin önemli bir etkisi olmuştur. Toplumsallaşma yolunda elde ettiği temel değerler sonucunda hayatını şekillendirmiştir. Daha sonra bireyin tüm hayatında bu değerlerin etkisiyle bir kişilik kazandığı görülmektedir.

J. Krishnamurti içinde bu durum geçerli olmuştur. Fakat Hint kültürünün tüm değerlerini taşıyan bir birey olduğunu söylemek yanlış olur. Zaten kendisi de hiçbir topluma ve dine hizmet etmediğini birçok konuşmasında dile getirmiştir. Aslında Hint öğretilerinden etkilenmiştir ama kendine has bir düşünme biçimi de geliştirmiştir. Öncelikle hangi noktalarda, Hint felsefesinin ve kültürünün izlerini taşıdığına bakılmıştır. Daha sonra da bu felsefeden hangi konularda ayrıldığı ve oluşturduğu kendine has felsefesi üzerinde durulmuştur.

Hint felsefesinin milattan çok öncelere dayandığı ve çok köklü bir medeniyetin izlerini taşıyarak oluştuğu önceki bölümlerde ele alınmıştı. Şimdi ise bu felsefenin J. Krishnamurti üzerindeki etkileriyle ilgili bilgiler verilmiştir. İlk konu Hint felsefesinde bilgi, tanrı ve kendini bilme, anlama konusudur. Yukarıda detaylı bir şekilde anlatılan J. Krishnamurti, bilgiyi

bireyin kendisini bilme süreci olarak görmüştür. Tam bir bilmenin söz konusu olmadığını, zihin özgür kalmadan böyle bir şeyin olmayacağı üzerinde durmuştur. Hint felsefesi de mistisizm ile iç içe geçmiş bazı öğretileri bulunan dinsel bir felsefedir. Fakat Hint felsefesinin diğer dinsel felsefelerden ayrıldığı nokta şudur: Hint felsefesinde birey hiçbir şeye ihtiyaç duyulmadan bilme eylemini gerçekleştirebilir. Hint felsefesinde birey, bilgiyi anlama ve bulma noktasında tek başınadır. Bu onun sürecidir. Çünkü bilgi öğrenilemez ve öğretilmez haldedir. Zaten J. Krishnamurti'de bu tecrübenin tek başına olması gerektiğini anlatmıştır. Hatta her bireyin bilgi edinmede ve kendini anlama da tek başına bir yolda olduğunu tekrarlamıştır. Buradan çıkarılması gereken ilk sonuç, J. Krishnamurti, kendini kavramanın gerekliliği noktasında Hint felsefesinden etkilenmiştir.

Bir diğer etkilendiği nokta meditasyondur. Meditasyon birçok dinde ve kültürde kullanılan bir nevi dua yöntemidir. Manevi bir arınma tekniği şeklinde yorumlanabilir. Birtakım yoğunlaşma çalışmalarıyla birey zihnini ve ruhunu dinlendirir, kendini toplarlar. Bu aktivite Hindistan başta olmak üzere günümüzde birçok kültür tarafından yapılmaktadır. Köken itibari ile Hindistan'a dayanmaktadır. Aslında meditasyon, Hindu ve Budist geleneğin ötesinde bütün Hint geleneklerinin uygulamaları ve öğretileri üzerine temellenmiştir. Buddha'nın döneminde kullanılan meditasyon teknikleri bütün münzevilerin ve Ortodoks Hindu geleneğini takip edenlerin ortak manevî araçlarıydı. Buddha'dan birkaç asır önce manevî yaşamın deruni boyutuna yönelik artan ilgi Upanişadların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Buddha, Upanişad felsefesine genelde karşı olmasına rağmen bu felsefenin kurtuluşun içte aranması gerektiği ve sadece kişinin kendi doğasını derinden anlamasıyla gerçekleşebileceğini düşünmüştür. Bu sebepten dolayı meditasyon uygulaması hem Budizm hem de Hinduizm için ortak bir noktadır.²⁰⁷ Hint coğrafyasında yaygın bir yöntem olarak kullanılmıştır. Birçok tekniği ve yöntemi içerisinde barındırmaktadır. Hint felsefesinin gelişim tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olan yoga birtakım meditasyon teknikleriyle gerçekleşmiştir. Bu sebepten dolayı meditasyon, Hint kültürü için bir sessiz aydınlanma ve farkındalık haline götüren bir rahatlama şeklidir. J. Krishnamurti, meditasyonu kabul etmektedir. Ama bu konuda da farklı bir yaklaşımı vardır. Kurallar konulan belli başlı şartlara bağlanmış olan meditasyonu kabul etmemektedir. Sabit bir süreyle belirli oturma teknikleri ve nefes alma egzersizleri olan meditasyon ona göre aynı yanlış davranışı tekrar tekrar yapmaktan ibarettir. Bu sebepten dolayı bu işi öğretebilecek kişi ve hocalara karşıdır. "Biliyorum" diyen kişinin aslında meditasyonun kendisini öğrenemediğini anlatmıştır. Güzelliğin özü Ben'in yokluğudur. Meditasyonun özüne de Ben'i unutmakla varılır. Meditasyon yapmak için yüksek bir enerjiye ihtiyaç vardır ve çelişkiler enerji israfına yol açmaktadır. Kişinin günlük yaşamında büyük ölçüde sürtüşmeler, çelişkiler varsa ve çalıştığı işi sevmiyorsa büyük bir enerji israfı vardır. Kişi yüzeysel değil derinlemesine kendi zihninin içine dalmalı ve niçin böyle yaşadığını ve sürekli enerji zıyan ettiğini sorgulamalıdır.

²⁰⁷ Hammet Arslan, *Hint Dinlerinde Bir Arınma ve Aydınlanma Yolu Olarak Yoga* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013), 189.

Meditasyon, yaratıcı enerjinin açığı çıkmasıdır.²⁰⁸ Bir insanın yüreği ile zihni çelişki ve sürtüşme içinde ise asla meditasyon yapamaz.²⁰⁹ Dolayısıyla meditasyon yaşamı anlamaktır, bir düzen oluşturmaktır. Düzen erdemdir, erdemse ışık. Işık, ne kadar deneyimli, akıllı, bilgin, tinsel olursa olsun başkası tarafından yakılmayacaktır. Yeryüzündeki ya da gökyüzündeki hiç kimse, sizin anlayışınızla ve meditasyonunuzla olabilecek bir şeyi aydınlatamaz.²¹⁰ Dingin ve özgür bir zihin olgusu meditasyon için de geçerlidir. Zaten J. Krishnamurti'nin felsefesi için zihin felsefesi demek daha doğru bir tabir olacaktır. Neredeyse savunmuş oluğu tüm görüşlerin temelinde yatan ilk neden zihnin bağımsız olmaması düşüncesidir. Zihin, çelişkilerden ve düşüncenin zıvalıklarından tümüyle özgür olduğunda gerçekten "dinsel" olan yaratıcı bir enerji vardır. Başı ve sonu olmayana ulaşmak, meditasyonun derinliği ve güzelliği işte oradadır. Bu da tüm koşullamalardan özgür olmayı gerektirmektedir.²¹¹ Kendisinin yapmış olduğu bir tanım şu şekildedir: "Meditasyon, bilinen tarafından henüz kirletilmemiş bir alan olup olmadığını bulmak demektir."²¹² Hint felsefesinden etkilenecek meditasyonun gerekliliğini vurgulamıştır. Yöntemsel olarak farklı bir bakış açısı getirmiş olsa da meditasyon, onun savunduğu şeyler arasındadır.

Her ne kadar Hint felsefesi içerisinde birçok dinin kendisine temel bulduğu görülse de bu dinlerin her birinin bir Nirvana'sı söz konusudur. Yani Hinduizm'de Nirvana, Budizm de mokşa, lokaşana adına her ne denilirse denilsin karma inancından kurtulup samsara çarkından çıkıp bir varoluş göstergesi halinde bulunma durumu vardır. J. Krishnamurti de her herhangi bir dine bağlı olmadan aslında bu görüşü savunmuştur. Birey ancak kendini anladığında kurtuluşa erer, demiştir. Bu açıdan ulaşılacak bir adres tarif etmese de amaç noktasında aynı şeyi hedeflemiştir. Hint kültürü, kalabalık toplum yapısından kaynaklı olsa gerek, reenkarnasyon inancının olduğu bazı dinleri bünyesinde barındırmaktadır. Reenkarnasyon ile tekrar tekrar dünyaya gelme durumu söz konusudur. J. Krishnamurti'nin reenkarnasyona bakışı tekrar dünyaya gelmek üzerine değildir. Reenkarnasyon veya karma inancı için J. Krishnamurti'nin bir başkaldırısı vardır. Karma, düşüncemizin içine hapsediği o sözcüklerden biridir. Zavallı insan, hayatı bir teoriye göre kabullenmek zorunda kalmıştır. Sefaleti, açlığı, pisliği kabullenmek zorundadır çünkü acizdir ve zincirlerini kırıp bir devrim yaratacak enerjisi yoktur. Hayatın ona sunduğu şeyi kabul etmek zorundadır.²¹³ J. Krishnamurti eserlerinde, çokça adalet kavramı üzerinde durmuştur. Adalet denilen şeyi yaşarken temin edilemeyen karma/reenkarnasyon denilen birtakım insanı yatıştıran fikirleri bizler üretmişizdir. Bu kavramdan bir beklenti vardır. Gelecekte bu kavram sayesinde hak edilen adaleti sağlayarak sorunun çözüme kavuşturulabileceği sanılmıştır. Hâlbuki J.

²⁰⁸ Krishnamurti, *Farkındalığın Işığı*, 23.

²⁰⁹ Krishnamurti, *Farkındalığın Işığı*, 22.

²¹⁰ Jiddu Krishnamurti, *Yaşamak ve Ölmek Üzerine*, çev. Sinan Öner (İstanbul: Ayna Yayınevi, 2000), 49.

²¹¹ Krishnamurti, *Farkındalığın Işığı*, 29.

²¹² Krishnamurti, *Tam Bilinçlilik/ Tam Yaşam*, 110.

²¹³ Krishnamurti, *Yeni Bir Yaşam*, 164.

Krishnamurti için adalet kavramı da sevgi ile ortaya çıkabilecek bir olgudur. Parlak bir zihin ve sevgiyle bu temin edilebilir. Bu sebepten dolayı J. Krishnamurti, Hint felsefesinin ve kültürünün önemli görmüş olduğu karma inancını bireysel ve toplumsal çıkarlar doğrultusunda oluşturulan bir kavram olarak görmüş ve kabul etmemiştir.

Hint felsefesi içerisinde yine bu dinsel yapıdan kaynaklı olarak oluşmuş bir kast anlayışı hâkimdir. Kast sisteminin toplumsal statülere göre ayrılarak bir egemenlik savaşı olduğu dile getirilmişti. Ama burada J. Krishnamurti'nin bu kast sistemine aykırı olarak ortaya atmış olduğu kavramın sevgi olduğu görülmektedir. Çünkü kendini tanıyan insanın zihni tamamen özgür olduğunda artık sevgi ile doludur. Zihnin özgür olabilmesi içinde her türlü kasttan, milliyetten, sınıftan ayrılarak şartlanmış olduğu doğruları bir kenara bırakmalıdır. Kast sistemi olmaksızın bir yaşam sürmek gerekmektedir.

Her din için geçerli olan bir mistik anlayış vardır. Mistisizmin iki temel anlamda kullanıldığı görülmektedir. Birincisi Tanrı ile aracsız olarak birleşme, ikincisi ise ruhun mutlak hakikate ulaşmasıdır. Yani kısaca mistisizm, tanrıya ulaşmanın bir yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine aynı zamanda mistisizm; her türlü özne-nesne ayırımını, ikiliğini kaldırarak Tanrı'yla bir olma, birleşme, kendini Tanrı'da yaşama durumudur. Gerçek mistik de sadece Tanrı'dan söz eden değil Tanrı'ya kavuşandır. Bu bağlamda birçok tanrısı bulunan, çok kapsamlı ve geniş, bilinen en eski organize dinlerden biri olan bu bağlamda en büyük mistik inancın kaynağı olarak neredeyse birçok dinin kural ve ritüellerini içerisinde barındırma gücüne sahip olan Hinduizm'den söz etmek gerekmektedir. Hint düşüncesinde fiziksel evrene bağlı kalıp mutluluğu burada arayanların, hakikatin bilgisini elde etme sonucu kazanılacak özgürlüğe ulaşamayacakları düşünülmektedir. Dolayısıyla tanrıya ulaşma noktasında kendilerini her şeyden soyutlayarak yaşamak gerektiğini düşünen bir toplum oluşmuştur.²¹⁴ J. Krishnamurti için aslında mistik bir düşünce adamı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü J. Krishnamurti'nin zihni özgür bırakarak hakikate ulaşma çabası içerisinde olduğu bilinmektedir. Kendisi Tanrı'ya da bu şekilde ulaşabileceğini söylemiştir. Fakat burada da ufak bir fark vardır. J. Krishnamurti için tanrının varlığı veya yokluğu bir şey ifade etmemekle birlikte insanların birtakım sebeplerden dolayı tanrıyı yarattıklarını savunmaktadır. Bu tarz da bir görüş çok tanrılı bir hayat benimseyen Hint mistisizmi ile çakışmaktadır. Bu sebeple Hint mistisizmi için çileli bir yaşam sürmek J. Krishnamurti için bir şey ifade etmemektedir. Kendisi insani değerlere farklı bir bakış açısı ile yaklaşmıştır, tanrının olup olmasını değil onu nasıl bulacağımızı kendisine dert edinmiştir. Amacı da hep bu yönde zihni çalışmalar yapmaktır.

Ayrıca Hint felsefesinin özellikleriyle bağdaştırabilecek birkaç konudan daha bahsetmek gerekmektedir. Hint felsefesi insani tecrübe ve dış dünya arasındaki meseleleri inceleyen bir felsefedir. Buna paralel olarak toplumda böyle bir algı söz konusu olmuş olacak ki J.

²¹⁴ Kutsi Kahveci, "Mistik Bir Tecrübe Olarak Ruhun Baş Dönmesi: Hint Mistisizmi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/23 (2019), 883.

Krishnamurti'nin söylemleri bireyin dış dünyadaki sorunlardan hareketle bireysel tecrübeler elde etmesi üzerinde durmuştur. Konuşmaları sırasında gündelik bir dil kullanarak yaşam içerisinde örnekler vermiştir.

Etkilenmiş olduğu görülen bir başka alan ise ruhsal olan ile ilgilenmedir. Hint felsefesinin deruni bilgileri araştıran mistisizm kökenli bir din olduğu belirtilmişti. J. Krishnamurti de hakikat arayışı içinde olan, sevgiyi, kendini ve tanrıyı arayan bir bireydir.

Ayrıca Hint felsefesinde yine yoğun olarak görülen akıl yürütme yöntemini J. Krishnamurti sık sık kullanmış, akılla bağdaşmayan fikirlere eleştiride bulunmuştur. Kendisini aklına yatmayan şeylere başkaldıran bir birey olarak tanımlamıştır. Son olarak Hint felsefesine benzer görülen önemli bir ortak özellik iç gözlemdir. Çünkü Hint düşüncesi içerisinde deruni müşahede konusunda ileri seviyede yöntem ve teknikleri kullanan bir topluluk söz konusudur. J. Krishnamurti'de zihinsel olarak temizlenmenin, sevgiyi ve tanrıyı bulmanın ilk koşulunun bireyin tek başına bir yolculuğu olduğunu savunmuştur.

Görüldüğü üzere içine doğmuş olduğu kültürden etkilenmesine rağmen kendisine özgün düşünceler geliştiren bir filozof olarak karşımıza çıkan J. Krishnamurti yaşamı boyunca hep öğrenme üzerinde durmuş, "ben" kavramından uzaklaşarak zihni her daim aktif tutmak istemiştir.

SONUÇ

Hint felsefesi denildiğinde geçmişte yatan büyük bir medeniyetten ve bu medeniyetin insanlığa sunduğu bir düşünce hayatından bahsediyoruz demektir. Bu anlamda hem tarih hem kültür hem sanat hem de düşünce hayatı birbirinden ayrılmaz bir şekilde bu kadim felsefeyi inşa etmiştir. Bu çalışma bu kadim felsefenin çağdaş dünyadaki duraklarından birine işaret etmektedir. O durak J. Krishnamurti'dir ve Hint düşüncesi içerisinde bu düşünürün yeridir.

Tezin ilk bölümünde Hint felsefesi tarihi üç başlık altında incelenmiştir. Bu incelemeyle tarihsel sıralama dikkate alınarak Hint felsefesinin geçirmiş olduğu dönemler içerisindeki değişim ele alınmıştır. En eski metinlerden olan Rigveda'nın incelenmesi ile başlayarak Vedalar Dönemi'ni ardından Erken Vedalar sonrası Dönemi ve son olarak da Sistemler Çağı'nı kapsamaktadır. İlk dönemde daha ilkel bir düşüncenin hâkim olduğu görülmektedir. Bu dönem içerisinde felsefe, din, hurafe ve tefekkür iç içe girmiş durumdadır. Daha sonrasında zamanın ve gerekli şartların olgunlaşmasıyla birlikte mantık bilimi Hint felsefesinin içerisine girmiş ve daha sistematik bir halde düşüncelerine katkıda bulunmuştur. Sistemler Çağı olarak isimlendirilen son dönemde felsefe, Hint toplumu içerisinde kendisine bir yer edinmiştir. Bu çalışmada Astıkacı sistemler olarak belirtilen bu dokuz felsefe sistemine ve onların kurucularına dair bilgiler verilmiştir. Astika dediğimiz grup bir anlamda Vedalar'ın otoritesini kabul eden ve ölümden sonra yaşamın devamına inanan teistler için kullanılan kavram olması nedeniyle önemlidir. Dinin ve dinsel metinlerin felsefe üzerindeki etkisi bu sistemler ile görülmektedir.

İkinci bölümde ise Hint felsefesinin temel unsurları dikkate alınarak ilk önce Vedalar Döneminin tanrı/inanış anlayışına yer verilmiştir. Veda metinleri içerisinde toplumun birçok önemli değerine ulaşılmıştır. Tanrı anlayışları üzerinde durulmuştur. O dönemin şartları dikkate alınarak gerçekleştirilen bu çalışmada, insanların yaşam biçimlerinin onların tanrılarına da etkide bulunduğu ve birçok tanrı oluşturduğu görülmüştür. Bu durum toplumsal yaşantının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra ölüm ve ölümsüzlük kavramlarının Hint toplumunda oluşturmuş olduğu yeni düşünsel faaliyetlerin kavramsal analizlerine bakılmıştır. Eski metinlerden başlayarak en yeni eserlere kadar ölüm kavramı üzerinde durmuşlardır. Hint mitolojisinde ölüm konusuna çok önem verilmiş, birçok tanrı ve tanrıça ölümle ilişkilendirilmiştir. Ölümsüzlük düşüncesinden hareketle geliştirilen kavramlarla yeniden bedenleşme inancı ortaya konulmuştur. Yeniden bedenleşme inancı, Hint toplumu içerisinde birçok dinde yerini almıştır. Ayrıca Hint toplumu için önemli iki sınıfın (Brahmanlar-Kşatriyalar) çatışmaları sonucu ortaya çıkan fikri hareketlilik üzerinde durulmuştur. Her toplumda olduğu gibi bir iktidar kavgası Hint toplumu içerisinde de yaşanmıştır. Kast sisteminin iki önemli sınıfı arasındaki bu mücadele bazı felsefi tartışmaların oluşmasına sebep olmuştur. Brahmanlar ve Kshatriyalar arasında gerçekleşen söz savaşları Hint felsefesinin de temellerini oluşturmuştur. Brahmanların Materyalizm'e karşı olmaları

Kshatriyaları bu akıma yaklaştırmıştır. Materyalizm ve İdealizm arasındaki zıtlık bu iki grup için de geçerlidir. Anlaşıldığı kadarıyla toplumda ön planda olanlar aynı zamanda felsefenin de gidişatını belirlemiş kişilerdir. Güçlü olanın düşüncesi yayılma ve kalıcı olma şansı bulurken diğerleri geri plana itilip unutulmuştur. Yani toplum kim tarafından yönetiliyorsa felsefe de onun yön vermesi ile ilerlemiştir. Aynı düşünceyi savunmuşlardır denilebilir. Fakat ne üzerine tartışılması gerektiğini onlar belirlemişlerdir. Bu bilgileri Hint düşünce tarihinin en eski metinleri olan Vedalar'dan öğrenmekteyiz. Rigveda'da bulunan bazı düşünürler hakkında bilgilere değinilmiştir. Bu düşünürler, Yunan filozoflarından bile önce bazı görüşler belirtmeleri açısından büyük önem taşımaktadır. Bu durum oldukça dikkat çekicidir. Çünkü Hint felsefenin Batı felsefesinden önce var olduğunun bir kanıtı niteliğindedir. Felsefenin başlangıcını Hint felsefesine dayandırmak için temel kabul edilebilir.

Bu çalışmanın ilk iki bölümünde Hint felsefe tarihinden ve Hint felsefesini temellendiren unsurlardan bahsederek, son bölüme hazırlık yapılmıştır. Hem tarihsel sürecinin incelenmesi hem de bu kadar köklü ve geniş bir coğrafya üzerinde yapılan felsefenin temelleri hakkında gerekli görülen konular üzerinde durmaya çalışılmıştır. Buraya kadar yapılan çalışma Hint düşünce yapısının anlaşılması açısından önemlidir. Hint felsefesi üzerine Batı'da yapılan bazı çalışmalar vardır. Fakat ülkemizde Hint felsefesini, metinleriyle beraber inceleyen çalışmalar az sayıdadır. Bu eksiklikler göz önüne alınarak hazırlanan bu çalışma, yakın bir tarihte hayatını kaybetmiş olan Hint kökenli filozof J. Krishnamurti üzerinden devam etmiştir. Çalışmamız hem Hint düşüncesinin J. Krishnamurti'ye hem de J. Krishnamurti'nin Çağdaş Hint düşüncesine katkıları bağlamında çerçevelenmiştir. Çağdaş Hint felsefesinin temsilcilerinden olan J. Krishnamurti'nin yaşamı, felsefesi ve Hint felsefesi ile olan etkileşimi ise son bölümde anlatılmıştır.

J. Krishnamurti, Hindistan'da doğmuştur. Bir Hintli olarak düşünceleri ilk bu toplum içerisinde şekillenmiştir. O sebeple bu kültürden izler bulmak mümkündür. J. Krishnamurti de toplumsallaşma süreci içerisinde Hint toplumunun belli başlı kurallarını benimseyip öğrenerek içine doğduğu bu kültüre uyum sağlamaya çalışmıştır. Bu kurallar onun yaşamına yön vermiş, düşüncelerini ve yaşam biçimini etkilemiştir. Fakat Hint felsefesinin tüm öğretilerini kabul etmemiştir. İçinde yaşadığı toplumun felsefesini bazı konularda alırken bazılarını ise farklı bir yorum getirmiştir. Bu çalışma sırasında etkilendiği yerler üzerinde gerekli açıklamalar yapılmıştır. Kendisinin Hint felsefesinden ayrılarak ortaya koymuş olduğu çıkarımlar üzerinde durulmuştur. Ayrıca üzerine J. Krishnamurti'nin daha çok küçük yaşlarda mensubu olduğu Teosofi Cemiyeti'nin onun fikirleri üzerinde etkili olduğunu söylemek gerekir. Her ne kadar kendisi bunu kabul etmese de düşüncelerinde bunu görmek mümkündür. Teosofi Cemiyeti Doğu öğretilerinin Batı'ya taşınmasını amaçlamaktadır. Bu sebeple küçük yaşlarda birçok gence eğitim vermişlerdir. Onların yurtdışında eğitim almalarına olanak sağlamışlardır. Bu şekilde yanlarına aldıkları J. Krishnamurti'yi henüz on dört yaşında iken dünya öğretmeni ilan etmişlerdir. Cemiyetin üyeleri dünyayı dolaşarak J. Krishnamurti'nin ismini duyurmuşlardır. Bu kadar yakın etkileşim halinde oldukları ve

güvendikleri J. Krishnamurti'nin onların düşüncelerinden tamamen bağımsız olması beklenemez. Cemiyetten ayrıldıktan sonra yaşamını hatip ve düşünür olarak devam ettirmiştir. Birçok konuşmasında kendisinin hiçbir dine, gruba ve cemiyete ait olmadığını, bunların sadece insanları ayırttığını dile getirirse de Doğu'nun içe dönme, öze inme düşüncesinin tanıtımı noktasında Batı'da ses getiren bir isim olmuştur. Böylece az da olsa Teosofi Cemiyeti'nin amacı yerine gelmiştir denilebilir.

Belirlemiş olduğumuz bilgi, zihin, sevgi, tanrı ve zaman kavramları ile J. Krishnamurti'nin felsefesini genel hatlarıyla anlamak amaçlanmıştır. J. Krishnamurti için zihin her şeydir. Aslında incelenen tüm kavramların tek kilit noktası zihindir. Tüm kavramlar sonuç olarak yine zihinden hareketle çözümlenmektedir. Bilgi için söylemiş olduğu şey zihnin bağımsız olarak düşünebilmesi sonucu elde ettiğidir. Sevginin zihnin en saf hali olduğu vurgulanmıştır. Tanrının ise zihnin bir ürünü olduğu üzerinde durmuş, özgür bir zihin olmadan onu bulamayacağımızı söylemiştir. Yani zihin felsefesi üzerinde yoğun olarak durduğu söylenebilir. Bilgi denilen her şeyden sıyrılıp zihnimizi özgür bırakarak zamanın ve an'ın ötesinde bir düşünüşten söz etmektedir. Çağdaş zihin felsefesinde bilinç problemi üzerinde durmuştur. Bilincin aktif halde kullanılmasının gerekliliğini belirtmiştir. Bu açıdan düşünüldüğü zaman filozof J. Krishnamurti, zihin üzerine yapmış olduğu söylemlerle çağdaş Hint düşüncesinin mimarıdır. Çünkü ortaya koymuş olduğu fikirler özellikle de zihin ve bilgi için olanlar bir hayli dikkat çekicidir. Çağdaş epistemoloji alanında yapılan çalışmalar için zihnin arındırılmasıyla hakikatin bilgisine ulaşabileceği fikri değerlendirilmelidir. Ayrıca kendisinin Hint kökenli bir Brahman çocuğu olarak yetiştirilmesi sonucu, Hint mistisizminden ve zihni arındırma faaliyetleri olan meditasyondan etkilenmiş olmasının burada ayrı bir bakış açısıyla yaklaşmasına sebep olduğu görülmektedir.

J. Krishnamurti'nin bilgi üzerine söylemlerinin epistemoloji açısından bir değere sahip olduğu daha önce ifade edilmişti. J. Krishnamurti'ye göre bireyin bilgi diye isimlendirdiği hiçbir şey gerçek bilgi değildir. Yani aslında hiçbir şey bilmediğimizi söylemiştir. Hakikatin bilgisine ulaşmak için zihnin geçmişten getirdiği her şeyden uzaklaşması gerekmektedir. Aksi halde geçmişin kölesi olmaktan öteye gidilemez. Bu anlamda bir bilgiye sahip olmadığımızı öne sürerek aynı Sokrates gibi bir tavır sergilemektedir. Bilgiye yaklaşımları farklı olsa da bilmediğini bilmek konusunda hemfikirdirler. İşin ilginç tarafı bir şey bilmediklerini söyledikleri halde her ikisi de bilge olarak isimlendirilmişlerdir. Sokrates'e *Delphoi Tapınağı* kâhini *Pythies* tarafından insanların en bilgisi unvanı verilmiştir.²¹⁵ J. Krishnamurti'de Dünya Öğretmeni seçilecek kadar bilge kabul edilmiş olacak ki bu unvan kendisine layık görülmüştür. Bu durum her ikisinin de dikkatini çekmiş ve üzerine düşünüp taşındıktan sonra bir insanın hiçbir şey bilmediğini bilmesinin de bir bilgelik sebebi olacağı sonucuna varmışlardır. Ayrıca hakikatin bilgisi üzerine olan söylemleriyle de aynı şeyin peşinde oldukları dolayısıyla da aynı konular üzerinde çalıştıkları anlaşılmaktadır. Sokrates'e göre

²¹⁵ Platon, "Sokrates'in Savunması", çev. Teoman Aktürel, *Diyaloglar* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019), 15; Sara Çelik, *Bilgi Felsefesi İlkçağ'dan Yeniçağ'a* (Ankara: Doruk, 2018), 46.

gerçek bilginin insan yaşamına bir değer ve anlam kazandıran türden olması gerekmektedir. Bu sebepten dolayı da etik unsurlar üzerine yoğunlaşarak bilgiyi aramıştır.²¹⁶ J. Krishnamurti'de gündelik bilgileri ve tarihsel bilgileri gerçek bilgi olarak görmemiş, hakikatin bilgisine ulaşmada birer engel olduklarını düşünmüştür. Gerçek bilginin yaşamı daha anlamlı kılacağını savunduğu için tek tek etik kavramları incelemiştir. Adalet, cesaret, bilgelik, dostluk, sevgi, dindarlık ve bunun gibi daha birçok kavram üzerinde sıkça durmuştur. Ayrıca J. Krishnamurti'nin konuşmalarında ve yazılarında sıkça kullanmış olduğu yöntemlerin Sokrates'in kullandığı yöntemlere çok benzediğini görmekteyiz.²¹⁷ Doğru soruları kullanarak hakikatin bilgisine giden yolda derme çatma halde bulunan asılsız kanıları ve savları çürütme ilk yaptıkları işlemdir. Bu sayede J. Krishnamurti'ye göre zihnimizi arındırmış oluruz. Bu açılarından değerlendirildiği zaman J. Krishnamurti'nin Çağdaş Hint felsefesi için ne kadar önemli olduğu ortaya konulmuştur.

J. Krishnamurti'nin tanrı hakkında söylediği sözler, Hint toplumu içerisinde büyümüş birisi için aykırı bir düşünce gibi görünebilir. Hint toplumu içerisinde birçok farklı dini ve öğretiyi barındıran bir toplumdur. En eski dinleri olan Hinduizm çok tanrılıdır. Fakat J. Krishnamurti bir tanrı arayışında değildir. Geçmişten gelen tüm bilgilerimize son verip kendimizi anlamaya çalıştığımız noktada tanrıyı bulabileceğimizi söylemektedir. Bu sebeple tüm dinsel çalışmalar, örgütler onun için gereksizdir. Tanrı bir kalıba sokulmamalıdır. Dinlerdeki tanrı figürünün insanların çeşitli korkuları ve istekleri sonucu oluştuğuna inanmaktadır. Bu anlamda Freud ve ondan sonraki Psikanaliz temsilcisi Alfred Adler gibi düşündüğünü söyleyebiliriz. Freud'a göre tabiat ve toplum karşısında yaşanan çaresizlik dinin kaynağını oluşturmaktadır.²¹⁸ Yani dinin insanlar tarafından oluşturulduğu görüşü vardır. Buna benzer bir görüş de J. Krishnamurti'den gelmektedir. J. Krishnamurti tanrı fikrine olumlu yaklaşmasına rağmen kurallar ve birtakım ritüeller bulunan din olgusuna karşı olumsuz bir tavır takınmıştır. Bu tavrın oluşmasında Batı'da almış olduğu eğitimin ve Teosofi Derneği'nin etkisi bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığı zaman fikirleri çağdaş ontolojik problemler arasında değerlendirilmelidir.

J. Krishnamurti, evreni ve kendini anlama noktasında Hint felsefesiyle paralellik göstermiş, kesinlikle yaşamın amacının bu olduğu üzerinde durmuştur. Bunun nasıl olması gerektiği konusunda meditasyon yöntemini kullanmıştır. Buradan hareketle yine Hint felsefesinden etkilenmiş olduğu görülmektedir. Fakat ufak bir fark ile J. Krishnamurti, bu yöntemin içeriği hakkında bireysel hareket edilmesi yönünde bir görüş dile getirmiştir. Bir başka Hint felsefesi kavramı olarak karma inancını reddetmiştir. Aslında karma inancının kökeni olan kurtuluşa erme amacından etkilenmiştir. Fakat bunu karma inancının arkasına sığınarak bir adalet terazisi kurarak yapmamıştır. Tamamen kendimizi anladığımızda, zihnimizi özgür

²¹⁶ Çelik, *Bilgi Felsefesi İlkçağ'dan Yeniçağ'a*, 47.

²¹⁷ Bkz. Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi Sofistlerden Platon'a* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019), 93-97.

²¹⁸ Sigmund Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, çev. Hasan İlhan (Ankara: Alter Yayıncılık, 2011), 25.

bıraktığımızda gerçek kurtuluşa ereceğimizi söylemiştir. Ayrıca bu bireysel değişimin toplumsal değişimleri de beraberinde getireceğine inanmıştır. Hint felsefesi içerisinde dinsel yapıdan kaynaklı olarak oluşmuş olan bir kast sistemi vardır. J. Krishnamurti bu sistemin kötü yanlarından çokça etkilenmiştir. Bu sebeple kast sistemine aykırı olarak sevgi kavramını ortaya atmıştır. J. Krishnamurti'nin sınıf ayrımına karşı çıkması ve bireyleri kasta göre ayırmadan insan olması sebebiyle değer vermesi Hint düşüncesine yapmış olduğu katkılardandır. Çünkü kast sistemi toplumsal ayrışmalara sebep olmaktadır. Birey olarak insanları sevmeye başladığımız zaman toplumdaki değişim de kendini gösterecektir.

Çalışmada, Hint felsefesinin özellikleriyle ilgili olarak J. Krishnamurti'nin etkilenmiş olduğu yerler üzerinde durulmuştur. Bunlardan biri, Hint felsefesinin en temelde ruhsal olanla ilgilenmesidir. J. Krishnamurti'de bu durum sıkça görülmektedir. Anlam arayışı içerisinde bir birey olarak benliğini bulmaya çalışmaktadır. Bu açıdan Hint felsefesinden etkilenmiştir. Ayrıca Hint felsefesinde yaşam ve felsefe iç içe görülmüştür. J. Krishnamurti için de bu durum geçerlidir. Felsefesini anlatırken asla yaşamdan uzaklaşmamış, olması gerekeni değil olanı incelemiştir. Tüm seminerlerinde ve kitaplarında herkesin anlayabileceği bir dil kullanmış, felsefeyi ayırtmamıştır. Kanaatimizce, J. Krishnamurti bir birey olarak Hint felsefesinin öğretileri içerisinde büyümüş olmasına rağmen kendi özgün felsefesini geliştirmiş bir filozoftur. Kendi özgün fikirleri olması Hint felsefesinden etkilenmediği anlamına gelmemektedir. Kullanmış olduğu yöntemler bir kenara hayatımın amacı dediği zihni her şeyden uzak tutarak, özgür olma düşüncesinden hareketle kendini bulmayı istemesi bile Hint felsefesinden ne kadar etkilediğinin bir göstergesidir.

Zaman kavramına ilişkin yorumuyla Hint felsefesine yeni bir soluk getirmiştir. Zamanın ötesinde bir düşünüşün olabileceğini söylemiştir. Zaman, insana bazı kalıplar ve sınırlılıklar koymaktadır. Oysa insan, zihnini özgür bırakıp bağımsız halde düşünebilmeyi öğrenirse zamanın çok ötesine çıkabilir. Zaman, düşünce kalıpları içerisinde. Dün gibi, yarın gibi, geçmiş gibi kalıplardan bahsetmektedir. Bu kalıplar aslında yoktur. Ama zihni baskılamaktadır. Kendimizi bulmamız için bu baskılardan kurtulmamız gerekmektedir. Zaman genel olarak incelemesi açısından dikkat çekici bulunabilir. Ayrıca zaman felsefesi Çağdaş Ontoloji meseleleri arasında sıkça tartışılan bir konudur. Bu sebeple J. Krishnamurti, geleneksel felsefeye güncel anlamlar yüklemiştir denilebilir.

Sonuç olarak J. Krishnamurti, kendisine has öğretileri olan bir düşünürdür. Bir Hintli olarak içine doğduğu coğrafyanın kültüründen ve felsefesinden etkilenmiştir. Aynı zamanda düşünceleriyle Çağdaş Hint felsefesine de katkıda bulunmuştur. Çift yönlü olarak bir etkide bulunma durumu söz konusudur. Düşüncelerin hem insanlar hem de toplumlar üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Bu sebeple J. Krishnamurti'de birçok kişiyi etkilemiştir. Dünyanın dört bir yanında vermiş olduğu konferanslar ile büyük bir kitleye hitap etmeyi başarabilmiş nadir insanlardandır.

KAYNAKÇA

- Akmaz, Gökhan. "Hint Mitolojisinde Ölüm ve Ölüm Sonrası". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 69 (2020).
- Akoğlu, Alp. "Büyük Ayı, Mizar ve Alkor". *Büyük Ayı, Mizar ve Alkor*. 2011. Erişim Tarihi: 26.07.2022 (çevrimiçi)
<https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf;jsessionid=wodTc1mw4adsRDAVwsX3zjpl?dergiKodu=4&cilt=44&sayi=728&sayfa=98&yaziid=31463>
- Aksel, Dr. Hesna Serra. *Yeni Çağ Dini Ezoterik Geleneğin Popüler Kültüre Dönüşümü*. İstanbul: Eski Yeni Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Arslan, Ahmet. *Felsefeye Giriş*. Ankara: Adres Yayınları, 22. Basım, 2015.
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi Sofistlerden Platon'a*. 2 Cilt. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 8. Basım, 2019.
- Arslan, Hammet. *Hint Dinlerinde Bir Arınma ve Aydınlanma Yolu Olarak Yoga*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.
- Barrett, David. *A Brief Guide to Secret Religions: A Complete Guide to Hermetic, Pagan and Esoteric Beliefs*. Robinson Publishing, 1. Basım, 2011.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Hindistan Tarihi*. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1946.
- Büyükbahçeci, Esra. "Hint'te Kast Sisteminin İlk İzleri Ve Hint Edebiyatındaki Yeri". *DTCF Dergisi* 56/2 (2016).
- Çelik, Sara. *Bilgi Felsefesi İlkçağ'dan Yeniçağ'a*. Ankara: Doruk, 2018.
- Demirci, Kürşat. "Hinduizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 112-116. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1998.
- Droit, Roger-pol. *Başka Diyarların Felsefeleri Hint, Çin Ve Tibet Düşünceleri*. çev. İsmail Yerguz. İstanbul: Say, 1. Basım, 2014.
- Durhan, Gülümser. "Dünya Öğretmeni Jiddu Krishnamurti'nin Eğitim Felsefesi". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2018).
- Ellwood, Robert S. "Theosophy". *America's Alternative Religion*. 315-324. New York,: State University of New York Press, 1995.
- Freud, Sigmund. *Bir Yanılsamanın Geleceği*. çev. Hasan İlhan. Ankara: Alter Yayıncılık, 2011.
- Guenon, Rene. *Theosophy: History of a Pseudo Religion*,. Sophia Perennis, 2004.
- Gül, Ali. "Doğu Öğretilerinin Batıya Aktarılmasında Teosofi Cemiyeti'nin Etkisi". *Dini Araştırmalar* 19/50 (2016), 9-32.
- Gül, Ali. "Modern Okültizmde Bir Köşe Taşı: Helena Petrovna Blavatsky", 287-323.

- Gül, Ali. *Senkretik Bir Oluşum Olarak Teosofi Cemiyeti ve XX. Yüzyıl Kültürel Yapıları Üzerindeki Etkisi*. İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.
- Gül, Ali. "Teosofi Kavramı ve Teosofi Düşüncesinin Tarihi Gelişimi". *Ekev Akademi Dergisi*, 70.
- Hiriyanna, Mysore. *Hint Felsefesi Tarihi*. çev. Fuat Aydın. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2.baskı., 2011.
- Işım, Mehmet Ali. *Upanişadlar: Tanrı'nın Soluğu*. İstanbul: Dergah, 2006.
- Kahveci, Kutsi. "Mistik Bir Tecrübe Olarak Ruhun Baş Dönmesi: Hint Mistisizmi". *Atatürk Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/23 (2019).
- Kaya, Korhan. *Hint Felsefesinin Temelleri*. Ankara: Doğu Batı, 2016.
- Rigveda*. çev. Korhan Kaya. İstanbul: Kültür Yayınları, 11. Basım, 2021.
- Upanishadlar*. çev. Korhan Kaya. İstanbul: Türkiye İş bankası Kültür yayınları, 2008.
- Klostermaier, Klaus K. *A Survey of Hinduism: Third Edition*. New York: State University of New York Press, 2007.
- Krishnamurti, Jiddu. *Bilinenden Kurtulmak*. çev. Ayşegül Korkmaz. İstanbul: Omega, 12M.S.
- Krishnamurti, Jiddu. *Bunları Düşün*. çev. Deniz Aktan. İstanbul: Omega, 2009.
- Krishnamurti, Jiddu. *Doğa ve Çevre Üzerine*. çev. Nurgül Demirdöven - Deniz Demirdöven. İstanbul: Ayna Yayınevi, 2001.
- Krishnamurti, Jiddu. *Doğru Geçim Üzerine*. çev. Nurgül Demirdöven - Deniz Demirdöven. İstanbul: Ayna Yayınevi, 2007.
- Krishnamurti, Jiddu. *Dünya Bunalımda*. çev. Güliz Aksel Tosun. İstanbul: Omega, 2012.
- Krishnamurti, Jiddu. *Düşünce Ağları*. çev. Mustafa Aygün. İstanbul: Ganj, 1. Basım, 2015.
- Krishnamurti, Jiddu. *Eğitim ve Yaşamın Anlamı*. çev. Aslı Açıkgöz. İstanbul: Omega, 2012.
- Krishnamurti, Jiddu. *Farkındalığın Işığı*. çev. Nil Gün. İstanbul: Ötesi Yayınları, 2000.
- Krishnamurti, Jiddu. *İlk ve Son Özgürlük*. çev. Ayşegül Korkmaz. İstanbul: Omega, 2013.
- Krishnamurti, Jiddu. *İnsan Olmak*. çev. Ulaş Dilek. İstanbul: Omega, 2013.
- Krishnamurti, Jiddu. *Öğrenme ve Bilgi Üzerine*. çev. Anita Tatlier. İstanbul: Ayna Yayınevi, 1999.
- Krishnamurti, Jiddu. *Sen Dünyasın*. çev. Orhan Düz. İstanbul: Omega, 2010.
- Krishnamurti, Jiddu. *Sevgi ve Yalnızlık Üzerine*. çev. Elif Özbaş. İstanbul: Ayna Yayınevi, 2000.
- Krishnamurti, Jiddu. *Tam Bilinçlilik/ Tam Yaşam*. çev. Ercan Arısoy. İstanbul: Okyanus, 1999.
- Krishnamurti, Jiddu. *Yaşamak ve Ölmek Üzerine*. çev. Sinan Öner. İstanbul: Ayna Yayınevi, 1. Basım, 2000.

- Krishnamurti, Jiddu. *Yeni Bir Yaşam*. çev. Orhan Düz. İstanbul: Omega, 2011.
- Krishnamurti, Jiddu. *Zihin ve Düşünce Üzerine*. çev. Cengiz Erengil. İstanbul: Ayna Yayınevi, 6. Basım, 2012.
- Krishnamurti Vakfı Amerka. "Krishnamurti Foundation America". 1969. Erişim tarihi: 26.08.2022(çevrimiçi) <https://www.kfa.org/>
- Lutyens, Mary. J. *Krishnamurti: The Years of Awakening*. Shambhala, 1997.
- Mohapatra, A. Ranjan. "Hinduizm". çev. Hidayet Işık. *Philosophy of Religion an Approach to World Religions*. New Delhi, 1990: İndia, 1990.
- Pike, Sarah M. *New Age Neopagan Religions In America*. New York: Columbia University, 2004.
- Platon. "Sokrates'in Savunması". çev. Teoman Aktürel. *Diyaloglar*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 15. Basım, 2019.
- Prakash, Dr. Shyam. "Paninian Method Of Linguistic Analysis". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi* 35/2 (1991), 6.
- Raju, Poola Tirupati. "Hindistan Dinleri". çev. Abdullah Davutoğlu. *Asya Dinleri*. İstanbul: İnkılap, 2002.
- Ruben, Walter. *Felsefenin Başlangıcı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1947.
- Santucci, James. "The Theosophical Society". *Controversial New Religions*. 259-294. New York: Oxford University Press, 2005.
- Störig, H.J. *İlk Çağ Felsefesi: Hint, Çin, Yunan*. çev. Ömer Celal Güngören. İstanbul: Yol, 1994.
- Sünter, Emel. "Hint Düşüncesi ve Hint Düşüncesinin İslam Düşüncesine Etkisi Üzerine". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18 (2019), 21-40.
- Tokyürek, Hacer. "Eski Uygurcada Ayurveda Tıbbı ve Beş Unsur" 24 (2014).
- Wilson, Bryan. *Dini Mezhepler Sosyolojik Bir Araştırma*. çev. Ali İhsan Yitik - A. Bülent Ünal. İz Yayıncılık, 2004.
- Yazgan Yalkın, Erdem Miray. *Antik Çağ- Orta Çağ Hint Felsefesi ve Mantık Çalışmaları*. İstanbul: Demavend, 1. Basım, 2017.
- Yitik, Ali İhsan. "Hint Düşüncesine Genel Bir Bakış". *Divan İlmi Araştırmalar* 1 (2004).
- Zimmer, Heinrich. *Hint Felsefesi*. çev. Sedat Umran. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1992.

